A SZEGEDI NAGYTÁJTÓL AZ EGYSÉGESÜLŐ EURÓPÁIG

Miklós Péter [szerk.]

A SZEGEDI NAGYTÁJTÓL AZ EGYSÉGESÜLŐ EURÓPÁIG

A SZEGEDI NAGYTÁJTÓL AZ EGYSÉGESÜLŐ EURÓPÁIG

Szerkesztette
MIKLÓS PÉTER

Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
Szeged
2014

A kötet megjelenését
a Nemzeti Együttműködési Alap
támogatta.

ISBN 978-963-08-8904-9

© Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, 2014
© A szerzők és a szerkesztő, 2014

TARTALOM

ELŐSZÓ 7

BEVEZETÉS 9

A SZEGEDI NAGYTÁJTÓL…

Marjanucz László
Az 1737–39-es török háború
bánsági vonatkozásai **13**

Miklós Péter
Fejezetek a magyarországi bolgárság történetéből **33**

Kókai Sándor
A bánsági magyarok származása, identitása
és etnikai térstruktúrája **43**

Zakar Péter
Adalékok a csanádi egyházmegye
18–19. századi történetéhez **73**

Sarnyai Csaba Máté
A katolikusok helyzete
a csanádi egyházmegyétől elcsatolt részeken
a szerbiai Bánságban **89**

Pap Tibor
A Jugoszláv Királyság viszonyulása
a „magyar kérdés”-hez
a Központi Sajtóiroda (CPB) 1929 és 1941 közötti
magyar anyaga alapján **103**

Péter László
Helyesírásunk kitagadottja **115**

…AZ EGYSÉGESÜLŐ EURÓPÁIG

Csapody Miklós
„A monasztikus Európa szimfonikus csendje”
Bálint Sándor „Európa-képe” **127**

Miklós Péter
A keresztény politikai tradíció
és az európai integrációs folyamatok kezdetei **147**

Besenyi Sándor
A délvidéki magyarság
és a szomszédsági kapcsolatok alakulása
a rendszerváltásban **157**

Gulyás László
A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió
első tíz évének története (1997-2006) **201**

Laki Ildikó
Bács-Kiskun megye értéke.
Egy Duna menti kultúrváros: Baja **223**

Fülöp Zoltán
Egy családi örökség nyomában.
A szódásüvegtől az ásványvizes palackig **247**

ELŐSZÓ

Mivel életem jelentős részét mikroszkóp mellett töltöttem, jól megtanultam a mondást: kis nagyítás nagy ész, nagy nagyítás, kis ész. Azaz először át kell tekinteni a dolgok egészét, meg kell látni az összefüggéseket, csak később lehet elmerülni a részletekben. Ennek igazságát ma is elfogadom, mégis roppant élvezetesnek találtam, ahogy az 1737–39 közötti törökellenes háború bánsági vonatkozásairól olvasva hirtelen spanyol, orosz, francia, török úgymond nagypolitikai összefüggések villantak fel, s kaptak olyan értelmet, amely sokkal jobban felkeltheti a magyar ember és a magyar diák érdeklődését is, mint a korszakról szóló szokásos középiskolai pár mondat.

A táj, jelesül a szegedi nagytáj szeretete jellemzi e kötet írásait. Olyan érzelmi kapocs ez, amely gazdagít. Sajnálkozva gondolhatunk azokra, akiknél ez a régiós szemlélet már elfakult. A történelem viharai át- meg átszabdalták a térségeket, ahol élünk. A Szabadkáról vagy akár a Délvidék távolabbi településeiről egyetemre, olykor középiskolába is újra Szegedre járók jelzik: e kapcsolatok felélednek, noha Szerbia európai integrálódása még csak a távoli remény. A határoknak sok éven át üres szlogennek látszó légiesítése az Európai Unión belül már valóság, s ez közvetve már felénk is érzékelhető.

A kötet nagy értéke, hogy az újra meg újra előkerülő európai vonatkozások révén a szerkesztés vállalt regionalizmusa nem provincializmus. Fordítva: épp a regionális szemlélet menti meg gondolkodásunkat egyfajta légüres, azaz tartalmatlan európaiságtól.

Leginkább azért ajánlom az olvasó figyelmébe a kötetet, mert sok adatot talál benne Bálint Sándor professzorról, aki példaképe kellene, hogy legyen mindannyiunknak. Mélyen hívő tudós ember, aki azonban

a „kis nagyítás” világában is otthon van: európai összefüggésekben lát. Ha kellett, kilépve a tudomány sajátos világából a közéleti feladatokat is vállalta, amíg azt nem tette értelmetlenné az egyre durvább szocialista-kommunista diktatúra.

Minden adat, minden szó, ami Bálint Sándortól származik vagy róla szól, értékes kincs. Az e kötetben fellelhetőkből néhányat ide emelek. Önkritikusan jegyzi meg, hogy nem erkölcsi alapon, hanem politikai úton, külső erővel akartunk az 1945 után kialakult helyzeten változtatni. Ma már persze utópisztikusan hat az erkölcsi erőre való hivatkozás, hiszen az elmúlt ötven évben éppen itt a legnagyobb visszafejlődés. Fontos az is, amit a katolikus egyház jövendő feladatáról mondott: „Különös gonddal kell ügyelnie, hogy a másik tábort ne az ő fegyvereikkel, ne a szemet szemért ószövetségi elve alapján, hanem a kiengesztelődés és nagylelkűség karizmájával próbálja visszaszorítani.” Az 1990 utáni időkben se kiengesztelődés nem volt, se visszaszorítás. Az elmúlt negyedszázad kudarcainak alighanem ez a fő oka.

Bárcsak ez a kötet is hozzájárulna, hogy Bálint Sándornak egyre több követője legyen, s gondolatai beépüljenek napjaink politikai gyakorlatába.

Budapest, 2014. március 15-én

Dr. Surján László
az Európai Parlament alelnöke

BEVEZETÉS

A Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány 2013 végén rendezett konferenciát és műhelybeszélgetést *A szegedi nagytájtól az egységesülő Európáig* címmel, amelynek témája a Bálint Sándor (1904–1980) néprajzkutató professzor által *szögedi nemzet*nek nevezett résztájegység – valamint azt tágabban értelmezve a mai Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió térségének – múltja, jelene és jövője volt. Az eseményen történészek, regionalisták, valamint a régióban működő önkormányzatok és civil szervezetek képviselői vettek részt. A rendezvény után azonban a résztvevők személyes kapcsolatrendszere, az együttes gondolkodás nem szakadt meg, s a közös munka eredményét gyűjtöttük most össze ebben a kötetben.

A szegedi nagytájtól az egységesülő Európáig című könyv két egységből áll. A tanulmányok első csoportja a régió történetével és művelődéstörténetével foglalkozik, míg a második egységben szereplő írások inkább az európai egységeszme, a határokon átnyúló regionális kapcsolatrendszerek, valamint a társadalomtudományok kutatásai területei felől közelítenek a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió lokális értékeihez, legyenek azok múltbéli, vagy éppen kortárs momentumok.

Marjanucz László tanszékvezető egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem) a 1737–39-es török elleni háborúnak a Temesi Bánságban zajló eseményeihez közöl adalékokat, míg Kókai Sándor főiskolai tanár (Nyíregyházi Főiskola) ugyanennek a területnek a magyar telepes községeit mutatja be a történeti földrajz és a történeti demográfia módszertanával. Zakar Péter főiskolai tanár, dékán (Gál Ferenc Főiskola) és Sarnyai Csaba Máté egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem) a régió arculatát és intézményrendszerét is meghatározó organizáció, a csanádi egyházmegye tizennyolc–huszadik századi

történetének bizonyos csomópontjait elemzi. Pap Tibor doktorjelölt (Pécsi Tudományegyetem) a magyarkérdésnek a jugoszláv sajtóiroda anyagában való megjelenéséről közöl alapkutatásokon nyugvó írást. Péter László professor emeritus (Szegedi Tudományegyetem) a régióra oly jellemző nyelvjárás, az ö-zés használatáról és elterjedtségéről ír.

Csapody Miklós irodalomtörténész (Budapest) Bálint Sándor Európaképét mutatja be alapos és roppant széles filológiai bázisra alapozott tanulmányában. Besenyi Sándor filozófus (Szeged) a délvidéki regionális – magyar–szerb–román – együttműködések elmúlt huszonöt évéről értekezik, míg Gulyás László címzetes professzor (Kaposvári Egyetem), egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem) a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió együttműködésnek első tíz évét értékeli. A kötetet záró tanulmányok Bács-Kiskun megye világába vezetnek: Laki Ildikó tudományos munkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet) Baja városának a régió településszerkezetében megfigyelhető szerepét vázolja, Fülöp Zoltán egyetemi hallgató (Szegedi Tudományegyetem) pedig egy család sorsán keresztül közöl társadalom-, gazdaság- és helytörténeti adatokat Kiskunmajsa és térsége tizenkilencedik–huszadik századi történetéhez.

Jelen sorok írójának – a kiadó a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány kuratóriumi elnöke – a magyarországi (elsősorban a bánsági) bolgárok történetéről, valamint az európai egységeszme keresztény – és kereszténydemokrata – gyökereiről közölt írásai kötődnek Bálint Sándorhoz. Egyrészt, mert a bolgárság népéletét maga is kutatta, s közölt róla tanulmányt a Délvidéken – Zomborban – kiadott *Kalangya* hasábjain 1942-ben. Másrészt pedig mert Bálint Sándor 1945 és 1948 között a kereszténydemokrata szellemiségű, Barankovics István vezette Demokrata Néppárt parlamenti képviselője volt, s mind tudósként, mind keresztény közéleti emberként elkötelezettje volt a kereszténység, a humanizmus és a tolerancia jegyében szerveződő egységes Európa eszméjének.

Szeged, 2014. február 22. Szent Péter antiochiai székfoglalásának ünnepe

Miklós Péter

A SZEGEDI NAGYTÁJTÓL...

MARJANUCZ LÁSZLÓ

Az 1737–39 es török háború bánsági vonatkozásai

VI. Károly császár uralkodása második török háborújába a nemzetközi kapcsolatok folyományaként bonyolódott bele. A Nápoly és Szicília elvesztéséhez vezető lengyel örökösödési háború befejezése után a franciák és spanyolok immár a törököt biztatták: kezdjen ő is háborút Ausztria ellen. A Porta azonban tekintettel az éppen folyó perzsa háborúra, nem akart újabb katonai konfliktusba keveredni, jóllehet Nándorfehérvár (Belgrád) és a Temesi Bánság visszaszerzésére egyre gyakrabban gondolt. Oroszország azonban – kihasználva a török erők perzsiai lekötését – megtámadta 1736 tavaszán a Fényes Portát, és elfoglalta Azovot.[1]

VI. Károly 1726 óta Oroszországgal véd- és dacszövetségben (Off- und Defensivallianz) állt, e kötelezettségéhez híven vállalta 1736 őszén egy 30 000 fős császári had kiállítását. A porta Béccsel szívesen fönntartotta volna a békességet, s ennek jeléül az 1736 decembere óta nála tartózkodó Rákóczi Józsefet, a „nagyságos fejedelem" idősebbik fiát Konstantinápolyból Rodostóba küldte, tehát beljebb a birodalomba. Sőt az oroszokkal is meghosszabbította volna a karlócai békét, ha az visszaadja Azovot. Mivel az oroszok erre nem voltak hajlandók, és Ausztria békéltető közvetítése sem sikerült, a bécsi udvar kénytelen volt támogatni szövetségesét és fölmondta a törökkel fönnálló békét.[2]

A lépésbe belejátszhatott, hogy Bécs az elvesztett Nápolyért és Szicíliáért a Török Birodalomból remélt területi kárpótlást. Kisebb hódításokban reménykedtek Boszniában, Szerbiában és Havasalföldön. Az 1737-i hadjárat megindítása előtt a szultán is tárgyalt a békéről,

1 Magyarország történelme. Írta: Horváth Mihály. Hetedik Kötet. Budapest, 1873. 194.
2 Uo. 195.

mert még fölkészületlennek érezte magát. A svéd és lengyel közvetítéssel létrehozott tárgyalások nem vezettek eredményre a magasra srófolt osztrák és orosz igények miatt. Később a franciák vállalták a közvetítést, de abban nem volt köszönet, mert a törököket a császári szolgálatból szultániba szegődő francia Bonneval gróf instruálta, akik az első katonai sikereik után már csak a karlócai béke alapján kötött egyezséget akarták elfogadni. Vagyis Belgrád és Temesvár visszaadását szabták föltételül. Sőt további kívánságuk volt Rákóczi József erdélyi fejedelemségének elismerése.[3]

Ez meg az osztrákok számára volt elfogadhatatlan föltétel, így maradt a háborúra készülés. Mégis elégtelenül készítették elő a hadjáratot. A területi gyarapodás reményében a 30 000 fő kiállítására vonatkozó kötelezettségét Ausztria messze túlteljesítette, s összesen 120 000 reguláris és mintegy 50 000 határszéli katonát mozgósított. A fővezérletet – Savoyai Jenő posztját – az Udvari Haditanács a tapasztalatlan Lotharingiai Ferenc toscanai nagyhercegre, Mária Terézia férjére ruházta. Mellette azonban gróf Seckendorf tábornagy szerepelt felelős főparancsnokként. Hadjárati terve a fősereg számára Belgrádból kiinduló támadást írt elő Nis ellen, és ezzel egyidejűleg a horvátországi és erdélyi alakulatok boszniai illetve havasalföldi betörésével számolt. 1737-ben kettős veszélytől – Belgrád és a Bánság elvesztése – tartva Bécs az Al-Duna vidékére küldte seregét. Seckendorf, Khevenhüller, Sachsen-Hildburgshausen, és Schmettau tábornokok csapatai 1737. július 12-én lépték át a két birodalom határát, és ezzel megkezdődtek a tulajdonképpeni hadműveletek.[4] A fősereg július 13-án kezdte meg előnyomulását a belgrádi táborból Nis felé, amelyet július 23-án gróf Philippi tábornagy 6 lovas ezreddel, 500 huszárral és 2000 gránátossal be is vett. Seckendorf itt megállapodott főseregével, de egy abból szervezett erősebb egységgel augusztus 1-jén előre tolt Vidin meghódítására Khevenhüller vezetésével.

---

3 Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. I–XXII. köt. Budapest, 1928–1942. III. Károly korszaka. C/ III. Károly második háborúja a törökök ellen. 1737–1739.

4 Versuch einer Lebensbeschreibung des Feldmarschalls Grafen von Seckendorf. II. 100. Idézi Bánlaky József: i. m.

Ezalatt Prinz Josef von Hildburgshausen Eszterházy József horvát bánnal egy kisebb hadtest élén Boszniába tört Banja Luka ostromlására, míg egy harmadik seregrész Georg Oliver Graf von Wallis vezetésével Havasalföld egy részét foglalta el. Erdély felől Ghilány ezredes július 12-én lépte át a határt Törcsvárnál és Nis eleste után egyesült Wallis csapataival. [5]

A császári haderő különböző irányokban mozgott, de több részre szakítva azonban jelentősen gyengült a potenciálja. A Seckendorf vezette főerőt ráadásul még dezertálás és betegség is sújtotta (riß ein).

Prinz Josef von Hildburghausen ostrom alá fogta Banja Lukát, de a francia Bonneval gróf által megreformált és tanácsokkal ellátott török had Ali Bey pasa vezetése alatt létszámfölényét és nagyobb tűzerejét kihasználva 1737. október 18-án vereséget mért rá. A szász herceg a túlerő elöl visszahúzódott a Száva mögé.

A főseregből képzett kisebb egység Khevenhlüller vezetésével Bulgáriában blokád alá vette Vidint, de ő sem járt nagyobb szerencsével, mint tábornok társa. A Duna melletti Vidin várát a török jelentősen megerősítette, legénységét szaporította. A várral szemben levő Dunaszigetről lőni lehetett a várost, de most ez is hatástalan maradt. Sőt a vár ostromlását megszüntető parancs után a Radujevatzig visszavonuló császáriak az 1737. szeptember 28-án lezajlott csatában vereséget szenvedtek. Khevenhüllernek el kellett vonulnia Vidin alól, s megmaradt 5 000 emberével Orsovára vonult. Ott egyesültek Wallis gróf hadtestével, aki viszont kiürítette Havasalföldet, mert úgy gondolta, a császári had Vidin alóli elvonulása után nem tudja tartani a megszállt román területet.[6]

Orsovából Salm gróf Mehádiába vezette vissza az egyesült hadtestet, amely így téli szállásra a Bánságba ért. A bánsági erőösszpontosítás egyébként se ártott, mert a török már 1737 végén megkezdte a havasalföldi hegyi átjárókon (nyílásokon – durch Felsenschlünde) keresztül kis csapatokban (in Partheien) az átjutást (durchbringen). Ez rávilágított a Porta egyik háborús céljára: a Bánság nyugtalanítására.

5 Horváth Mihály: i. m. 195.
6 Geschichte Österreichs in Stichworten. III. von Erich Scheithauer. Wien, 1976. 71.

Az osztrák fősereg eközben Nyugat felé mozgott a Drina mentén. Bevette Uzsice hegyi erődöt, majd Zvornik irányába fordult. Zvornik erős vár volt Boszniában a Drina mellett, ahol már a folyó jól hajózható, és összeköttetésben állt Ausztriával. Ostromlása sikertelen maradt, Seckendorf tovább hátrált ez ellenség elől.

Közben változás állt be Szerbiában is. A Vidin és Orsova közt horgonyzó császári flottillának Khevenhüller eredménytelen ostroma után visszább kellett húzódnia, mire a törökök támadást intéztek Nis visszafoglalása érdekében. Az erődöt Doxat tábornok védte az utolsó leheletig való kitartásra (behaupten) szóló paranccsal. De a Szófia mellől Nis felé előnyomuló 12 000 főt számláló török lovasság október 11-én megadásra szólította fel a vár védőit. Doxat tábornoknak ezzel szemben 7 zászlóalja, tüzérsége és 200 huszárja volt. Az ellenség oldalán mutatkozó masszív túlerő kényszerítette a tábornokot, hogy 1737. október 16-án elfogadja a törökök szabad elvonulási ajánlatát, és átadta nekik a várat. Tettéért később lefejezték, a legénység (Besatzung) tisztjeit pedig becstelennek nyilvánították.

A fősereg Drina menti menetelése, Nis török általi visszafoglalása és Khevenhüller Bánságba vonulása azt eredményezte, hogy a Morava völgyön át fönnálló összekötő vonal az osztrák magterületekkel megszakadt.

A főseregben uralkodó fejetlenség miatt leváltották Seckendorfot, és Bécsben fogságra ítélték. A császári had irányítását ezután egy „tábornoki kollégium" vette át: Graf Dominik von Königsegg, a Haditanács elnöke, Hildburghausen, Wallis és Neiperg tábornokok. Bár a fővezérlet névlegesen Lotharingiai Ferencnél maradt, a felelős főparancsnok gróf Königsegg tábornagy lett. A „vezérváltás" sem segített azonban a császári sereg helyzetén, 1737-ben minden fronton visszavonulóban voltak.[7]

E bajok láttán különös jelentőséggel bírt a temesvári és több más kisebb tartományi erőd további építése. Nem lehetett még ugyanis tudni, mi az ellenség szándéka: fegyverét Belgrád vagy Temesvár ellen

7 Uo. 72.

fordítja (kehren). Wilhelm Reinhard Graf von Neiperg lovassági tábornok, a Bánság katonai parancsnoka, nem mulasztott semmit el, hogy az ellenséget kellőképp fogadja.[8] Ugyanis az új lakosság el kezdett menekülni Temesvárról, akiket a nagy kolonizátor, Claudius Florimund Graf von Mercy telepített a városba. Németek és más nemzetből valók távoztak, és semmilyen gondosság (Sorgfalt) nem volt képes őket föltartóztatni. Hamarosan elhagyták a gyárvárost a gépészek (művészek – Künstler) és manufakturisták, a gépek kezelő nélkül, szövőszékek üresen álltak. Eltűntek a munkáskezek, melyek Temesvárt az ipar központjává tették.[9] A háború réme Mercy békés alkotását részben lerombolta.

A bajt tetézte, hogy fölütötte fejét a török területről behurcolt pestis, úgy Temesvárott, mint a tartomány más helységeiben. A baj (Übel) még nem mutatkozott szélsőséges formájában (äusserst), de azt tudták, hogy ez a lopakodó (schleichend) méreg, ha eleinte rejtve is van, a végén félelmetesen föllángol (auflodern), és a háború miatt a megelőző lépéseket (Verwahrungsmittel) nem lehetett megtenni.

1738 tavaszán a törökök már táborban (im Felde waren) voltak, és Szerbiában sikeres hadműveletbe fogtak. Uzsice visszafoglalása után (1738. március 23.) Szerbia egész területén bántatlanul terjeszkedtek ki.

Hadsi Mohamed vidini pasa a Bánságot fenyegette, 25 000 fős seregével átlépte a Vaskaput (Demikarpi) és április 24-én letáboroztak Ó-Orsovánál. Orsova a két birodalom határán feküdt, a Duna balpartján, tehát a bánsági oldalon. De vára nem a településen, hanem a Duna szigetén épült, Ó-Orsovának nevezték, és német helyőrség állomásozott benne. Ezt akarta a török elfoglalni. Mikes Kelemen Vidinből írt levelében az áll, hogy Mehmed pasa 1738. április 11-én indult el 50 000 emberrel „Orsovát lövetni”.[10] Griselini létszámadata épp a fele Mikesének, ő 25 000 emberről tud.

---

8 Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums von Dr. Anton Peter Petri. 1992. Th. Breit Druck + Verlag GmbH, Marquartstein. 1341.

9 Franz Griselini: Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Stendespersonen und Gelehrte. I. Teil. Wien, 1780. 164.

10 Zágoni Mikes Kelemen Törökországi levelei. Közli: Toldy Ferenc. Második Kötet. Pesten 1861. Az 1738. április 11-én kelt levél. 99.

A vidini pasa 800 emberrel a vár előtt elsáncolta magát, hadi és fegyvertárat létesített. Célja a Síp és Orsova közt fekvő Erzsébet sánc elfoglalása volt, amelyet 240 császári katona védett. De Neiperg táborszernagy, a Bánság katonai parancsnoka 22 zászlóaljat és két vértes ezredet küldött fölmentésükre. Ezek a csapatok még úton voltak, amikor május 8-án egy 4-5 000 szpáhiból álló csoport a Duna bal partján Orsova felé nyomult. Misserony ezredes, az útban levő erősítések parancsnoka 430 lovassal elébe ment a töröknek, de azok hamarosan körbe kerítették őket, és 250 katonát kaszaboltak le, köztük Misserony ezredest. Erre az ellenség az orsovai palánkra vetette magát, melynek védőrsége mintegy 100 fő veszteség után Új-Orosvára, az Ada Kaleh szigeterődre húzódott vissza. Az erőd azonban nem veszett el, a töröknek be kellett érnie Ó- Orsova nagy császári éléstárának elfoglalásával. Nem tudtak többet tenni, mint az Erzsébet- sánc előtt egy erős osztagot hagyni, s így a sáncot blokád alatt tartani.[11]

Ezt az előnyt kihasználva a vidini pasa Mehadia ellen ment. A középkori Miháld vára (Mehadia Kastell) fedezte a Bánátot gróf Piccolomini 600 emberével, akiket most 2 000 török támadott meg. Az első két kísérlet nem sikerült, de mindazonáltal (demungeachtet) megismételték a támadást több emberrel és nagyobb tüzérséggel, úgy hogy a várat május 20-tól 24-ig ágyúzták, de kevés eredménnyel, ellenben nagy embervesztéseggel.[12]

Végül sikerült hatalmukba keríteni (sich bemächtigten), mert az erősbödő ellenség nehéz ágyúkat is megszólaltatott, és Piccolomininek semmi esélye nem maradt tovább tartani magát a jelentős túlerővel szemben. Senkitől sem kapott segítséget, ellenben mindenben hiányt szenvedett, és a török nagyvonalú kapitulációt kínált fel neki, amit elfogadott. Ennek értelmében május 27-én el kellett vonulnia Mehadiából, s így a törökök számára szabaddá vált az út a Bánság belseje felé.

---

11 Franz Griselini, 1780. 166. Zágoni Mikes Kelemen Törökországi levelei. Pesten, 1861. Fetislanban 1738. augusztus 26-án kelt levél. 105. Franz Griselini, 1780. 167.

12 Zágoni Mikes Kelemen Törökországi levelei. Pesten, 1861. Fetislanban 1738. augusztus 26-án kelt levél. 105.

Mialatt Hadsi Mohamed Mehadiát ostromolta, mögötte Mehemed pasa Kladovón át a Duna jobb – török oldali – partján előnyomulva május 12-én megadásra szólította föl a 2000 ember védte Új-Orsovát, a dunai szigeterődöt. Ez a helység lényegében egy Vauban-rendszerű vár volt, amelyet az osztrákok a Cserna folyó dunai torkolata alatt fekvő szigeten építették fel. Az ó-orsovai mellett ez volt a határterület másik erődítménye, egyben a török támadások következő célpontja.

A sziget középpontját az erőd képezte. Paralelogramma formájának minden szöge egy védőbástya, amelyet egy alkalmas (tüchtig) árok, álcázott (verdeckt) út, és más védművek vettek körül. Hegyláncolat védte a teret, amely fölött nyugati irányban mindenhol kazamaták találhatók, és kelet felől még egy védőbástya. Utóbbit két mellvéd kötötte össze az erőddel, és a sziget mindkét oldalát fedezte. A két Orsova közötti távolság fél mérföldre rúgott, összeköttetést az Erzsébet-sánc jelentett, a fölötte magasló négysarkos toronnyal, amely az erőddel szintén összefüggésben volt.

A törökök 16 ágyúból tüzeltek az Erzsébet-sáncra és Orsova erődjére. Május 28-án a Mehadia felől visszatérő Hadsi Mohamed a Duna bal – bánsági – partján is körülzárta az erődöt és az Erzsébet-sáncot, így most már elkezdődhetett az erőd két oldali hathatós lövetése. Az ostromot vezénylő Mehemed pasa már a csata kezdetekor fölszólította a helyőrséget, hogy adják meg magukat, vagy le lesznek kaszabolva. Mire a parancsnok, Kehrenberg ezredes azt válaszolta: nem szeretné a fejét veszíteni, mint Doxat tábornok, inkább lesz élve eltemetve az erőd romjai alatt, mint egy lábnyi földet (der Fussbreit Landes) is hátráljon (weichen). Parancsa (Ordre) úgy szólt, hogy tartson ki addig a pillanatig, amelyben még gyors segítséggel (Sukkurs) számolhatna. Ebben a reményben állta a rohamokat a helyőrség. A törökök 1738. június 27-én indították a döntő csapást, de az Erzsébet – sánc ellen végrehajtott támadás nem vezetett eredményre. Ekkor a Mehemed pasa hírét vette, hogy jelentékeny császári erők nyomulnak a Temes völgyében fölfelé. Csapatai egy részét Orsovánál visszahagyva, a többivel eléje ment a közeledő ellenségnek.[13]

13 Franz Griselini, 1780. Sechster Brief 167.

Lényegében fölfüggesztette a dunai erőd ostromát, és egy 6000 fős hadtesttel megkezdte menetelését zárt alakzatban (Defile) a Bánság belseje felé. Mehádiától Karánsebesen, Lugoson át haladt katonai célja, Temesvár felé. Mivel a menetet császáriak nem tartóztatták föl, a pasa szinte zavartalanul masírozhatott. Már mélyen a Bánságban jártak, amikor kisebb csapatokban mindenfelé szétszéledtek zsákmányszerző portyázás végett. Ennek során ezernyi gonosztettet (Frevel) követtek el. Sok román, részben kényszeríttetve, részben a rablóvágytól hajtva, közibük állt, egyesült az ellenséggel. Ezzel egyrészt a törököket tekintélyesen megerősítették, másrészt maguk is töröknek öltözve megtévesztették a velük harcban állókat. A turbán alatt felismerhetetlenné válva nem riadtak vissza (scheuten) Temesvár megközelítésétől sem. Sőt annak környékén is portyáztak (durchstreifen) és pusztítottak (verheeren). Hasonló fordult elő (widerfuhr) a szomszédos Csákovában, végül a dentai Szent György szerb kolostorig nyomultak előre. Mindezt a császáriak lassúságának számlájára lehetett írni. Neiperg gróf ugyan már korábban segíteni akart Piccolomininek Mehadiában, de nem tudta egyesíteni seregét. Gróf Königsegg Magyarországon tartózkodott, de betegen és Ferenc toszkán nagyherceget várta.[14]

Közben Temesvárnál megkezdődött a császári alakulatok egyesülése. A Belgrádnál táborozó fősereg június 10-én Grockánál két hídon átkelt a Duna balpartjára, és a Temes mentét követve június 24-én Lugosnál egyesült Neiperg táborszernagy csapataival. 1738. június 20-án megérkezett a nagyherceg is Lotharingiai Károly királyfival (der Prinz) Temesvárra. Két nappal később fölkerekedtek a sereggel, s június 24-én ők is Lugoson voltak. Az egyesült had innen Karánsebesnek vette útját, ahol június 28-án Lobkovitz herceg lovassági tábornok odarendelt erdélyi hadaival egyesültek. Innen Mehadia vagy Orsova irányába is mehettek volna, de a nagyherceg úgy döntött: előbb Mehadia ostromát kell megkezdeni. 6 lovas ezredet visszahagyott a Bánság védelmére, a többivel Mehádia felé folytatta útját.

14 Uo.

Menetük a hegyeken át vezetett, ezért csak lassan haladhattak. Különösen Slatina környékén, ahol az egész út egyik oldalán a meredek sziklák lábainál hömpölygő (sich fortreißen) Temes, másik oldalán egy kövér erdő közé volt zárva. A nagyherceg a hosszú úton királyfi bátyjával és kevés kísérettel szétszéledtek (sich zu zerstreuen machten). 1738. június 29-én egy ilyen alkalommal bukkantak először török csapatokra, Mehemed pasa előőrseire, amelyek azonban ellenállás nélkül visszahúzódtak.[15]

Az ellenség közeledtére tekintettel, a császári sereg most már összevont harci alakzatban haladt tovább. Nem tudták, de a terepadottságokból következhetett az, ami később beigazolódott, hogy ti. a törökök az útmenti bokrosokban (in Gebüschen) leshelyet találtak, abban húzták meg magukat. A megbúvó, és a magaslatokat elfoglaló törökökkel hamarosan ütközetre került sor. Az osztrák hadsereg Korniánál július 3-án pihenőt tartott (haltemachen). A törökök ott a hegyeken gyülekeztek, hogy onnan leereszkedve nyugtalanítsák a császári előőrsöket. A két sereget csak egy szűk völgy választotta el, egyik oldalán a törökök helyezkedtek el a magaslatokon (Anhöhe), a császáriak meg a szemközti oldalon. Mindkét emelkedés ugyanarra a síkságra nyílott. Ekkor a császári hadvezetés már észlelte a jelentékeny számú ellenséges erő jelenlétét, és Königsegg tábornagy a július 3-ról 4-re virradó éjszakára teljes csatarendbe állította seregét, az éjszakát harckészültségben várta. Csak az volt a baj, hogy a táborszernagy a környező magaslatok megszállására nem fektetett kellő hangsúlyt. Július 4-én hajnalban a török észrevéve az egész keresztény tábort uraló kopasz hegy megszállásának lehetőségét, hajnalban támadást indított. A magaslatot csak gyenge császári alakulat védte, amelyet csak az időben érkező erősítés mentett meg a megsemmisüléstől, s védte meg a magaslatot a törökkel szemben. Délután kettőkor újra mozgósított az ellenség: a magaslatról leereszkedve átjött a völgyön (herüberkam), egész a császáriak balszárnyáig, s megtámadta az első sort, amely megingott (beugte). Ez valamelyes előnyt adott a töröknek,

15 Bánlaky József: i. m.

és keletkezett résben erős hadtest nyomult a császáriak közé, úgy hogy néhányan a törökök közül a főhadiszállásig jutottak, ahol azonban lekaszabolták őket. Megtámadták a jobb szárnyat is, de ott kemény ellenállásba ütköztek, és 17 órakor menekülésbe fogtak (in die Flucht stürzten) hátrahagyva 5 ágyút, valamennyi muníciót. A császáriak viszont nem tudták őket üldözőbe venni, mert az eső a puskákat és a patronokat használhatatlanná tette.[16] Ez lehetővé tette Mehemed pasa számára, hogy Mehadia előtt mintegy 20 000 főnyi seregét egyesítse, és magát ott elsáncolja.

Július 8-án újra menetbe helyezte magát a császári hadsereg, de minden nehezebb eszközt a táborban hagyott két huszárezred őrizete alatt. Jobb és baloldali menetoszlopban haladtak, egy nap után értek Mehadia elé. A császári sereg teljes harctagozásban jelent meg a török sáncok előtt, de elfoglalnia nem kellett, mert a pasa a további ellenállás megkísérlése nélkül föladta, és Orsovára vonult vissza. A török a táborát sátrastul, felszereléstül (mit Effekten) ugyan elhagyta, de még ott volt maga a vár kis török garnizonnal. A nagyherceg megadásra szólította föl a kétezer janicsárból és 300 tüzérből álló legénységet. Mire azok ugyanaznap (1738. július 9.), parancsnokukkal, Ibrahim agával az élen kapituláltak, és csatlakozhattak a legközelebb eső seregükhöz. A szabad elvonulás feltétele 13 ágyú átadása volt.

A Mehádiánál keletkezett pánik átragadt az Orsovánál táborozó törökökre is, akik 50 löveg, 4 mozsár, 1500 szekér, tüzérségük és egész táborfelszerelésük hátrahagyása után Vidin felé menekültek.

Jegen Mohamed nagyvezír ezalatt 60 000 főnyi seregével Gladovánál állomásozott. Belgrád ostromlása volt távolabbi szándéka, de mikor megtudta, hogy a császári fősereg Karánsebesen át Orsova felé vonul, seregét Vidin alá vezette, honnan egy erősebb janicsár hadtestet küldött a Duna bal partján a császáriak elé, míg ő maga Orsova félbeszakadt ostromát akarta folytatni. Orsovához közeledett tehát Königsegg tábornagy is 7 zászlóaljjal, hogy elfoglalja a várat, vele szemből ugyanoda érkezett a janicsár aga vezette csoport

16 Franz Griselini, 1780. Sechster Brief 171.

is 7000 szpáhival. Az 1738. július 13-án lezajlott ütközetben a törökök visszaszorították az osztrákokat részben Új-Orsovára, részben a főseregig vetették vissza őket. Königsegg erre lemondott az offenzíváról (Orsova elfoglalásáról), és elrendelte a Temes völgyébe való visszavonulást. Ez lényegében a császári fősereg visszavonulását jelentette, amit a törökök nem zavartak, csak lovas csoportokkal figyeltettek. Amikor azonban arról értesültek, hogy az osztrák menetoszlop útvonalán torlódások keletkeztek, erős csapatokkal megtámadták a császári utóvédeket. Ebből keletkezett egy újabb csata 1738. július 16-án Mehadia körül.[17]

Az osztrákok a mehádiai vár mögé vonultak, ahová a török sereg is közeledett, a támadás nyilvánvaló szándékával. Sőt, nem egyszerű támadás kezdődött, hanem a hadjárat egyik legmakacsabb harca, mondhatni ádáz küzdelme bontakozott ki. A törökök hamarosan a vár alsó sáncára rontottak rá (herfallen), s azt el is foglalták, a garnizont pedig lerombolták. A császáriak azonban újra kiűzték őket onnan. Az ellenséges sereg sem hagyta magát, újra közeledett, s háromszor rohamozták (Sturm schlagen) meg a fölső sáncot, de háromszor verték vissza őket, súlyos veszteségeket okozva nekik. A törököket azonban ez sem akadályozta abban, hogy negyedjére is megkíséreljék az elfoglalást. Ezúttal 6 lovasezredet támadtak meg, amelyek Fülöp gróf alatt a rohammal szemben addig tartottak ki, míg Neiperg tábornok néhány határőr-századdal és két dandárral (Brigade) a közelbe nem érkezett. Preising gróf és Szent Ignon ura, mindketten a lovasság vezérőrnagyai, ugyanúgy siettek dandárjaikkal előállni. Végül a törökök újfent súlyos veszteséget szenvedve vonultak vissza Orsova felé. Ugyanekkor ereszkedett le (stieg herab) a hegyekből a császári gyalogság, amely a menekülőket zárt alakzatban üldözte, sokat megölve közülük. A törökök 3000, a császáriak 1000 embert vesztettek. Az osztrákok ugyanakkor jelentős zsákmányhoz jutottak: 33 zászló, egy nagy, janicsárok használta trombita, és egy pár üstdob volt a szerzemény.[18]

17 Bámlaky József, 1941. d.
18 Franz Griselini, 1780. Sechster Brief 174.

Lotharingiai Ferenc megfelelő védőrséget hagyva Mehadiánál, a töröktől most már nem zavartatva folytatta útját Karanásebesig. Ott kapta a hírt július 24-én, hogy a török túlerő újra visszavette Mehadia várát, a császári őrség a kapituláció fejében szabadon elvonulhatott. A nagyherceg a július 16-i véres ütközetekben végig jelen volt, de már rége elhatározta, hogy annak befejezése után a távoli Budára veszi az irányt, onnan meg Bécsbe, hogy heves lázrohamait csillapítsa.

Az eddigi eredmények a kívánalmak szerint alakultak, és Bánság biztosítani tudta magát minden további török „alkalmatlansággal" (Belästigung) szemben. Bár a bánsági harcok nagy tanulsága éppen az, amit senkinek sem szabad feledni: mennyire „állhatatlan (unbeständig) a fegyverek szerencséje!" Erre int Mehadia példája, amely nem egész egy év alatt négyszer cserélt gazdát.

Ahogy a császári sereg július 17-én Karánsebes felé vette az irányt, a törökök visszatértek Új-Orsovába. Fülöp gróf ugyan küldött oda élelmet (Proviant) és municiót, de a nagyvezír a beígért nagy ajándékával annyira fölbátorította a janicsárokat, hogy azok több próbálkozás után eredményes támadást hajtottak végre a tüzérség és a muskétások tüzelése fedezékében. Előbb a külső védműveket, majd magát a teret is elfoglalták (sich bemächtigten der Werke). Harci bátorságuk mellett hajtotta őket, hogy a nagyvezír minden ostromlónak 25 tallért ígért sikeres támadás esetére, mire sok janicsár íratta fel magát a jutalmazandók listájára Ágyúik a falakon nagy töréseket okoztak. A vár commandánsa látta, hogy a falakon ajtónyi rések támadtak, legénysége betegeskedett, mert a sziget egészségtelen környezetté vált. Növelte a kilátástalanságot, hogy legénysége kétezerről 800 emberre fogyatkozott (herabgeschmolzen). Mindezeket mérlegelve a helyőrség tisztességes föltételekkel megadta magát: fegyverrel, holmijaikkal (Gepäcke), munícióval és néhány ágyúval távozhattak. A „számos és szép tüzérség" elszállítását (abführen) a török nem akarta megígérni. A helyőrség 1738. augusztus 15-én adta át a várat, a melyből a „németeket kitakarították". A nagyvezír ezután üzente Rákóczi Józsefnek, a Vidinben tartózkodó kinevezett erdélyi fejedelemnek, hogy 30 000 emberrel indulhat Temesvár felé.[19]

19 Zágoni Mikes Kelemen Törökországi levelei. Pesten, 1861. Fetislanban 1738. augusztus 26-án kelt levél. 105.

Komoly császári erőtől nem kellette tartani, hisz a fősereg Königsegg parancsára Karánsebesről a Berzava völgyén át Dentára, majd dél felé, Versecre folytatta útját, onnan pedig a Duna mellé menetelt, ahol augusztus 18-án átkelt a jobb partra, és Semendrianál (Szendrő) táborba szállt. Lotharingiai Ferenc itt értesült Új-Orsova elestéről.

Orsova meghódításával a török megnyitotta a Dunát flottája számára, s így lehetővé vált Belgrád ostromának célját kitűzni. Vagyis a bánsági harcok közvetlen hadi előzményként szolgáltak Belgrád ostromához, hisz a nagyvezír azt Orsova sikeres bevétele után határozta el.

A császáriak újra menetbe fogtak (sich in Marsch gesetzt), de most visszafelé, hogy a belgrádi erőd ágyúi alatt üssenek tábort (sich lagern). Szeptember 6-án érkeztek a város alá. Königsegg innen tudósította a monarchát a közelgő veszélyről, vagyis a török tervéről, mire a nagyherceg a legsietősebben Szerbiába érkezett. Szendrőt ekkor mindössze 150 fős visszahagyott őrség védte, amely a boszniai pasa fölszólítására szeptember 15-én megadta magát. Ali pasa ezután Grockáig nyomult előre.

Belgrád császári védőit ezen kívül az is nyugtalanította, hogy a nagyvezír még a hadjárat befejezte előtt, hatalmába akarta keríteni a várost. Lotharingiai Ferenc szeptember 15-én a hadsereg tábornokaival folytatott (gepflogen) haditanácson azt a határozatot hozta, hogy az egész gyalogság vegye be magát (sich werfen) a belgrádi erődbe, a lovasság azonban a Száván át vonuljon Zimony (Semlin) felé, és az ottani táborból védje a Száva vonalát. A lovasság átkelése a Száván fölbátorította a törököt egy általánosabb támadásra. A császári csapatok mozgása a török ellenállását vonta maga után, seregük erőltetett napi menetben (starke Tagreisen) a Belgrád melletti magaslatokat elfoglalta. Másik osztaguk szeptember 19-én elfoglalta Új-Palánkát, ezáltal nagymértékben veszélyeztette Temesvárt. Königsegg ezt látván, parancsot adott a lovasságnak, hogy szeptember 27-ről 28-ra virradó éjszakán kelljenek át a Száván és a Dunán, és vonuljanak Pancsovára, az ellenséges erők Temesvárra nyomulását megakadályozandó. Ezt sikerült is elérni, hisz a törökök kénytelenek voltak elhagyni Új-Palánkát, és visszahúzódtak a Duna jobb partjára. Ez azonban kis siker volt

ahhoz, hogy feledtesse egész évi működésének eredménytelenségét, összességében a császár elégedetlen volt a hadműveletek vezetésével, s a következő évit már nem bízta rá.

Külső megfigyelő számára 1738 őszén minden körülmény Belgrád török ostromára, háborúra sarkallt (ankündigen), de elmaradt, mivel elmúlt a kedvező idő, a csapatok már a késő őszben jártak, gyakran esett az eső, s épp a törökök voltak az elsők, akik téli szállásra vonultak Vidinbe. A visszaúton egy szakasz (Detaschement) megtámadta Semendriat (Szendrőt), melynek 1000 fős legénysége (Besatzung) megadta magát. Egy másik szakasz Orsova szigeténél átkelt a Duna bal partjára, és sebtiben (in der Eile) elfoglalta Új-Palánkát a Bánságban. Innen széledtek szét a törökök magában az újpalánkai kerületben, és a környező verseci, illetve pancsovai kerületben, amelyekben szörnyű pusztításokat okoztak (Verwüstungen angerichtet). A rablóvágy hamarosan társította hozzájuk a románokat (ihnen zugesellt), akik magukat Rákóczi Ferenc fejedelem csapatainak adták ki, aminek természetesen semmi alapja nem volt, az egészet megtévesztésnek szánták. Annyi igaz a történetből, hogy a török Rákóczit újra a színtérre hozta, és ekkor valóban Vidinben tartózkodott.[20]

Csakhogy az illető Rákóczi nem Ferenc, hanem József volt, a „nagyságos fejedelem" idősebbik fia. Őt a szultán hívta udvarába, gondolván, ha elismeri erdélyi fejedelemségét, neve hallatán „egész Erdély lóra ül", és csatlakozik a portához. Semmilyen realitása nem volt e török elképzelésnek. Mikes Kelemen írta: „még ha öreg urunk élne", talán valami megmozdulna, de így –ismervén az ifjú fejedelem alkalmatlanságát –„Isten ne adja, hogy valaki is hozzánk jöjjön".[21]

A románok által okozott kár sokkal nagyobb volt, mint az, amelyet a törökök okoztak. Ezt Griselini azzal magyarázza, hogy a románok minden kezükre jutó németet csekély pénzért rabszolgának adtak el.

---

20 Franz Griselini, 1780. A bánsági hadműveletekről részletesen beszámol a „Fünfter Brief" 165–175. oldalakon. A 171 oldalon említi a Rákóczi Ferenc fejedelmet, tévesen, hisz ő 1735. április 8-án meghalt. Ellenben fiának, Rákóczi Józsefnek a szultán valóban kiállította az erdélyi fejedelmi kinevezéséről szóló okmányt.

21 Zágoni Mikes Kelemen Törökországi levelei. Közli: Toldy Ferencz. Második Kötet. Pesten, 1861. Csernavoda, 1738. március 5. 88.

Gyakran olyanokkal esett ez meg, akik az Orsova és Mehadia környéki hegyeket, és a Havasalfölddel határos részeket lakták.

Az 1738.évi hadműveletek október 15-e után befejeződtek a császári csapatok számára is, és november elején a Tisza mellé, illetve Temesvár környékére húzódtak téli szállásra.

A Bánságot ért sok szerencsétlenség közepette (heimsuchen, Heimsuchung = csapás) a pestis is egyre továbbterjedt (umgreifen), a legszörnyűbb halálos kínlódást (Übel giftigster Art) okozva.

A már korábban a Portához küldött francia miniszter kezdeményezte béketárgyalások a téli időszakban megakadtak, s a hadviselő felek (kriegende Mächte) seregeiket 1739. tavaszán készültségbe helyezték a hadba vonuláshoz (ins Feld rücken). A törökök gyülekező helye Nis környéke és a Morava folyó mente volt, ahol a nagyvezír Bonneval gróffal, akkoriban már két portyázó csapat (Roßschweifen – kóborló) pasájával rövid időre találkozott. Flottájuk a Mala Golumbina szoros és Porecz sziget között horgonyzott le, mert onnan jól megfigyelhették a császáriakat.

Az 1739. év fő kérdése osztrák oldalon az volt, hogy ki legyen az új fővezér, mert az eddigiek (Lotharingiai Ferenc és Königsegg) tökéletesen bizonyították alkalmatlanságukat. A választás gróf Wallis Olivér tábornagyra esett. [22] Ő azzal kezdte, hogy hadjárati terv híján csapatait 1739. június közepéig téli szállásaikon pihentette. Csak ekkor rendelte el a fősereghez tartozó alakulatok zimonyi gyülekezését. Június 27-én a császári sereg átkelt (setzte) a Száva áramlatán, és Mirijevo mellett, Belgrádhoz közel táborozott le. Fontos ügyek (Geschäfte von Wichtigkeit) ekkor még visszatartották a nagyherceget Bécsben, így Wallis Olivér táborszernagy egyedül vezette főparancsnokként az osztrák hadat. Létszámuk mintegy 30 000 főt tett ki, ám hadjárat kezdetéig további 10 000 ember gyűlt táborba.

Mivel a Neiperg grófhoz intézett parancs az volt, hogy a bánáti csapatokkal csatlakozzon a fősereghez, 1739 elején Bécs a tartományi kormányzattal újra Engelshofen bárót bízta meg, aki rendelkezett

22 Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums, 1992. Franz Paul Graf von Wallis, 2033–2034.

a „helyzet megkövetelte képességekkel”. Neiperg 13 000 emberrel Temesvárról indult, és –Wallis utasítására – Becskerekre tartott, ahová július 11-én érkezett meg.

Ezalatt a fősereg június 27-én átkelt a Száván és helyet foglalt a Belgrádtól keletre levő Mirijevonál. Innen csak akkor mozdult el, mikor hírét vette, hogy a nagyvezír Szendrőre tart. Azt hitte a török meg fogja támadni a várat, ezért maga is odakészült. De volt táborhelyétől alig egy órányi járótávolságra megállt, hogy bevárja Neiperg csatlakozását. Ezen a címen július 21-ig tétlenül vesztegelt táborában. Pallavicini tábornok jelentése azonban újra mozgásba hozta Wallist. Aszerint ugyanis mintegy 4000 török megszállta a Grocka melletti magaslatokat. Wallis, abban a hitben, hogy a nagyvezír még nem érkezhetett Szendrőre, július 21-én este elindult Grocka felé, elől a lovassággal, mögötte két hosszú menetoszlopban a gyalogsággal és tüzérséggel. Tévedett, a nagyvezír már megérkezett, így Grockánál a két ellenséges fősereg esett egymásnak (aufeinander stießen) Az ütközet (Gefecht) július 22én, hajnal 2 órakor kezdődött és két órán át tartott az éjszakában, s egyike volt a legvéresebbeknek. Július 22-én hajnalban az elővéd éle ellenséges őrsökre bukkant, utána pedig olyan erős ellenséges tűzbe került, hogy a lovasság zöme felé kellett hátrálnia. Mivel a 14 lovasezred többsége még a mélyúton poroszkált, a szorosból nehéz volt kibontakozni, a török ezredenként kerítette őket körbe. Súlyos veszteségeket okoztak a császáriaknak, de az ellenség nem ment át egységes és erőteljes támadásba. Így a lovasságnak sikerült a szoros kijáratától két oldalt és elől fekvő magaslatot elfoglalni, s ezáltal a gyalogság és tüzérség kibontakozását a szorosból lehetővé tenni. Csak ezután tudtak harcvonalat képezni, mely mögé a teljesen elcsigázott lovasság állt föl. Újabb, 12 órai elkeseredett harc következett, ezalatt Pallavicini is megérkezett a dunai hajórajjal, s Grocka alatti kis szigetnél horgonyt vetve, a partot megszálló törököket kezdte lőni.

Időközben Neiperg is a megérkezett lovasságával, ennek köszönhetően a császáriak maradtak a harctér urai, de fordítani nem tudott a dolgokon. Az aránytalanul hosszú ideig tartó küzdelemben szinte kivérzett a császári sereg, míg a törökök még ennél is nagyobb veszteségeket

szenvedtek. Wallis nagy szerencséje az volt, hogy a közelben tartózkodó nagyvezír a 100 000 fős seregével érthetetlen módon nem hajtott végre döntő támadást. Wallis a súlyos véráldozat miatt visszavonulást rendelt el, amit a török nem akadályozott meg, s a császári fősereg július 26-án Borcsa tájékán átkelt a Duna bal partjára.[23]

Az osztrák had Belgrád alá húzódott vissza, úgy, hogy minden stratégiai előny a töröknél maradt. Ezzel lényegében a sorsára hagyták Belgrádot, ahol Succow altábornagy alatt 16 000 főnyi őrség látta el a védelmet. Igaz, több hónapra elegendő lőszerrel és élelmiszerrel ellátva, vagyis hosszú ostromra berendezkedve.[24]

A nagyvezír Grocka után egy erős hadtestet a Dunán keresztül Pancsova elé küldött. Az alakulatot Tuz Mohamed pasa vezette, aki 16 000 fős hadtestével Orsováról indult el Pancsovára a császári fősereg oldalának és hátának nyugtalanítása végett. Eközben a nagyvezír oly előre nyomult a seregével, hogy július 25-n már a Belgrád vonalán voltak láthatók. A vár alá ért nagyvezír megadásra szólította föl Succowot, de annak válasza lövegtűz volt, mellyel kezdetét vette Belgrád ostroma 1739. július 28-án.

Neiperg táborszernagy a grockai csata után Vincsan (Belgrádtól keletre) állapodott meg, és támadáson gondolkodott. Csatarendbe (Schlachtordnung) helyezte magát, mialatt a törököket várta egész nap fegyverben, de hiába. Neiperg nem látta, hogy az egész bánáti török hadművelet (a Pancsova elleni vonulás) csupán a törökök fortélya (e List) volt. Ki akarták csalni (locken) az osztrák hadat (locken) a vonalakból. Hogy valódi szándékát (Belgrád megtámadását) jobban fedje, egy török hadtest mutatta magát a bánáti Duna-parton. Wallist megtévesztette (getäuscht) ez a csapatmozgás, haditanácsot tartott, majd utána seregével július 28-ról 29-re virradó éjszakán átkelt a folyón – a török szándékoknak megfelelően – a bánsági oldalra, és megtámadta az ellenséges hadtestet.[25] Pont akkor, mikor Belgrád ostroma is elkezdődött.

---

23 A magyar nemzet hadtörténelme. Írta: Doberdói Bánlaky József. Tizenkilencedik rész. III. Károly korszaka C/ III. Károly második háborúja a törökök ellen. 1737-1739. Budapest, 1941. Ghill Károly Könyvkiadó Vállalata. Az 1739.évi hadjárat, a/ A grockai csata.

24 Uo. August Jakob Heinrich Freiherr von Suckow, 1903.

25 Franz Griselini, 1780. Sechster Brief 172.

Wallis tehát kimozdult Borcsa mellől és Pancsova előtt csatába bocsátkozott a törökkel. A császári csapatok azonban rosszul álltak föl, túl nagy hézagok választották el a szárnyakat és középhadat, melynek arcvonalát a török lovasság áttörte, a császári balszárnyat pedig megkerülte és hátba támadta. A kritikus helyzetet a Batthyány és a Pálffy vértes ezredek mentették meg, amelyek a középet áttört, de a császári gyalogsági tűz által már megpuhított ellenséges csoportot meghátrálásra kényszerítették. A törökök szép védekezés után Új-Palánkára vonultak vissza.

Eközben a nagy ottomán sereg bevette magát a Belgrád előtti vonalakba. A császáriak, ahogy rádöbbentek tévedésükre újra átkeltek a Dunán, most visszafelé (a jobb partra), de már túl későn. A törökök a vonalaikat már jól elsáncolták, és elkezdték a bombázást (das Bombardement). Egy szakasz katona, egyik kezében fáklyával, a másikban karddal Szabács kapuját ostromolta (stürmte), de sikerült őket visszaverni. Mire ők a Szent Erzsébet védbástyára és Wirtenberg kapura mértek csapást. A nagyvezír minden oldalról létrákat hozatott (teremtetett elő = ließ herbeischaffen), hogy megkockáztasson (zu wagen) egy fő rohamot. Ajándék ígéreteivel feltüzelte (angefeuert) katonáit (seine Kommandierten), akik ismerték bőkezűségét (Freigebigkeit).

A bombák, ágyúgolyók és kövek egész éjszaka (július 28-ról 29-re virradón) hullottak a városra, romba döntöttek három utcát, több templomot és kolostort, de August Heinrich Freiherr von Succow (Suckow) tábornok, Belgrád parancsnoka, 24 zászlóaljjal és 22 határszéli századdal az oldalán megvédte magát, ahogy ezt tőle el is várták.[26]

Wallis a pancsovai ütközet után nem vette üldözőbe a törököket, hanem inkább Pétervárádi visszavonulásra készült. Tábornokai és a császár parancsa azonban ebben megakadályozták, így Belgrád végleges feladásának (preisgeben) tervéről le kellett mondania, mert a fősereget Zimony alá kellett vezetnie, ahová 1739. augusztus 30-án meg is érkezett.[27]

26 Uo. 173.
27 Doberdói Bánlaky József, 1941. 19. kötet. C/3

Ám e hadmozdulattal ellentétben Neiperg táborszernagy – a katonai vezetés feje fölött kiadott – császári fölhatalmazással alkudozásba kezdett a nagyvezírrel, Succow ama hamis jelentése miatt, miszerint a vár tarthatatlan. Meg is kötötte az előzetes békét Belgrád föladásával. A vár új parancsnoka, Schmettau altábornagy, viszont rögtön jelentette, hogy Succow beszámolója hamis, mert a vár sokáig ellenállhat a töröknek. Csakhogy ekkor már késő volt a Neipergnek adott fölhatalmazás visszavonása, mert mire a császári rendeletet megkapta, a 27 évre szóló békét 1739. szeptember 1-én megkötötték.

A belgrádi békével elvesztek Savoyai Jenő hódításai, a török visszakapta a mérhetetlen fontosságú Belgrádot. Ez azonban nem Succow „gyávaságán" múlott. A béketárgyalások megkezdése kölcsönös felhatalmazások következménye volt, ilyen fölhatalmazással rendelkezett a nagyvezír, a török sereget kísérő francia nagykövet és gróf Neiperg. Belgrád átadása „ámulatba ejtette Európát, látván, hogy a császár nagy lelke megtelik fájdalommal", amint elébe tették (vorlegen) az 1739. szeptember 1-én, a Belgrád előtti török táborban aláírt előleges határozmányokat (Präliminarien). Ezek olyan körlevelek voltak, amelyeket ez alkalommal küldtek szét az idegen udvaroknak. Az előzetes végzéseket még ugyanabban a hónapban megerősítették, s ezzel formálisan életbe lépett a 27 évre szóló fegyverszünet.[28]

Főbb cikkelyei: Belgrád „lelépése" (Abtretung), azaz átadása régi kiterjedésében, úgy hogy a vár és város védműveit hat hónapon belül le kell rombolni (geschleift seyn müssen), ugyanígy a Száva menti Szabács erődjét is. A lebontáshoz tartozott, hogy minden mozgathatót, tüzérséget, muníciót és élelmet ki kellett szolgáltatni (ausgeliefert) a török megbízottaknak (den Komissarien). Ausztria átadta a portának Szerbiát, Havasalföld hegyvidéki területét, amelyet korábban Osztrák Hegységnek hívtak, hasonlóképp Orsova szigetét és erődjét az Erzsébet-sánccal együtt (samt). Cserébe az Ausztriai Házé maradt az egész Temesvári Bánság, kivéve azt a keskeny földdarabot (schmalen Strich Landes), ahol a Cserna a Dunába torkollik, amely Orsovával

28 Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums, 1992. August Jakob Heinrich Freiherr von Suckow. 1903.

szemben egy földnyelvet képez. Ezeket megtarthatta a török, de csak olyan feltétellel (jedoch nur auf den Fall), ha a Csernát körül árkolja (abgraben) és ezzel a földnyelvet saját területéhez köti. Ha azonban az egyéves határidőn belül (Jahresfrist) nem végeznének a munkával (mit der Arbeit nicht zustandekämen), minden jogukat elvesztik (würden sie alles Rechtes darauf verlustig seyn). A további cikkelyekben Mehádia, Újpalánka, Kubin, Pancsova és más kisebb jelentőségű erődítések lebontása (Abtragung) volt kikötve (bedungen).[29]

29 Franz Griselin, 1780, Sechster Brief 174.

MIKLÓS PÉTER

Fejezetek a magyarországi bolgárság történetéből

A bolgárság betelepedésének három hullámát különböztethetjük meg. Az első a 14. század második felétől a középkori magyar állam megszűnéséig (1526) tartott. A második hullám a 17. század utolsó évtizedében kezdődött és a 18. század közepén ért véget. Ezen két betelepedési mozgalom hátterében elsősorban a török uralom alól való kikerülés vágya állott. A bolgárok magyarországi megtelepedésének harmadik hulláma már a modernitáshoz kötődik: bolgárkertészek kisebb-nagyobb csoportjai a 19. század harmadik harmadától egyre több nagy és kisebb város mellett jelentek meg.

A magyarság és a bolgárság kapcsolata több évszázados, gyökere még a steppei vándorlás korára és a Kárpát-medencében való megtelepedés előtti időkre tehető. A magyar törzsszövetség a honfoglalás korában jelentős létszámú bolgár népességet talált a későbbi magyar állam területén (elsősorban annak déli és délkeleti részén). A politikailag különálló territóriummal rendelkező erdélyi Gyula és a Tisza és Maros vidékét uralma alatt tartó marosvári vezér, Ajtony alattvalói között bizonyosan szép számmal voltak bolgárok. Ebben a két régióban a déli szláv populáció kulturális és politikai jelentőségét tovább erősítette, hogy mind Gyula, mind Ajtony a görög (bizánci) szertartású keresztény vallást (későbbi nevén az ortodox kereszténységet) vette föl és terjesztette az uralma alatt álló területen.

Az erdélyi Gyula 952-ben tért keresztény hitre Konstantinápolyban, ahonnan keresztény papokkal tért vissza. Vezetőjük Hierotheosz, „Türkia püspöke volt" (a középkori bizánci forrásokban a magyarokat ugyanis türköknek nevezték), aki Gyulafehérvárott rendezte be egyházi központját. Ajtony 1019-ben, II. (Bolgárölő) Baszileiosz bizánci

császár bulgáriai hadjárata után tért keresztény hitre a bolgár városban, Vidinben. Térítőpapok mellett bazilita szerzetesek is csatlakoztak hozzá, akiknek Marosvárott (a későbbi Csanád városában) építtetett monostort Keresztelő Szent János tiszteletére. A görög szertartású papok nagyrészt szláv ajkúak lehettek, akik ismerték és gyakorolták a Szent Cirill és Metód – „a szlávok apostolai" – által elterjesztett egyházi szláv nyelvű liturgiát és egyházi irodalmat is.

A 10–11. század fordulóján jelentkező, Géza nagyfejedelem és I. (Szent) István király nevéhez fűződő központosító törekvések azokban véget vetettek Gyula és Ajtony különállásának. Gyula ellen 1003 körül, Ajtony ellen 1028 táján indított sikeres hadjáratot az első magyar király, amelynek eredményeként az előbbi territóriumát Erdély, az utóbbi szállásterületét pedig Csanád vármegye néven integrálta a kialakuló Magyar Királyságba. Ezzel párhuzamosan a nyugati (latin) szertartású kereszténység (a későbbi katolikus vallás) lett a domináns a térségben, ami értelemszerűen nem kedvezett a helyi szláv populációnak.

Az Árpád-házi magyar uralkodók balkáni expanziós törekvései (katonai akciók Szerbia, Bosznia és a bizánci birodalom fönnhatósága alatt álló területek ellen) idején is érkeztek bolgárok magyar földre. A betelepedés azonban tömeges jelleget csak a 14–15. században öltött. I. (Nagy) Lajos 1365 nyarán elfoglalta Vidint és a későközépkori független bolgár államot – a vidini cárságot – bánsággá alakította, s beszervezte saját birodalmába. Ezzel párhuzamosan a bolgárok közül több tízezret – sokszor erőszakos módszerekkel – katolikus hitre térítettek a magyar király keresztes hadseregével vonuló boszniai ferencesek (a hadjárat célja ugyanis a balkáni bogumil vallás, a boszniai egyház és részben a keleti szertartású kereszténység elleni föllépés volt).

Az ezt követő évtizedekben nagy számban érkeztek határőr feladatokat ellátó bolgárok a magyar állam területére, elsősorban a déli (például Temes, Keve) vármegyékbe, s több uralkodói privilégiumot is kaptak. A betelepedést fölgyorsította az 1390-es években a nikápolyi vereség és Vidin török kézre kerülése. Ekkor ugyanis sok, az oszmán hódítás

elől menekülő bolgár volt kénytelen elhagyni hazáját és Erdély, illetve Magyarország területén menedéket keresni. Kereskedők, kézművesek és katonák mellett akkor már a hagyományosan földműveléssel foglalkozó réteg is megjelent.

A 14. század végén a boszniai ferences provincia (rendtartomány) hét kusztódiára (a ferences rendnek a rendtartománynál kisebb egyházigazgatási egységére) tagolódott. Ezek közül az egyik a bolgárajkú ferenceseket tömörítette, akik a nem sokkal korábban katolikus hitre tért bolgárok lelkipásztori ellátásáért voltak felelősek. Erre már csak azért is alkalmasak voltak, mert a törökök a Szent Ferenc rendjéhez tartozó „kolduló barátok" tevékenységét ha nem is támogatták, de engedélyezték és elnézték az uralmuk alatt álló területeken. Így például a Délvidék jelentős részén a katolikusok lelki gondozását a szegedi ferencesek végezték. Az erdélyi bolgár kusztódia 1624-ben kivált a boszniai ferences rendtartományból és 1676-ban a katolikus egyházfő, X. Kelemen pápa önálló provincia rangra emelte.

A bolgárok betelepedésének második hulláma a 17–18. századra tehető. Az 1600-as évek utolsó két évtizede mind a balkáni és kelet-közép-európai népek, mind az európai nagyhatalmak számára a törökellenes harcok időszaka volt. Amikor 1683 nyarán IV. Mohamed török szultán ostrom alá vette Bécset, a keresztény közép-európai – az osztrák és a lengyel – államok összefogtak Velencével és az Apostoli Szentszékkel a közös oszmánellenes föllépés érdekében. Az összefogás nem maradt eredménytelen, s nemcsak Bécset sikerült megóvni, de Magyarország nagy része is fölszabadult a közel másfél évszázados török uralom alól. Az egyesült keresztény haderő vezetése további hadmozdulatokat tervezett a Balkánon Bosznia, Szerbia és Bulgária területén.

A keresztény katonai akció támogatásának jegyében robbant ki a bolgárok nemzeti felkelése 1688-ban Csiprovecben. A török haderő azonban meggátolta az európai csapatok további előrenyomulását, a bolgárok mozgalmát pedig leverte. Az elfojtott lázadás után brutális megtorló akció következett, amely elől tömegesen menekültek bolgárok a Habsburg birodalom területére. Ez a második betelepülési hullám

már Mária Terézia uralkodása idején, az 1740-es években ért véget. A bolgárok elsősorban Erdély és a Temesi Bánság területén telepedtek meg. Ennek egyik oka az volt, hogy mindkét régióban éltek a középkortól kezdődően kisebb-nagyobb bolgár közösségek. Ennél az érzelmi indíttatásnál azonban jóval fontosabb lehetett, hogy Erdélyben az alvinci ferences rendházban volt a bolgár katolicizmus központja. Így a katolikus bolgárok (paulikánusok) lelki vezetést, szellemi és kulturális örökségük megőrzését és hagyományaik háborítatlan gyakorlását remélhették Erdélyben.

A Temesi Bánság esetében némileg más volt a helyzet. A terület 1718 és 1778 között ugyanis bécsi különkormányzat alatt állott, közigazgatásilag nem volt a magyar állam része, s mind politikai feje, mind földesura az uralkodó volt. A Temesvár központú Bánság területére magyarok nem is telepedhettek be, s a határőr feladatokat ellátó kiváltságos népcsoportok (románok, szerbek) mellett a Habsburg telepítési politika eredményeként a térségbe érkező nyugati telepesek megjelenésével etnikailag igen sokszínű lett a régió. A bécsi telepítéspolitika számára a legfontosabb szempont a katolikus vallás volt, így katolikus német, francia, olasz és spanyol népesség is települt a Temesvidékre. Ezek a nemzetiségek aztán járványoktól (pestis, kolera) és természeti katasztrófáktól (árvíz, szárazság) sújtva tették Dél-Magyarországot – ahogy már a 19. század közepén is nevezték – „a magyar Kánaánná". A terület az 1900-as évek elejére a kapitalista jellegű gazdasági szisztémák, a praktikus közlekedési struktúrák és a sajátos önkormányzati modellek terepévé, ezzel a gazdasági, társadalmi és politikai modernizáció egyik fontos Kárpát-medencei központjává vált.

A bolgároknak a Bánságba való betelepítésében fontos szerepe volt a bolgár származású, eredetileg ferences szerzetes Stanislavich Miklós csanádi püspöknek (1739-től 1750-ben bekövetkezett haláláig látta el ezt a főpapi tisztségét, s ő kezdte meg a temesvári katolikus egyházi központ kiépítését). Stanislavich püspök nevéhez a bolgárok betelepítésének két fázisa fűződik. 1726 és 1731 között megszervezte a paulikánusok Nyugat-Havasalföldre költözését. Ennek alapot adott,

hogy az osztrák katonai megszállás alatt álló területnek, Olténiának akkor még címzetes püspökként ő volt a katolikus egyházi vezetője, Kraiova székhelyű apostoli adminisztrátora. Később – miután Valachia ismét a török ellenőrzése alá került – két hullámban a Temesi Bánság területére telepítette a katolikus bolgárokat. Az első hullám 1737 után, a második 1742 után költözött. Ezt indokolta, hogy katolikus híveit, a szó szoros értelmében vett „népét" nem akarta magára hagyni a török uralom alatt, amikor ő már a Habsburg birodalom védelmét és támogatását élvezte.

A bánsági bolgároknak két jelentősebb településük Vinga és Óbesenyő. Vingára 1741-ben érkeztek az első bolgár telepesek, az első keresztelőt 1741. október 15-én tartották. Három évvel később Mária Terézia kiváltságlevelet adott a településnek, amely Theresiopolis néven mezővárosi rangot kapott, széles körű önkormányzattal rendelkezett, élén a pallosjoggal rendelkező bolgár kapitány állt. A vingaiak ősei ércbányászattal foglalkoztak és különböző kisiparos tevékenységeket űztek, s aranyművesek, ötvösök és kovácsmesterek nemzedékei kerültek ki közülük. Később inkább a földművelés dominált foglalkozásként a városias jellegű Vinga lakosai között. A város a 19. század második felében járásközpont lett, ma is álló, a Szentháromság tiszteletére szentelt temploma 1892-re épült föl. Az 1920-as trianoni békeszerződés értelmében a város Romániához került. Óbesenyőn 1738. március 7-én végezték az első keresztelőt, a község templomát 1804-ben szentelték föl Nagyboldogasszony tiszteletére. A falu bolgár lakói földművelők voltak, s ez a település is a Román Királyság része lett 1920 után.

A bolgár tudományos élet a két világháború között kezdett el érdeklődni a bánsági bolgárok iránt, akik nyelvük 18. századi állapota mellett számos archaikus népszokást és vallási hagyományt megőriztek. Petar Sztojanov Mutafcsiev bolgár történész, akadémikus végzett nagyhatású kutatásokat a bánsági bolgárok körében. A 17–18. században a Habsburg monarchia területére települő bolgárok többsége katolikus volt, érkezett azonban ortodox vallású bolgár is. Utóbbiak vallási életük tekintetében nehezebb helyzetben voltak, hiszen

rögtön betelepülésük után kénytelenek voltak elfogadni a karlócai szerb ortodox metropolita egyházi főségét. A szerb ortodox egyház ugyanis I. Lipót kiváltságlevele alapján szabadon működhetett a Habsburg birodalom területén. Így az ortodox bolgárok nagyobb része néhány generáció alatt előbb vallásilag, majd kulturálisan és nyelvileg is asszimilálódott a szerbekhez.

A bolgárság magyarországi betelepedésének harmadik hulláma már a gazdasági modernizáció időszakára, a dualizmus korára esett. Ebben az időszakban Bulgáriából költöztek kertészek és idénymunkások Magyarországra. Ennek a népességnek csak kisebb hányada maradt és telepedett meg véglegesen a magyar állam területén, a többség megfelelő mennyiségű anyagiak összegyűjtése után visszatért Bulgáriába. Előbb a főváros és a nagyobb városok, később a kisebb vidéki városok mellett is megjelentek a bolgárok a 19. század végére és kertésztelepeket hoztak létre. A zöldségtermesztésnek sajátos, öntözéses és a magyar agrártermelésben korábban ismeretlen módszerű változatával jó termésre, nagy piacra és így nagyobb jövedelemre tettek szert.

Bolgárkertészek a 19–20. század fordulóján már nagy számban dolgoztak Budapest és a legtöbb olyan nagyobb város környékén, ahol kedvezőek voltak a klimatikus viszonyok és megfelelőek voltak a piaci adottságok. A melegágyas hajtatásra és az öntözésre alapuló zöldségtermesztő technikájukat a hagyományos módszerekkel dolgozó magyar zöldségkertészek ismereteivel bővítették, s így azoknál hamarabb, jobb minőségű áruval tudtak megjelenni a piacon. Elsősorban paprikát, paradicsomot, fejes salátát és uborkát termesztettek. A bolgárkertészek eszközeiket és eljárásaikat sokáig maguknak tartották fönn, ezért egészen az 1920-as évekig igyekeztek – Bulgáriából érkező vagy magyarországi – bolgár napszámosokkal és kisegítőkkel dolgoztatni. Hogy ez a gyakorlat megszűnt, annak egyik oka a trianoni békeszerződés lehetett: a magyarországi bolgárok nagy része ugyanis az új magyar államhatárokon kívülre került.

A magyarországi bolgárkertészek 1914-ben megalapították a budapesti székhelyű Magyarországi Bolgárok Egyesületét. 1941-ben a fővárosi bolgárkertészek beszerzési és fogyasztási szövetkezetet

alapítottak, amelynek nyomdokain 1957. október 12-én létrejött a Dimitar Blagoev Zöldségtermelő Szövetkezet Budapest IV. kerületében. 1932-ben adományokból fölépült a magyarországi bolgár ortodoxok első temploma a budapesti Szent Cirill és Metód templom, amelynek udvarán később irodaépületet és közösségi termet is kialakítottak a kolónia tagjainak. 1936-ban szervezték meg a Szent Trifon Kertészegyesületet, amely aztán egyaránt védelmezte a nagytermelők és a munkások érdekeit, szervezte például a bolgároknak a Magyarországra érkezés, a hazautazás, a pénzváltás ügyeit is. A magyarországi bolgároknak a főváros mellett Pécsett és Miskolcon volt egyházuk és iskolájuk.

Összességében megállapítható, hogy a bolgárok Magyarországra való betelepedésének három (középkori, 17–18. századi és 19–20. századi) hulláma közül a második volt a legnagyobb létszámú és az akkor érkezők tudták legtovább – egészen napjainkig – megőrizni identitásukat. Ennek elsődleges oka a zártság és tömbjellegű együttélés volt. Ugyanakkor a magyarországi bolgárság történetének tárgyalásakor ki kell emelni, hogy legnagyobb részük mindössze három vármegye, az egykori Temesi Bánság területén szervezett Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék területén élt. A 19. században a bolgárok által lakott településeknek is több mint fele ebben a régióban volt (csak azok a települések voltak figyelembe véve, ahol tíznél több bolgár élt). Az ország egyéb területein csak szórványosan telepedtek meg bolgárok, bolgár közösségek.

A második hullámban érkezők többsége katolikus vallású volt. Kiemelkedő központjuk volt Vinga és Óbesenyő. A dél-magyarországi bolgárok nem nagyon vándoroltak az országon belül. Ha vándoroltak is, elsősorban a már említett három vármegye valamelyikében telepedtek meg, legtöbbször családi kapcsolatok vagy gazdasági érdekeltség miatt. A dualizmus korában aztán a bánsági bolgárok közül sokan a városok mellett tevékenykedő bolgárkertészeknél vállaltak munkát.

A betelepedés harmadik hullámában érkező, a bulgáriai munkaerőfölösleg elől távozó bolgárok zöldségkertészek voltak, akik modern gazdálkodási módszereiknek köszönhetően biztos megélhetésre számíthattak a nagyobb és kisebb magyarországi városok mezőgazdasági

piacain. Ezért falusias jellegű telepeiket a városok mellett alakították ki, gyakran élővíz mellett (az öntözés ugyanis fontos eleme volt a bolgárkertészetnek). Az ekkor szórványosan betelepülő, csak átmenetileg az országban tartózkodó, zöldségtermesztő bolgárok ortodox vallásúak voltak. A Magyarországon tartósan megtelepedők a 20. század elején egyesületeket hoztak létre, bolgár ortodox egyházközségeket alapítottak, valamint templomokat és iskolákat építettek. A bolgárok magyarországi számaránya a trianoni béke után csökkent le drámaian, hiszen az egy tömbben élő, viszonylag nagy számú bánsági bolgárok a magyar állam határain kívülre kerültek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁLINT Sándor

- A délvidéki bolgár népélet. Kalangya, 1942. 10. sz. 446–451.

BOROSS Marietta

- Bolgár és bolgár rendszerű kertészetek Magyarországon. 1870–1945. Ethnographia, 1973. 1–2. sz. 29–52.

CZIRBUSZ Géza

- A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza. Temesvár, 1882. 1–171
- A temes- és torontálmegyei bolgárok. A krassószörényi krassovánok. Budapest, 1913. 1–196.

GJUROV, Alexander

- Magyarországi bolgárok. Budapest, 1998. 1–25.
- Edinadeszetvekovno bulgarszko priszutsztvie v Ungarija [Tizenegy évszázados bolgár jelenlét Magyarországon]. Budapest, 2001. 1–195.

JELAVICH, Barbara

- A Balkán története. Ford. Balabán Péter. 1–2. köt. Budapest, 2000. 1–344. és 1–409.

MIKLÓS Péter

- Stanislavich Miklós püspök politikai és kulturális tevékenysége (1739–1750). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 20 (2010). 1–2. sz. 117–122.

MUTAFCSIEV, Petar

- A bánsági bolgárok. [1938] Fordította Csíkhelyi Lenke. Magyar Szemle, 1997. 5–6. sz. 121–134.

NIEDERHAUSER Emil

- Bulgária története. Budapest, 1959. 1–231.

RÉVÉSZ István

- A hazai bolgár és bolgárrendszerű kertészetek statisztikai ismertetése. Budapest, 1915. 1–31.

TIMKÓ Imre

- Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest, 1971. 1–543.

ZATYKÓ Vivien

- Magyar bolgárok? Etnikus identitás és akkulturáció a bánáti bolgárok körében. Regio, 1994. 3. sz. 129–139.

KÓKAI SÁNDOR

A bánsági magyarok származása, identitása és etnikai térstruktúrája

I. BEVEZETÉS

A pozsareváci békekötéssel kezdődő korszak egyszerre vetett fel politikai, társadalmi, etnikai-nemzetiségi, nyelvhasználati, gazdasági kérdéseket a Bánságban, s az Udvari Kamara felülről igyekezett mindezt szabályozni. Minderre lehetőséget adott a régió különleges státusza (Gulyás 2005; Gulyás 2012). Az egyik legfontosabb feladat az emberi munkaerő biztosítása volt, amely közvetlen osztrák irányítással és a bécsi kormányzat érdekeinek megfelelően történt. A betelepedés és betelepítés egyik – számunkra legfontosabb – csoportját a Bánság területére érkező magyarság alkotta. A Bánságban élő magyarság beköltözése és megtelepülése eltérő módon, időpontokban és területeken következett be (Sarnyai Cs. 2001). A Bánság etnikai térszerkezetébe hivatalosan a magyarok csak 1734 után települhettek be, bár a spontán migrációs folyamatok eredményeként több ezren költöztek már 1718-tól a kialakuló városokba és falvakba. A magyarok telepítését zömében a kamara és a földbirtokosok szervezték (dohánykertész községek) a környező és felső-magyarországi vármegyék magyar lakóiból. Jelentős számban települtek Makóról és Szegedről is magyarok a Bánságba (Sarnyai Cs. 2011, Kókai S. 2011). Mindez azt eredményezte, hogy a bánsági magyarok származása, nyelvi-etnikai identitása és térstruktúrája is egyedülállóvá vált az elmúlt három évszázad tekintetében.

II. A BÁNSÁGI MAGYAROK MEGTELEPÜLÉSE ÉS SZÁRMAZÁSA

A Maros vonalától északra Békés megye népsűrűsége (3,4 fő/km^2) jelentette a vármegyék között a legalacsonyabb értéket, délre a Bánság alföldi területei. A lakott települések számában – miként az itt élő népesség számában is – a különböző források igen szélsőséges adatokkal dolgoznak (pl. Acsády Ignác szerint Temes vármegye kb. 8000 fő, míg Torontál megye esetén kb. 8-9000 fő). A Bánság e területén a népsűrűség átlagos értéke nem haladta meg az 1-2 fő/km^2-es értéket, így a kedvező természetföldrajzi adottságok kiaknázását az emberi erőforrások hiánya szinte lehetetlenné tette. Tény, hogy a Bánságban nem maradt jelentős magyar közösség, csak a XVIII. századi spontán migrációval és betelepítésekkel kezdett ismét számbelileg gyarapodni. Mindezek egyik következménye, hogy a Bánság a történelmi Magyarország legtarkább nemzetiségi tájává vált, ahol a magyarság is sajátos etnikai térszerkezetet (tömbök, szigetek, csoportok, szórványok, kontaktzónák stb.) alkotott.

II. 1. Az Udvari Kamara ismert magyar telepítései (1718-1790)

A Habsburg Birodalom gazdasági, vallási, etnikai szempontokat mérlegelő kolonizációs politikája – a betelepülőknek adott általános kedvezmények mellett – leginkább a katolikus vallású és német etnikumú lakosság betelepítését támogatta. A protestánsok és magyarok visszatelepülését évtizedekig akadályozta, emiatt is lassan haladhatott a magyarság térfoglalása, mely kezdetben a csanádi kerületre összpontosult. Részben a Maros és a Tisza ármentes térszíneit szállta meg néhány család, elsősorban a Marosszög területén (1. táblázat), melynek áttekintéséhez Bálint Sándor egyik legismertebb művének (1965) adatait is felhasználtam.

1. táblázat. A magyarság elsôdleges (kincstári) telepítése a Bánságban (1718-1817)

Település neve	Megtelepülés/ telepítés éve	Telepítés típusa	Betelepülők származása	Betelepülők vallása	Népesség-szám (1869)
Kiszombor	1718	kincstár	Pest megye	római kat.	3712
Deszk	1746	kincstár	Szegedi lakosok	római kat.	2403
Szőreg	1752	kincstár	Szegedi lakosok	római kat.	2661
Hódegyháza	1760	kincstár	Szeged vidéke	római kat.	1776
M.majdán	1773	kincstár	Kunság, Szeged és Hódmezővásárhely	római kat.	750
Kisbéb	1773	kincstár	Szeged vidéke	római kat.	101
P.keresztúr	1773	kincstár	Szeged vidéke	római kat.	615
T.oroszi	1776	kincstár	Szeged vidéke	római kat.	2930
T.torda	1776	kincstár	Szeged vidéke	római kat.	3858
	1797	Pejacsevich Zsigmond	Szeged, Csongrád, Szentes	római kat.	
Térvár	1777	kincstár	Szegedi lakosok	római kat.	120
Rabé	1777	kincstár	Szegedi lakosok	római kat.	431
Klárafalva	1777	kincstár	Új-Csanád	római kat.	331
Beodra	1740	kincstár	Aracs, Kerektó és Somogy települések	római kat.	5062
	1781	Karátsonyi Bogdán	Nincs adat		
Magyar-Padé	1784	kincstár	Szeged vidéke	római kat.	1001
	1839		Nincs adat	római kat.	
M. szentmárton	1806	kincstár	Szeged vidéke, Csongrád- és Csanád vármegye	római kat.	822
Majláthfalva	1819	kincstár			1658
Ürményháza	1817	kincstár	Majsa, Apátfalva és Rákospuszta	római kat.	1740
T.vásárhely	1794	kincstár	Hódmezővásárhely, Makó, Szentes	református	3103
	1806		Gyoma, Szeghalom, Hódmezővásárhely		
Végvár	1794	kincstár	Tiszántúli és sárközi	református	2607

Forrás: Borovszky S., Bálint S., Népszámlálás (1869) alapján saját szerkesztés

Kiszombor az egyik ilyen település volt, mely 1717-ben 15 házból állott (Marjanucz L. 2008. Kiss M. H. 1940.), s a csanádi tiszttartósági kerületbe osztották be. A falu magyar lakói a XVIII. században több szakaszban települtek meg. Reizner János szerint az 1712. évi árvíz idején szegedi családok telepedtek le az akkor még törökhöz tartozó Kiszomborra. 1718 őszén Pest vármegyéből 20 katolikus magyar család telepedett ide. A lakosság azonban nem bírta el az adózást, tömegesen szökdösött el. 1724-ben a tetemes adóhátralékok következtében, a lakosok többi része is felkerekedett és a Maros túlsó partjára költözött. 1733-ban ismét nagy éhínség volt a faluban és a szökések megismétlődtek. 1737-38-ban a pestis pusztította a lakosokat. 1762-ben Csanádról 19, Nagyszentmiklósról pedig 13 magyar család költözött ide. A falu helyzete csak akkor konszolidálódott és indult fejlődésnek, amikor 1783-ban *Oexel* Mátyás nagyszentmiklósi sörgyáros vásárolta meg.

Deszk magyar lakossága a hódoltság idején megtépázva ugyan, de a helyén maradt, azaz nem halt ki (Bálint S. 1965). A szerbek, akik kiszolgált határőrök voltak, 1746-ban telepednek a faluba, melyet Klárafalvával együtt a báró Gerliczy-család vásárolt meg (1801).

Hódegyházára a temesvári igazgatóság 1760-ban szerződéses községet telepített Józova-Hodics néven, Szeged vidéki római katolikus magyarokból. Házaik homlokán föltűnik a napsugár, amely szintén Szegedre emlékeztet.1816-ban József nádor vette meg a kincstártól. 1833-44-ben a nádor a községet a Torontál megyei Akács, Nagy- és Kis-Bikács községbeli lakosokkal gyarapította.

Józseffalva község 1753 táján települt. Első lakosai a tisza-marosi katonai Határőrvidék kötelékébe tartozott szerb határőrök sorából kerültek ki, majd Szeged vidéki római katolikus magyarok érkeztek.

Klárafalva esetében 1777. szeptember 6-án a csanádi tiszttartóság megengedte, hogy Új-Csanádról magyar dohánykertészek telepedjenek le a pusztára. Ezeknek az utódai a helység jelenlegi lakosai. A falu hagymatermesztő lakossága, főleg Makó katolikus parasztságából települt. Természetesen bevándorolt szegedi családjai is vannak.

Magyarmajdánba a csanádi tiszttartói hivatal 1773-ban római katolikus dohánytermelő magyarokat telepített a Kunságból, Szegedről és Hódmezővásárhelyről.

Óbéb: 1773-ban a csanádi tiszttartóság két falut telepített a régi helység helyére: Kis-Bébát, hova Szeged vidékéről magyar dohánytermelőket hívott be (Bálint S. 1965.) és Óbébát, melyet románajkú településeknek engedett át. Óbébát 1781. augusztus 1-én gróf Batthyány József és testvérei a kincstártól megvásárolták, ettől kezdve a helység középpontja lett a bébi uradalomnak, a melyhez Béb, Oroszlámos és Valkány községek, továbbá Keresztúr, Majdán és Kocsorhát puszták tartoztak. Batthyány Ignácz erdélyi püspök 1782-ben magyarokat telepített a helységekbe (2. táblázat).

Ókeresztúr túlnyomóan szerb többségű, hajdanában a szőregi kincstári uradalomhoz, Szeged bérleményéhez tartozó temesközi falu, amelynek magyar kisebbsége a 18. század végén dohánykertészként telepedett meg.

Oroszlámos helység az 1748-1761. évek között keletkezett. Első lakosai 1748 után Magyarmajdánról, mely egészen a XVII. század végéig Oroszlámos nevet viselt, – költöztek ide (3. táblázat).

Ószentivánt 1783. március 5-én Szeged városa vásárolta meg a királyi kamarától, mire szerb lakosai a szomszédos Újszentivánra költöztek át (Miklós P. 2010) és helyükbe alsóvárosi és tápéi dohánykertész magyarok telepedtek le, illetőleg bérlő, cselédsorban élő magyarság szállta meg, akik hosszú időkön át a falu legszegényebb rétegét alkották (Miklós P. 2012.).

Padé: 1784-ben a kincstár Szeged vidéki dohánytermelő magyar családokat telepített ide, kiknek száma 1839-re megszaporodott.

Pusztakeresztúron a csanádi tiszttartóság 1773-ban szegedi dohánykertész családokat telepít le, amelyeket később Szőregről jött egyéb szegedi sarjadékok is gyarapították. Máig őrzik nyelvüknek szegedi sajátosságait (Bálint S. 1965.).

Rábé helység lakosait a csanádi tiszttartóság 1777-ben telepítette, szegedi dohánytermelő lakosokból. A királyi kamara 1783-ban bérbe adta Szeged városának s ettől fogva lakossága mindegyre szaporodott.

Önálló községgé 1900-ban alakult. 1875-ben az árvíz az egész határt elöntötte.

Szőreg magyar népe Szegedről rajzik ide, először 1712-ben az akkori rettenetes árvíz következtében. 1739-ben e puszta már benépesült, de 1739-40-ben lakosait a pestis megtizedelte. 1746-ban a temesvári igazgatóság a szőregi pusztán három községet telepített: Szőreget, Deszket és Szent-Ivánt. 1778-ban Szőreg már 70 házból állott (Bálint S. 1965.).

Térvár a XVII. század második felében pusztává néptelenedik. 1777-ben „a katonai szállítások végett" 14 szegedi dohánykertész család telepedett itt le az utódok visszaemlékezése szerint határőri kötelezettséggel. Később a feloszlott Százegyháza szegedi népéből is jöttek ide (Bálint S. 1965.).

Törökkanizsa magyarsága teljes egészében szegedi eredetű. Letelepedése nem egyszerre történt. Nagyobb része a szomszédos Budzsák faluból származik, amely 1776-ban kamarai birtok volt.

A Marosszögtől eltérően sokkal bizonytalanabb és sajnos kevesebb, olykor pontatlan információink vannak a Bánság többi településének magyar lakóiról:

Nagybecskerekre részben Belgrádból, részben Baranyából (1768-ban) költözött néhány magyar család, akik a Magyar utcában telepedtek le.

Nagykikinda katolikus lakosságot kapott (összes lakossága kb. 700 fő lehetett), akik a plébánia anyakönyveinek tanúsága szerint, Nyitráról, Csongrád vármegyéből, Szegedről, Komáromból, Fejér megyéből, Erdélyből, Kecskemétről, Nagyváradról, Makóról, Bécsből és Bajorországból származtak (Szentkláray J. 1884).

Torontáloroszi 1767-ben németeket telepítettek ide, 1776-ban szegedi és környékbeli dohánykertészeket is. A lakosság leginkább dohányt és hagymát termesztett.

Torontáltorda 1750-ben a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bérelte. 1776-ban Szeged vidéki magyarok is telepedtek ide. 1781-ben gróf Pejacsevich József vásárolta meg. 1797-ben Szeged, Csongrád és Szentes vidékéről ismét magyarokat telepítettek a helységbe.

Torontálvásárhelyt 1750-ben szintén a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bérelte. 1766-ban a kamara a tiszai és a marosi szerb határőröknek engedte át. Az áttelepítés az 1768-1774. években történt. A szerbek azonban néhány év múlva már elköltözködtek innen, s a község 1783-ban ismét pusztává lett. 1794-ben a kincstár Tisza vidéki református magyarokat telepített ide.

Töröktopolya 1790 táján magyarokat és németeket telepítettek, így alakult ki Topolya és népesült be ismét Novoszello-puszta.

Csák: régi magyar nevén Csákvár, a törökök kiűzése után 1722-ben, a temesvári kormányszék benépesítése iránt intézkedett. Még ebben az évben főleg németajkú iparosok telepedtek ide, de voltak a települők között magyarok is. Kisebbségi magyarsága szegedi tájszólásban beszél, beköltözésének körülményei ismeretlenek (Bálint S. 1965). 1791-ben 27 felső-magyarországi szlovák család érkezett Csákra s ezek külön utcában nyertek szállást.

Nagykövéresre a 18. század második felében magyarok költöztek és 1786-ban már imaházuk volt.

II. 2. A királyi kincstár által szervezett magyar telepítések 1790-1848-ig

A három bánsági vármegye visszaállítása (1779), illetve a délvidéki urbárium (amely a parasztságra nézve sokkal kedvezőbb volt a magyarországinál), valamint a bánsági földbirtokok eladása (1780) újabb lendületet adott a Bánság benépesítésének. A telepítéseket a három megye területén azonban már nem az udvar, hanem alkotmányos jogkörében a vármegye, a magyar kormány, a kincstári uradalmak és a földesurak hajtották végre. A legjobb minőségű földterületek már el voltak foglalva, így a magyarságnak önálló településeinek kialakítására alig volt lehetősége. Az új jövevények a meglévő településeket gyarapították vagy újakat építettek maguknak. Jakabffy I. szerint ennek egyik következménye az lett, hogy a gazdasági cselédek száma a Bánságban mindig magasabb volt az országos átlagnál (1910-ben 47%), azaz

a bánsági magyarok zöme a szegényebb rétegek közül került ki. A Bánság társadalmi-gazdasági fejlődése, különösen az intenzív mezőgazdasági kultúrák (pl. selyemhernyó tenyésztés, rizstermelés, szőlőművelés, dohánytermesztés stb.) elterjedése lehetővé tette, hogy az eddig még be nem népesített kincstári pusztákra is telepesek érkezhessenek. Különösen a kincstári dohányültető telepek mozdították elő jelentékenyen az új magyar telepítéseket. A dohányültetvényesek – vagy kertészek – nem úrbéri jobbágyok voltak, hanem csak bérlők. Minden ültetvényes évenként 2-3 ezüstforint haszonbért fizetett egy holdért és a bérelt földből négy holdat dohánnyal kellett beültetnie. A Bánság területén olyan dohánykertész-telepek jöttek létre (pl. Kübekháza, Ürményháza, Aurélháza, Szentpéter, Nagymajdán stb.), amelyek később önálló falvakká fejlődtek.

Aurélháza helységet a királyi kincstári tiszttartóság alapította 1843-ban, midőn Magyarszentmártonból szegedi származású (Bálint S. 1965) magyar római katolikus földművelőket telepített a szilasi pusztára. Az új helység gróf Dessewffy Aurél tiszteletére Aurélháza nevet kapta.

Bolgártelep bolgár-magyar bánsági falu. Az egykori dohánykertész falut (colonia tabaccaria) a kamara részben a mi gányónépünkből telepítette (1844), amely ma már teljes egészében ö-ző tájszólást beszél (Bálint S. 1965).

Bakóvárra a csehek 1820-ban telepedtek ide, de ezek a magyarokkal, szlovákokkal és bolgárokkal együtt lassanként elnémetesedtek, szintúgy az 1795-ben letelepedett 35 magyar család is, bár ezek 1856-ban még az iránt folyamodtak a csanádi püspökhöz, hogy részükre magyarul tudó plébánost rendeljen. Bálint Sándortól (1965) tudjuk, hogy magyarsága az ország több részéből és több szakaszban települt, szegediekből is. A magyar lakosság részben el is németesedett, a megmaradtak azonban manapság szegedi tájszólásban beszélnek.

Buziasfürdőre 1820 táján kb. 50-60 magyar és szlovák család jött Pozsony és Árva megyékből.

Gyála szerb többsége mellé a falu magyarsága a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve, nyilvánvalóan béresként, felesként, dohány-

kertészként szivárgott be (Bálint S. 1965). Kálmány Lajos anyakönyvi vizsgálatai szerint a gyálai magyarság a XIX. század végén 43 szegedi, illetőleg szőregi, ószentiváni és 6 más eredetű családból állott.

Kübekháza: A kancellária a szőregi királyi kincstári tiszttartóságot bízta meg a telepítési munkálatokkal, melyek 1843-ban vették kezdetüket. A telepítéskor kimondták, hogy kizárólag római katolikus magyar lakosok nyernek településre engedélyt, 20 évi időtartamra. Bálint Sándor szerint magyar lakossága kizárólag szegedi származású. Az 1844. év tavaszán vették kezdetüket az építkezések. 1851-től németek is költözködtek a helységbe.

Magyarszentmárton kamarai birtokra települt, 1809-ben Szegedről származó 50 dohánykertész család szállotta meg. 1838-ban már 874 lakosa volt. Templomát, Katona István szegedi építőmester alkotását, 1874-ben szentelte föl a felsővárosi származású Németh József segédpüspök. Tornya a szegedi szülőföldre való emlékezésül az alsóvárosi templom tornyának hasonmása. A falunak egyébként több szegedi származású papja is volt (Szabó Antal, Kálmány Lajos, Sántha Pál).

Magyarszentmihály 1750-ben kincstári puszta, melyet a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bírt bérben. 1838-ban még népes puszta, 828 római katolikus magyar lakossal, zömmel dohánykertész családok, amelyek a sövényházi Pallavicini-uradalomban 1852—1856 között hajléktalanná váltak. Nyilvánvaló, hogy az odavándorlást rokoni kapcsolatok is elősegítették.

Majláthfalvára 1819-ben a kincstár, gróf Majláth országbiró közbenjárására, magyar dohánykertészeket telepített le. Törzslakossága vitathatatlanul Szeged népéből, de nem közvetlenül a Városból és környékéről került oda (Bálint S. 1965), hanem a szintén szegedi gyökérzetű Szentmihálytelek, Törökkanizsa, Nagykikinda, Aracs, Magyarcsernye, Szaján, Torontáltorda, továbbá Hódmezővásárhely odavándorolt katolikus dohánykertészeiből ötvöződött össze. Paládi Kovács Attilától tudjuk, hogy a falunak a szintén szegedi eredetű Magyarcsernyével egészen 1920-ig igen eleven házassági, rokonsági kapcsolatai voltak. A falu népnyelvéről az alsóvárosi születésű Kiss János káplán közölt értékes adalékokat, amelyek kétségtelenné teszik

az anyavárossal való nyelvi kapcsolatokat. Feltűnő a majláthfalvi dohánykertészet és az alsóvárosi paprikatermesztés szókincsének tökéletes azonossága (Bálint S. 1965).

Nagyszeredre a református vallású magyarok csak a XIX. század elején telepedtek le.

Ótelek helység kincstári pusztán szegedi dohánykertészekből 1793-95 táján települt. Több földesurát említik, később ismét kamarai birtok lett. 1856-ban vált önálló községgé. 1880-ban Magyarszentmihályról számos szegedi eredetű család költözik át ide. A falu ö-ző tájszólásban beszél.

Omorra 1779-ben németek, majd később magyarok telepedtek. 1838-ig a kamara volt a földesura. Ö-ző tájszólást beszélő magyar népét 1840 táján talán a Dercsényiek telepítették, akiknek Szegeden ipari, kereskedelmi érdekeltségeik voltak (Bálint S. 1965).

Öregfalu magyar népe szegedi tájszólásban beszél. Kincstári telepítés során került ide a XIX. század derekán, talán magyarszentmártoni kirajzás.

Temesság szegedi eredetű magyar kisebbsége a szomszédos Paráccal együtt a szegedi tájszólást beszéli. Nyilvánvalóan a birtokos csanádi káptalan telepítette.

Tiszahegyes magyar kisebbsége Szajánból költözött (1838) ide (3. táblázat). Tóba 1797-ben ide települt magyar dohánykertészei minden bizonnyal szegedi eredetűek (Bálint S. 1965).

Végvárra 1794-ben az elköltözöttek helyére Csanád, Csongrád, Békés és Heves vármegyékből 150 ref. vallású magyar családot telepítettek le.

Ürményháza a XIX. század első felében még puszta, 1838-ban azonban már 674 magyar lakosa volt, akik a kamara földesúri hatósága alá tartoztak. Római katolikus magyar lakossága első rajként Kiskunmajsa, Apátfalva helységekből, továbbá Rákos-pusztáról települt. 1844-ben még mintegy 100 dohánytermesztő, szegedi származású család jött ide.

Udvarszálláson Bodor Antal szerint az egyidejűleg telepített német, tót, cseh lakosok idővel elmagyarosodtak, vagy elköltöztek s helyükre is magyarok jöttek Arad és Bács megyékből. Bálint Sándor szerint

a magyarok többsége a legdélibb szegedi kirajzás, s a telepesek Nógrádból, Hevesből, a Jászkunságból, továbbá Csanádból, Csongrád és Temes megye területéről származtak. Paládi-Kovács Attila kutatásai szerint Udvarszállás népét tévesen sorolták be a szegedi migrációs csoportok közé: népnyelvében nyoma sincs a szegedi ö-zésnek, és ez a római katolikus közösség döntően északi magyar területekről érkezett az 1830-1840-es években. Erre utal egyes családok eredethagyománya és a családnevek is, valamint a falu folklórjának palóc eredetűnek vélhető jelenségei.

II.3. A nagybirtokosok által szervezett telepítések 1780-tól

A folyamatot II. József úgy segítette elő, hogy 1780. november 1-től a kamarai birtokokat (30 ezer Ft felett Bécsben, ez alatt Temesváron) eladták (Temesben 65, Torontálban 22 birtok került eladásra). A birtokok zömét a korábbi bérlők vették meg (pl. Kiss Izsák hadiszállító 100 ezer holdat bérelt, ebből 70 ezer holdat vett meg 550 ezer, Nákó Kristóf szarvasmarha-kereskedő több mint 40 ezer holdat 350 ezer, Csekonics József lókereskedő 35 ezer holdat 300 ezer forintért stb.). A vásárlás előnyös feltételei közismertek, hiszen az árverésen kialakult árnak a felét kellett készpénzben kifizetni, a másik felét betáblázták a birtokokra, azzal a kikötéssel, hogy tíz éven belül törleszteni kell 4,5%-os kamattal. Nem csak a vásárlási feltételek, hanem maga az ár is kedvező volt (a jó minőségű föld egy holdját 16 krajcárért, a közepeset 12-ért, a gyengét 6-ért, a mocsaras-nádas területeket pedig 2 krajcárért vették meg). Nem véletlen, hogy az adásvétel ellenzői váltig azt hangoztatták, hogy a kincstári birtokokat valójában elkótyavetyélték, amit az 1865. évi földjövedelmek ismeretében el kell ismerni (Kókai S. 2011. 110. o.). Az Udvari Kamara megmaradt vagyonának értéke azonban még így is meghaladta a 2 millió forintot, melyek zöme a kincstári erdőkre terjedt ki. Az ekkor birtokot szerzettek zöme elősegítette és ösztönözte a magyar munkaerő megtelepedését is (2. táblázat).

2. táblázat. A magyarság elsôdleges (magánföldesúri) telepítése a Bánságban (1781-1838)

Település neve	Megtelepülés/ telepítés éve	Telepítés típusa	Betelepülők származása	Betelepülők vallása	Népességszám (1869)
Lukácsfalva	1781	Lázár Lukács	Szeged vidéke	római kat.	919
Óbéb	1782	Batthyány Ignác	Erdély és Szeged vidéke	római kat.	2872
Ószentiván	1783	Szeged városa	Szegedi lakosok	római kat.	978
Párdány	1783	Buttler József	Heves megye (Erdőtelek)	római kat.	4012
Újvár	1785				1093
Oroszlámos	1785	Batthyány Ignác	Erdély és Szeged vidéke	római kat.	2999
Aracs	1786	Sissány család	Szeged vidéke	római kat.	7230
	1820-40		Szeged vidéki, bácskai és marosi hajóácsok, molnárok		
Ittebe	1786	Kiss Izsák	Békés megye (Gerla puszta)	református	2316
Kanizsamonostor	1782	Marczibányi Lőrincz	Szeged vidéke	római kat.	542
Csóka	1782		Felső magyarországi	római kat.	3405
	1800		Dunántúli		
Egyházaskér	1789		Szeged vidéke	római kat	738
Feketető	1800		Szeged vidéke	római kat.	870
Töröktopolya	1790	Karátsonyi Bogdán	Nincs adat	római kat.	1352
Écska	1790	Lázár Lukács	Szeged vidéke	római kat.	2575
Magyarcsernye	1798	Csekonics József	Szeged vidéke	római kat.	3113
Csősztelek	1800		Csongrád és Csanád megye dohánykertészek	római kat.	2005
Firigyháza	1804	Szerviczky Márkus	Csongrád megyei haszonbéresek	római kat.	230
Nagybikács	1804	Karátsonyi Lázár	Nincs adat	római kat.	658
Tiszahegyes	1806	Tajnay János	Szeged-Hantháza	római kat.	2989
Szaján	1806	Tajnay János	Szeged-Hantháza és Szeged város	római kat.	3695
Udvarszállás	1833/1835	gróf Bissingen Nippenburg Ernő	Észak-Magyarország	római kat.	425
Gátalja	1823	Gorove család	Kiskunság, Külső-Szolnok vármegye, B.szentandrás,Kétegyháza	római kat.	2403
Akács	1826	Karátsonyi Bogdán	Jászság, Nagykunság	római kat.	–
Tiszaszentmiklós	1831	József nádor	Szeged város	római kat.	3252
Porgány	1838	Nákó Sándor	Nincs adat	római kat.	762
Tamásfalva	1841	Bedekovich Tamás	Nincs adat	római kat.	1009
M.szentmihály	1838	Kiss Ernő	Szeged vidéke, Csongrád- és Csanád vármegye	római kat.	1089

Forrás: Borovszky S., Bálint S., Népszámlálás (1869) alapján saját szerkesztés

Alsóittebe 1781-ben, a kincstári árverezés alkalmával, Kiss Izsák, a béllyei uradalom bérlője vette meg. A helységbe Kiss Izsák 1786-ban Békés vármegyéből magyarokat telepített. Az új települők, kik mindnyájan református vallásúak voltak, magukkal hozták lelkészüket, Boros Istvánt is, aki a letelepülés történetét, valamint a Kiss Izsák földesúrral kötött úrbéri szerződést az egyház 1787. évi anyakönyvébe bejegyezte. Bálint Sándor szerint a XIX. sz. legelején bevándorló katolikus kisebbsége a szegedi törzsökből származott.

Aracs v. Franyovára század végén, attól kezdve, hogy a törökbecsei uradalom a Sissány család kezére jutott, mindegyre több magyar telepedett le. 1786-ban már 60 római katolikus szegedi származású magyar élt itt és számuk az 1820-1840 közötti években a szeged vidéki, bácskai és marosi iparosokkal, hajóácsokkal és molnárokkal gyarapodott.

Bánlak Ö-ző tájszólást beszélő magyarságát hajdani földesura, Karátsonyi Lázár telepítette a múlt század első felében Beodráról, illetőleg Akácsról (Bálint S. 1965).

Bégaszentgyörgyre az eleméri és ittebei Kiss-család 1810 táján szegedi iparosokat és cselédséget telepített (Bálint S. 1965).

Beodrára Akacs, Kerektó és Somogy helységekből magyarok és szerbek telepedtek le, akiket a hatóságok, fékezhetetlen kicsapongásaik miatt, lakóhelyeikről eltávolítottak. 1781-ben Karátsonyi Bogdán vette meg a kincstártól a beodrai uradalmat és ettől kezdve a magyar római katolikus lakosság is évről-évre szaporodott. A falu a szegedi tájszólást beszéli, és hosszú ideig kihelyezett alsóvárosi barátok pásztorolták (Bálint S. 1965).

Csókát Marczibányi Lőrincz vásárolta meg, aki 1782-ben 500 szegedi családot telepít ide, akik részben magán Csókán, részben az uradalomhoz tartozó pusztákon dohánykertészek. Ilyen Monostor (1782), Morotva (1782), amely azonban földesúri fortélyoskodás miatt 1832-ben fölöszlik, és lakossága a szintén szegedi eredetű Padéra költözik. Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy szegedi eredetű csókai magyarokhoz 1800 táján Baranyából és Tolnából származó magyar családok, sőt kisebb számmal felvidéki szlovákok is csatlakoztak.

Ezek valamennyien alkalmazkodnak a szegedi környezethez, eredetükre azonban egyes családnevek máig emlékeztetnek (Bálint S. 1965).

Csőszteleke Csekonics József tábornok, aki a zsombolyai uradalmat 1780-tól kezdve bérelte, 1800-ban pedig megvette, a 19. század, elején Csanád és Csongrád vármegyékből behívott magyar kertészeket telepített, akik az akkori mocsaras területen, az ittebei határtól egészen a magyarcsernyei határig szétszórtan a partosabb helyekre építették házaikat.

Egyházaskér helység 1789-ben települt Szeged vidékéről származó 41 római katolikus vallású magyar lakossal, 1848-ig a Marczibányi család volt a földesura.

Feketető helységet a XIX. század első felében a Marczibányi család telepítette és e család csókai uradalmához tartozott. A vegyes ajkú magyar-szerb falu dohánykertész szegedi népe a 19. század legelején, egyébként ismeretlen esztendőben költözött ide (Bálint S. 1965).

Ferencszállás helységet az 1830-35. közötti években telepítette a báró Gerliczy család, hogy állandó munkásai és dohánykertészei legyenek. 1838-ban 52 háza és 202 magyar római katolikus lakosa volt, akik nagy része szegedi származású, csak néhány család makói.

Firigyházát 1781-ben a törökkanizsai uradalommal együtt Szerviczky Márkus vette meg. E család 1804-ben Csongrád vármegyéből haszonbéreseket telepített ide. A birtokos család Kálmány L. szerint 1820 táján szegedi, tápéi, algyői, hantházi és még hét környező településről származó dohánykertészekből falut telepített a régi helyén. Kálmány L. anyakönyvi adatai részleteznek is a családneveket, hogy ki honnan érkezett. 1858-ban a telep önálló község lett.

Kanizsamonostorra 1782 táján Marczibányi Lajos, Szeged vidékéről magyar kertészeket telepített és az új helység számára, a régitől délkeletre, az Aranka-csatorna közelében jelölt ki helyet.

Lukácsfalva helységet pusztaként Écskai Lázár Lukács 1785-ben telepítette be szerződéses szegedi dohánykertészekkel Écskáról és környékéről. Reizner János szerint a Pallavicini-uradalom szétvert kertészeiből Lukácsfalvára is jutott. A XX. század legelején kiszombori családok is települtek ide.

Magyarcsernye helység eredetileg a zsombolyai uradalomhoz tartozó Buzitova nevű pusztán alakult. 1798-ban telepítette Csekonics József tábornok, leginkább Szeged vidéki római katolikus kertészekkel. A telep kezdetben csak kisszámú családból állott. Csekonics János 1828-ban Csősztelekről újabb szegedi származású magyar telepeseket hívott Buzitovára.

Magyarpadét 1781-ben Ormosdy István vásárolta meg, és már 1784-ben szegedi dohánykertész családokat telepít a szerbek mellé. Következő földesura Padi Diván György volt, aki 1810-ben itt házat is építtetett. Eleinte puszta volt, s csak 1872-ben alakult önálló községgé.

Nagybikácsra 1804-ben Karátsonyi Lázár 40 magyar családot telepített ide. 1816-ban árvíz pusztított a helységben. Karátsonyi Lázár az 1817-18. években ismét benépesítette 60 magyar és német családdal. A lakosok egy része 1891-ben Felsőmuzslyára költözött.

Nákófalva: 1784-ben Nákó Kristóf e pusztát megvásárolta, evangélikus vallású magyarokat telepített ide Orosházáról, akikhez néhány szlovák család is csatlakozott. Ezek azonban hat év múlva elhagyták a falut. Helyükre 1790-ben németek telepedtek.

Óléc lakosai közül 300-an magyarok, 496-an német-, 280-an horvát-, és 120-an bolgárajkúak. Eredeti neve Baráchháza volt és Barách Lajos telepítette 1830-ban.

Porgány 1848-ig önálló puszta. 1838-ban még csak 32 háza és 202 magyar lakosa volt, akik szegedi dohánykertészek leszármazottjai. 1861-ben alakult önálló községgé. Ö-ző tájszólását, szegedies hagyományvilágát napjainkban is őrzi (Bálint S. 1965).

Szaján magyar népének egy része a nevekből következtetve a török hódoltság idején Szegedre húzódik, a falu pedig elpusztult (Bálint S. 1965). A XIX. század elején Tajnay János birtoka volt, aki 1806-ban a szegedi tanyákról, továbbá az algyői uradalomhoz tartozó Hantháza kertészségéből 800 katolikust telepített ide.

Szanádot a XIX. század elején Áldássy Ignácz szerezte meg, a ki ide 1803-ban 70 német családot telepített. 1859 táján magyarok kezdtek ide beköltözködni.

Szőllősudvarnok helység területe eredetileg Törzsudvarnok határához tartozott. Gróf Rogendorf József 1840-ben magyarokkal telepítette be, az anyaközségtől 6 km távolságnyira.

Tamásfalva nevét Komori Bedekovich Tamás udvari tanácsostól vette, a ki a helységnek birtokosa volt. 1841-ben szajáni dohánytermelő magyarok telepedtek ide. A falu máig ö-ző tájszólást beszél.

Tiszaszentmiklóst 1816-ban József nádor vette meg. Német lakosai 1797 után, magyar lakosai pedig 1831 után költöztek ide. Magyar lakossága 1803 óta több szakaszban telepedett meg a faluban. Kálmány Lajos a XIX. század végén anyakönyvi vizsgálatok alapján 101 szegedi családot talál itt 17 más vidékről származó magyar családdal szemben.

Törökbecse, mint kamarai birtok, a Sissányi-család tulajdonába kerül (1782). A földesúr a szerb lakosság mellé 1820-ban a szegedi tájról telepít a Susán városrészbe magyar dohánykertészeket, akiknek számát a közeli Borjasról betelepült szintén szegedi magyarok is gyarapították (1849).

Torontálújfalu eredetileg kamarai puszta, majd a Bedekovich-család birtoka, amely 1842-ben a szegedi eredetű Szajánból és Bikácsról 78 dohánykertészt telepített.

Dézsánfalva helységet *Deschan* József kamarai adminisztrátor 1790-1810 között telepítette a kincstári birtokon, s így kapta a Dézsánfalva nevet. 1817-ben Désánfalvi család vette meg. 1821-ben magyarok is költöztek ide. A falut ekkor nagyőszi elnémetesedett franciák népesítették be, akikhez 1829 táján kiszombori, óteleki, párdányi, magyarcsernyei magyar, tehát jórészt szegedi eredetű családok is csatlakoztak. A magyarság máig szegedi ö-ző tájszólásban beszél.

Gátalját 1823-ban Gorove László és testvérei vették meg. Gorove László magyarokat telepített ide Külső-Szolnok megyéből, Kiskunságból, továbbá Békés vármegyéből (Szent-András és Kétegyháza).

A Bánság magyar lakosságának nagy részéről (különösen a városi lakosságról) azonban alig rendelkezünk információkkal, de a falvak egy részére is igaz a megállapítás, pl. Giládra 1842-ben magyar családok is telepedtek le. Az 1856-60 között években is érkeztek ide magyar és német telepesek, leginkább Krassó vármegyéből.

3. táblázat. A magyarság másodlagos megtelepülése a Bánságban (1762-1910)

Település neve	Megtelepülés/ telepítés éve	Telepítés helyszíne	Telepítés típusa	Betelepülők származása	Népesség-szám(1869)
Kiszombor	1762	község	kincstár	Csanád, Nagyszentmiklós	3712
Lukácsfalva	1785		Lázár Lukács	Écska	919
M.csernye	1828	Buzitova puszta	Csekonics József	Csősztelek	3113
Majláthfalva	1819	puszta	kincstár	Szaján, Bezdán	1658
Ótelek				Párdány, Újvár	1024
Aurélháza	1843	Szilasi puszta	kincstár	Magyarszentmárton	919
Hódegyháza	1833-44	község	József nádor	Akács, Nagy- és Kis-Bikács	1776
Szanád	1859		Áldássy Ignácz	Nincs adat	2387
Felsőmuzslya	1891			Nagybikács	3408
Nagy-Tóba	1789/1848	Önálló puszta	Zichy Ferraris Róbert	Nincs adat	1376
Ómor			Dercsényi család	Nincs adat	1237
Szaján	1817		Tajnay János	Vedresháza	3695
Tiszahegyes	1838			Szaján	2989
Törzsudvarnok	1838	puszta	Petrovics József	Nincs adat	994

Forrás: Borovszky S., Bálint S., Népszámlálás (1869) alapján saját szerkesztés

Mélynádasra Tormássy Antal a XIX. század első éveiben magyarokat telepített. Temesfalvára 1835-ben magyarok telepedtek és építették ki az addig rendetlen fekvésű helységet. Temesjenőre a Csekonics-család a XIX. század közepén Torontálból magyarokat is telepített. A sort még folytathatnánk, a földesúri és kincstári telepítések nagy része szerződéses dohánykertész község volt, ezek közül sok csak néhány évig állt fenn, lakossága később szétszéledt, vagy másutt telepedett le. Ezek az ún. belső bánsági vagy másodlagos magyar telepítések (3. táblázat).

II.4. A magyar állam szervezett telepítései a dualizmus korában

A Bánság síksági területein a magyarság számának növekedéséhez a puszták benépesítése (pl. torontáli és temesi dohánykertész telepek, Delibláti-homokpuszta birtokbavétele stb.), a tanyásodási hullám megindulása és a század közepén kibontakozó gabonakonjunktúra is kedvezően hozzájárult. A nagy telepítési akciók a XIX. század közepére lezárultak, a kincstári és magánföldesúri birtokok benépesítése azonban az I. világháború kirobbanásáig – ha lassuló ütemben is – folytatódott /pl. magyar telepes falvak (pl. Igazfalva, Nagybodófalva, Szapáryfalva stb.) a Tisza, a Bega és az Al-Duna mentén stb./. Tény, hogy 1817 után nem magyar nemzetiségű telepes már csak szórványosan került a Bánságba. 1867 után pedig a magyar telepes falvak létrehozása is komoly akadályokba ütközött és mindössze tizenhat (pl. Torontálkeresztes, Szapáryfalva, Székelykeve, Hertelendyfalva, Igazfalva stb.) új telepes falu alakult ki, melyek a következők:

Felsőmuzslya római katolikus vallású magyar nagyközség. E község a magyar királyi kincstár birtokán 1890-ben települt, s 1905-ig Nagybecskerek város X. kerületét alkotta. 1905-ben önálló nagyközséggé alakult. Bálint Sándor (1957) szerint lakóinak zöme Szajánból települt át, egy része viszont Akácsról származik, melyet Karácsonyi Bogdán földesúr 1816/17-ben szegedi szerződéses dohánykertészekkel népesítette be Akácsot, amely 1891-ben fölöszlott. A mintegy

450 lelket számláló lakosság házait szétszedve Felsőmuzslya kincstári pusztára költözött át.

Gizellafalván 400 magyar és 1082 németajkú római katolikus vallású élt. E helység csak 1880-ban települt, a Babsa és Sziklás községek határainak egy részén elterülő kincstári birtokon.

Hertelendyfalva helység az egykori Marienfeld lakosaiból települt, akiket eredetileg az 1865-69. években az aldunai réti földeken a Titeltől Temeskubinig terjedő árterületeken telepítettek le. Az 1869-70 és az 1870-71. évek telén, valamint az 1876. év tavaszán uralkodó rendkívüli áradások azonban a csak kis részben elkészített dunai töltéseket elsöpörték s az új telepeket megsemmisítették. Ekkor a lakosok a Pancsova-Tárcsó közötti út mentén a vojlovici erdő melletti ármentes területet kapták, hova 1882-83-ban bukovinai csángók is telepedtek. Az új község 1883. július 21-én Hertelendy József akkori főispán tiszteletére kapta a nevét.

Bunyaszekszárd, Igazfalva, Józsefszállás pusztát az állam 1869-ben telepítette temesközi népünkből, amely máig őseinek ö-ző nyelvét beszéli, és szegedi eredetűnek vallja magát (Bálint S. 1965). Nagybodófalva 1893-ban Makó és Szeged vidéki reformátusokból települt.

Nagyerzsébetlak község a német bánsági Határőrvidék területén 1866-ban települt. Eredeti neve Elisenheim volt. 1876-ban a Tisza áradása az egész falut annyira elpusztította, hogy lakosai elköltöztek. 1887-ben telepítették be újból.

Nőrincse: A bihari Sittérre csábított (1900), s onnan elűzött sándorfalvi családok sok viszontagság után itt vertek gyökeret. Nőrincse magyarsága ö-ző tájszólásban beszél. Ötvösd helység csak 1868-ban települt a törökszákosi vallás- és tanulmányi alapítványi birtokon. Ö-ző nyelvjárásban beszél.

Sztancsafalvára 1718-1722. között montenegrinusok telepedtek le. 1852-ben felvidéki szlovákok szállották meg, kik a csanádi káptalantól ajándékozott házhelyeken házakat építettek, így keletkezett az ún. Tótfalu. 1881-ben azonban, bérleti szerződésük lejárván, ismét elköltöztek innen. Az 1905-1907 közötti években mintegy 150 magyar családot telepítettek itt le, „tanyarendszer” szerint.

4. táblázat. A kincstár magyar telepítései a Bánságban (1867-1910)

Település neve	Megtelepülés/ telepítés éve	Betelepülők származása	Betelepülők vallása	Népességszám (1910)
Felsőmuzslya	1867	Szaján, Akács	római kat.	3408
T.keresztes	1867	bánságiak	római kat.	973
Szapáryfalva	1881	Tiszántúl /Makó, Szeged/	református, róm. kat,	1743
Ótelek	1882	Magyarszentmihály	római kat.	1917
Hertelendyfalva	1883	Bukovinai székelyek	római kat.	2920
Székelykeve	1883			4541
Sándoregyháza	1883			2525
N.erzsébetlak	1887	bánságiak	római kat.	2088
Újszentes/Vadászerdő	1891	Szentes	református	1243
N.bodófalva	1893	Makó és Szeged vidéke	református	1576
Igazfalva	1894	Békés és Csongrád megyeiek	református, római kat.	1989

Forrás: Borovszky S., Bálint S., Népszámlálás (1910) alapján saját szerkesztés

Sándoregyháza Ivanova és Nagygyörgyfalva nevek alatt is ismeretes volt. E község az egykori Határőrvidéken 1876-ban magyar, német, bolgár és szlovák telepesek által települt, Ivanova községnek a Duna árja által történt elöntése után.

Szapáryfalva a XIX. század végén telepített magyar falu, Lugos közelében. Többsége makói református. Katolikusai szegediek, vagy legalábbis ilyen családok is vannak köztük. Mindkét felekezetnek természetesen ö-ző az anyanyelve.

Székelykeve egyike azoknak a községeknek, a melyeket a Bukovinába szakadt székelyek szállottak meg, akiket a kormány 1882-ben Gyurgyevóra, az ottani kincstári birtokra telepített. Ezt a helységet azonban 1887-ben a Duna árja teljesen elpusztította és a lakosok ekkor a mai helyükre települtek.

Tóba helység egykori területét megvette a délmagyarországi földbérlő és parcellázó bank, mely 1910-1911-ben parcelláztatta. 1848-ig Nagy-Tóba néven önálló puszta volt.

Torontálkeresztes helységet 1868-ban telepítette László Miklós, a királyi közalapítványi uradalom bérlője, 80 teleppel. 1892-ben az uradalom újabb 78 telepet osztott szét. Bálint Sándor szerint lakossága nyilvánvalóan a temesközi népünkből áll, mert máig szegedi ö-ző tájszólásban beszél.

Újszentes községet a kincstár csak 1891-ben telepítette. Lakosai kevés kivétellel Szentesről származnak. A telepítvény neve Vadászerdő volt. 1896-ban e néven nagyközséggé alakult. Temes vármegye helyneveinek rendezése alkalmával, a község lakosainak óhajára, nyerte az Újszentes nevet.

III. A BÁNSÁGI MAGYAROK NYELVI-ETNIKAI IDENTITÁSA

A bánsági magyarság a történelmi Magyarország egyik sajátos (több részre bomló) nyelvjárásszigete volt és maradt, melynek származása és hozzá kapcsolódó identitása sokrétű. A dél alföldi nyelvjárási régió szerves része. A magyar nyelv a mai álláspont szerint (Juhász D.

2002) tíz nyelvjárási régióra oszlik, melyek egyike a dél alföldi nyelvjárási régió. A magyar történeti nyelvjáráskutatás egyre teljesebben kimutatja és körvonalazza a mai magyar nyelvjárások elődjeinek jellegzetességeit. A fenti nagy összefoglaló nyelvjárási régiók nyelvjáráscsoportokra bonthatók, melyek a környező tájnyelvből számos vonást vettek át. Ilyen a kiskunsági, a Baja környéki, a Szeged környéki. A dél-alföldi nyelvjárás fő jellemzője az *ö*-zés (átmenet az „e" és az „ö" között), amely a nyelvterület egy jelentős részén végigvonul, például *embör* (ember), *mögitta* (megitta), *mögötte* (megette), fölötte (felette) stb. Szókincs téren ez a terület mutatja a legkevesebb önállóságot, korántsem véletlen, hogy a Magyar Nyelvjárási Atlasz térképein déli /bánsági/ határa bizonytalan. Egyszer a dunántúli, máskor a palóc, helyenként a tiszai nyelvjárásterület jellegzetes tájszavait találjuk meg. Ennek településtörténeti okai vannak. Mint az előző fejezetben bemutattam, ez a terület szenvedett legtöbbet a török hódoltság idején, ennek elmúltával jelentős részben a magyar nyelvterület különböző tájairól települt be. A bánsági nyelvjárásszigetek belső migráció révén, a török háborúk után keletkeztek, a betelepülők más nyelvjárási környezetben is megőrizték nyelvi sajátságaik egy részét, ugyanakkor, amikor sok vonást környezetüktől kölcsönöztek. A nyelvészek feladata annak eldöntése, hogy a Bánságban nyelvszigetek vagy nyelvjárásszigetek alakultak-e ki. A nyelvszigetek olyan kisebb egységek, melyek anyanyelvi tömbjüktől elszakadtak, és idegen nyelvű környezetben élnek. Ilyen például az al dunai székely (csángó) nyelvsziget, akik szerbek között élnek. A Bánság esetében azonban fokozottan igaz, hogy nem a nyelvsziget, hanem a nyelvjárássziget kutatása fontos (Szabó J. 1990., Vő I. 1975), az előbbi ugyanis konzerválódik, az utóbbi bemosódik a környezetébe. A szigethelyzetben lévő nyelvjárás tágabb környezet irányába történő konvergálása általános. Vő István doktori értekezésében (1975) éppen a Bánság magyar telepes falvaira vonatkozóan bizonyította, hogy a konvergencia nem egyértelmű, sőt az elmúlt 150-200 év alatt még egy-egy magyarok által lakott településen belül sem tűntek el az eredeti tipológiai különbségek.

Felmerül az a kérdés, hogy vajon a néprajzi csoportok és a nyelvjárások határai mennyire vágnak össze. Erre nem tudunk kétséget kizáróan felelni (Balassa I. – Ortutay Gy. 1978), hiszen a nyelvjárások elkülönítése elsősorban hangtani szempontok szerint történik, ezek pedig nem feltétlenül esnek össze az etnikai jelenségek határaival. Ennek ellenére jó néhány olyan kisebb nyelvjárástípust találunk, melyeket etnográfiai csoportokként is szoktak emlegetni. Ilyen többek között a kiskunsági, a csallóközi és szigetközi nyelvjáráscsoport. Sajnálatos módon Vöő István nem jelentette meg a Bánság Nyelvjárási Atlaszát, ezért reményeink szerint az Új Magyar Nyelvjárási Atlasz 2008-2011 közötti gyűjtésének eredményei segítenek abban, hogy a régió magyarságának identitását is meghatározó nyelvjárások száma, területi kiterjedése hogyan alakul. Bár a kutatásnak ezen a területen még jelentős feladatai lesznek a jövőben, annyit mégis meg lehet állapítani, hogy az etnikai csoportok jellemzői között a nyelvjárásokat is számon kell tartani.

IV. A BÁNSÁGI MAGYAROK ETNIKAI TÉRSTRUKTÚRÁJA

A bánsági magyarok számára kedvező, az I. világháborúig tartó etnikai átrétegződés, arányeltolódás főként a belső vándorlásoknak, a magyar nyelvi környezetben lezajló természetes beolvadásnak és a magyaroknak a nemzetiségekhez képest kisebb mértékű kivándorlásának volt köszönhető. Az elmagyarosodást a magyar nemzetnek és nyelvnek 1867 utáni kitüntetett szerepe is segítette. A városi népesség nagy ütemű elmagyarosodásának eredményeként 1910-ben az ország városi lakosságának már 77,5%-a magyarnak számított, és 88,9%-a tudott magyarul (Kocsis K. et. al. 2013). A Bánságban a nemzetiségi területek számos városa is magyar nyelvszigetté vált az 1910-es anyanyelvi térképen (pl. Lugos, Orsova, Herkulesfürdő stb.). Az említett folyamatok ellenére a magyar etnikai terület bővülése a rurális térségekben csupán az etnikai kontaktzónákban élő, aktív két-(vagy több) nyelvű, bizonytalan etnikai identitású népesség által lakott területeken volt megfigyelhető (1. térkép).

1. térkép. A Bánság etnikai térstruktúrája (1910)

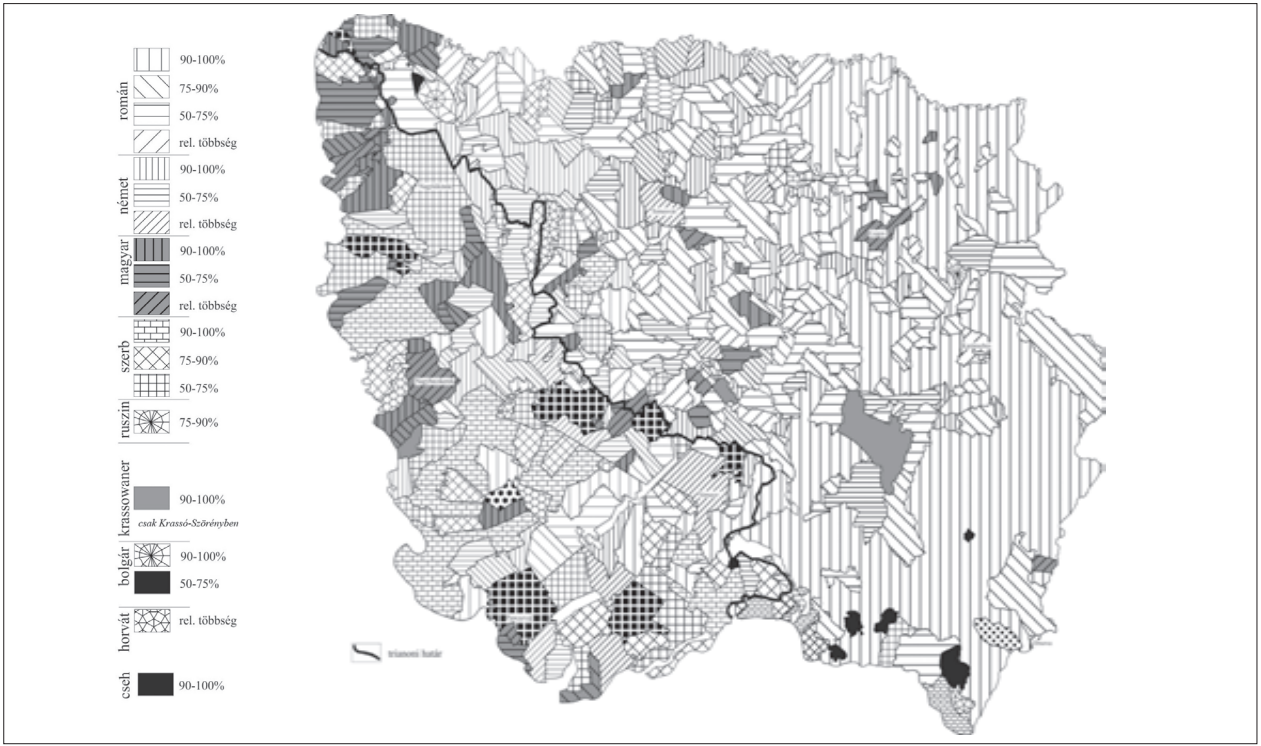

Forrás: Kókai S. (2011)

A Bánság nyolcszázegy települése közül 723 településén éltek magyarok, ebből 36 településen (ebből 30 településen 90% felett) arányuk meghaladta a 75%-ot. E települések közül 27 db Torontál vármegyében, míg Temes vármegyében 5 db, Krassó-Szörény vármegyében pedig 4 db volt. A vizsgált régió 18 településén (Torontál vármegyében 14, Krassó-Szörény és Temes vármegye 2-2 településén) a magyarság aránya 50-75% között változott (1. térkép). E települések közül hat településen németekkel (pl. Torontálújfalu, Kübekháza, Törzsudvarnok stb.), öt településen szerbekkel (pl. Törökbecse, Oroszlámos, Törökkanizsa, Szőreg stb.), három településen románokkal (Gátalja, Dézsánfalva, Nőrincse) alkottak kétnyelvű közösséget, míg négy településen legalább három nemzetiség élt együtt (pl. Torontáloroszi, Nagyszentmiklós stb.).

A magyarok relatív többséget 10 bánsági településen alkottak, amelyből kétnyelvű közösség volt három településen (magyar-román: Herkulesfürdő, Magyarmedves, Partos), háromnyelvű közösség hét településen (magyar-német-román: Lugos, Omor; magyar-német-szlovák: Hertelendyfalva; magyar-német-szerb: Nagybecskerek, Tiszaszentmiklós, Feketető, Ólécz).

A magyarok aránya 20-50% között változott 54 bánsági településen, itt azonban már nem ők voltak többségben. E települések közül 22 db Torontál vármegyében helyezkedett el, ahol hat településen németekkel (pl. Györgyháza, Nagybikács, Csősztelek, Németcsernye stb.) öt településen szerbekkel (pl. Beodra, Aracs, Deszk stb.) két településen románokkal (Öregfalu és Valkány) és egy településen szlovákokkal (Nagyerzsébetlak) alkottak kétnyelvű közösséget, míg nyolc településen három vagy több nemzetiség élt együtt (pl. Nagygáj, Kanak, Kőcse stb.). Temes vármegyében szintén 22 olyan település volt, ahol a magyarok aránya 20-50% között változott, ezek közül 16 település volt alapvetően kétnyelvű, úgy hogy a magyarok a vármegye 12 településén románokkal (pl. Keped, Szinérszeg, Gilád, Szigetfalu stb.) négy településen németekkel (pl. Detta, Gizellafalva, Temesrékas stb.) éltek együtt, míg hat település háromnyelvű volt (pl. Tesöld, Lippa stb.). Krassó-Szörény megyében tíz olyan település volt, ahol a magyarok

aránya 20-50% között volt (nem számítva Lugost és Herkulesfürdőt, ahol relatív többségben voltak), melyből nyolc településen a németekkel (pl. Bálincz, Bégahosszúpatak, Bégamonostor, Vásáros, Érszeg, Izgár stb.) két településen a németekkel és az románokkal (Orsova, Bethlenháza) éltek együtt két ill. háromnyelvű közösséget alkotva.

A Bánság 604 településén (Torontál vármegyében 143 db, Temes vármegyében 188 db, Krassó-Szörény vármegyében 273 db) a magyarok aránya 20% alatt maradt, melyből 67 településen nem élt magát magyarnak valló személy. Száznegyven településen 1% alatt maradt a magyarok aránya. A fennmaradó 397 településen 5-20% között változott a magyarok aránya úgy, hogy 10% fölé hatvanöt bánsági településen emelkedett (Temes vármegyében 30 db, Torontál vármegyében 21 db, Krassó-Szörény vármegyében 14 db).

V. ÖSSZEGZÉS

Az a bánsági magyar etnikai térszerkezeti kép, amely az 1. térképen kirajzolódik, a XX. század eleji állapotokat tükrözi, s hosszú történelmi fejlődés eredményeként alakult ki. Formája és arculata – kisebb-nagyobb változásokkal – a II. világháború végéig fennmaradt. A magyarság területi elhelyezkedését tekintve a Marosszög magyar lakossága szerves folytatása annak az etnikai tömbnek, amely a Marostól északra és a Tiszától nyugatra uralkodó, míg a Bega mentén Magyarszentmihálytól Magyarszentmártonig, illetve Torontáloroszitól Magyarittebéig jelentős, homogénnek tekinthető magyar etnikai szigetként alakult ki, és amely zártsága és kedvező földrajzi fekvése alapján is vonzotta az itt megtelepülni szándékozó magyarokat. Az etnikai zártság és nyitottság tekintetében óriási különbségek voltak és maradtak a XIX. században a vizsgált régióban. Megállapítható, hogy a bánsági nagytájon belül is mindegyik település miniatűr néprajzi egység. A hagyományőrzés foka, a másajkúakkal való együttélés, más magyar tájakról jött szórványokkal való keveredés, a földrajzi helyzet és társadalmi fejlődés a magyarság számára tanulságos színeződéseket hozott

létre. Az ö-ző tájszólás, a katolikus gyökérzetű szellemi hagyomány és tárgyi világ találó egyezése, a családi kapcsolatok elevensége, származásuk tudata mégis virtuális bánsági egységbe foglalja valamennyit. A felsorolt helységek legnagyobb része kiszakadt az anyatelepülésének közvetlen hatásköréből, közösségéből, és sokszor más néprajzi tájegységbe épült bele, sőt ma már más államokhoz tartozik. Mindez az ősöktől örökölt hagyományvilágnak sajátos helyi színeződésével járt együtt. Minden esetben jelentkeznek a Bánságban élő nemzetiségekhez (pl. szerb, román, német, bolgár szlovák stb.) kötődő interetnikus kapcsolatok és kölcsönhatások. Napjainkban a bánsági magyarok kisebb-nagyobb nyelvszigeteken kísérlik meg etnikai identitásukat és anyanyelvüket megőrizni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ACSÁDY I.

- Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720–21). Magyar Statisztikai Közlöny XII. Budapest, 1896.

BANNER J.

- Szegedi telepítések Dél-Magyarországon. Földrajzi Közlemények, 1925. LIII. 75–79.

BALASSA I. – ORTUTAY Gy.

- Magyar néprajz. A magyar nyelvjárások.

BÁLINT S.

- Szegedi szótár 1–2. kötet. Budapest Akadémiai Kiadó, 1957.
- A Szegedi nagytáj helységei. Szeged, 1965.
- A szögedi nemzet. – A szegedi nagytáj népélete. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1974–1975/2. Szeged, 1976.
- Szaján. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei II. évf. 1970. július. Újvidék, Hungarológiai Intézet, 1970. 88–92.

BOROVSZKY Samu

- Magyarország vármegyéi és városai.Torontál vármegye. Országos Monográfia Társaság, Budapest, [1909]

DACZER K.

- Kamarai dohánykertészségek telepítése a Dél-Alföldön (1843-44). Szeged, 1997.

DEME L. – IMRE S.

- Magyar nyelvjárások atlasza I –VI. köt. Budapest., Akadémiai Kiadó. 1968–1977.

FÉNYES E.

- Magyarország leírása: 1. kötet. Pest, 1847. 348.
- Magyarország geográfiai szótára I–IV. kötet. Pest, 1851. 312., 285., 305., 350.

GULYÁS L.

- Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest, 2005. Hazai Térségfejlesztő Rt.
- A Bánság a török kiűzésétől 1918-ig In: Dél-Erdély és a Bánság. Szerk. Horváth Gy. Dialóg–Campus, Pécs–Budapest, 2009. 25–45.
- Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2012.

JUHÁSZ D.

- A magyar nyelvjárások területi egységei = Magyar dialektológia. (szerk. Kiss Jenő) Osiris, Budapest, 2001. 262–316.

KOCSIS K. et. al.

- A Kárpát-Pannon térség változó etnikai arculata. In. MTA CSFK Földtudományi Intézet, 2013. ISBN 978-963-9545-42-7.

KÁLMÁNY L

- Szeged népe 2. kötet, Temesköz népköltése. 1882.
- Szeged népe 3. kötet, Szeged vidéke népköltése. 1891.

KISS M. H.

- Kiszombor története. Csanád vármegyei Könyvtár 35. Makó, 1940.

KÓKAI S.

- Kiszombor földrajzi környezete. In: Kiszombor monográfiája (Szerk. Marosvári A.). Kiszombor, 2007. 5–29.
- A Bánság történeti földrajza. Nyíregyháza, 2011.

KOVACH G.

- A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716–1848). In: Blazovich L.(szerk.) Dél-alföldi évszázadok 11. Szeged, 1998. 93–118.

MARJANUCZ L.

- A török kiűzésétől 1849-ig. A polgárosodó falu.
  In: Kiszombor története. (Szerk. Marosvári A.) Kiszombor, 2008. 210–332.

MIKLÓS P.

- A felekezeti és etnikai viszonyok változásai Újszentivánon. Közép-európai Közlemények, 3 (2010). 2. sz. 74–81.
- Fejezetek a tiszaszigeti templom és plébánia történetéből. Tiszasziget Község Önkormányzata, Tiszasziget, 2012.

PALÁDI-KOVÁCS A.

- Tájépítés és nemzetiség a Dél-Bánságban (1880–1914). In: Délvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, 2006.
- Településtörténet és folklór Udvarszállás falu példáján. Hungarológiai Közlemények XXI., 1989. 619–627.

REISZIG E.

- Torontál vármegye községei. In: Borovszky S. (szerk.) Magyarország megyéi és városai (Torontál vármegye). 1909.
- Temes vármegye községei In: Borovszky S. (szerk.) Magyarország megyéi és városai (Temes vármegye és Temesvár). 1911.

REIZNER J.

- Szeged monográfiája I–V. köt. 1900.

SARNYAI Cs.

- A katolikus-autonómia megközelítési lehetőségei a XIX. század második felében Századvég 2001. 6 (21). 85–101.
- Egy határkiigazítási elképzelés Trianon után (1920. szeptember) Közép-Európai Közlemények, 2011. 4 (2011). 3–4. sz. 57–67.

SZABÓ J.

- Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek. Szeged, 1990.

SZABÓ I.

- A magyarság életrajza. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1941.

VÖŐ I.

- A bánsági magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere. Bukarest, 1975.

FELHASZNÁLT ADATTÁRAK

DANYI D. – DÁVID Z.

- Az első magyarországi népszámlálás 1784/87. Budapest, 1960

DÁVID Z.

- (1957): Az 1715–20. évi összeírás. In: Történeti statisztika forrásai (szerk. Kovacsics J.). Budapest, 1957. 12–21.

A Magyar Szent Korona Országainak népszámlálása. 36. rész. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Atheneaum. Az 1910-es népszámlálás kötetei. KSH, Budapest, 1910–1914.

ZAKAR PÉTER

Adalékok a Csanádi egyházmegye 18–19. századi történetéhez

A Csanádi egyházmegye a török uralom alatt de facto címzetes püspökséggé vált. Az alábbiakban a Csanádi egyházmegye 18–19. századi történetét szeretnénk röviden összefoglalni, figyelve arra, hogy vajon milyen visszatérő motívumokkal találkozhatunk e bő két évszázad során.

A 18. század második évtizedében a törökök végleg kiszorultak a Bánságból. A Savoyai Jenő parancsnoksága alatt álló keresztény seregek 1716-ban visszafoglalták Temesvárt, majd egy évvel később Belgrádot is. Az 1718-as pozsareváci békét követően a Marostól délre nem állították helyre a polgári közigazgatást, azaz a vármegyerendszert, hanem a felszabadított területeket, mint újonnan meghódítottakat, katonai igazgatás alatt hagyták. Egy rövid, átmeneti időszakot követően csak 1778-ban került sor a vármegyerendszer újjáalakítására, az egyházmegye déli és keleti részén azonban néhány plébánia továbbra is a katonai határőrvidék igazgatása alá tartozott. Ez a gyakorlatban a csanádi püspököknek az állami szervektől, közelebbről a temesvári székhellyel rendelkező bánsági főhadparancsnokságtól való függőségéhez vezetett. Ráadásul a császár által a csanádi püspöknek adományozott éves kegydíj ezt a függőséget tovább növelte. Miközben Magyarország más püspökei iskolákat és kórházakat alapítottak, árvaházakat tartottak fenn, a csanádi püspöknek még egy szeminárium alapítására sem volt lehetősége ebben az időszakban.[1]

1 Magyarország története. Főszerk. Romsics Ignác. Budapest, 2007. 492–500.
Juhász, Koloman – Schicht, Adam: Das Bistum Timişoara. Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart. Temesvár, 1934. (a továbbiakban: Juhász-Schicht 1934.) 86–89.

Nádasdy László csanádi püspök (1710–1730), a Wesselényi-összeesküvés miatt kivégzett Nádasdy Ferenc országbíró fia, Szegeden rendezkedett be. Súlyos joghatósági konfliktusok közepette szervezte újjá egyházmegyéjét. A ferencesek, a piaristák és a katonaság lelki gondozásában kulcsszerepet játszott jezsuiták sem nézték jó szemmel tevékenységét. A császár gyóntatója ugyanis, mint „capellanus maior castrensis", egyúttal a hadsereg lelki gondozását is irányította s ez a tény jelentős befolyást biztosított a rend számára az újonnan visszafoglalt területeken is.[2]

Nádasdy püspök a magyar rendi különállás képviselője volt. Amikor püspöki jogainak védelme érdekében kibocsátott egy régi, a csanádi püspökség területét ábrázoló térképet, akkor a bécsi udvarban óriási fölháborodás tört ki. A püspök az uralkodó körök szemében a rendi szeparatizmus veszélyes képviselőjének tűnt. 1719-ben Nádasdy először járta be egyházmegyéje Marostól délre fekvő részeit egy kánoni látogatás keretében. Temesvárra is eljutott, de a katonai hatóságok barátságtalan fogadtatásának hatására (Temesvár egyúttal a katonai közigazgatásnak is az egyik központja volt) inkább kinevezte az ottani jezsuita rektort bánsági helynökévé. Ekkor kezdődött meg a küzdelem az esztergomi érsekség és a váci püspökség között a Szeged feletti joghatóságért. A kalocsai érsekség, amelyhez Szeged korábban tartozott, nem vett részt a vitában. A küzdelemnek egy 1776. március 13-án kiadott pápai bulla vetett véget, amely Szegedet a csanádi püspökséghez kapcsolta. Nádasdy László püspök több alkalommal kérvényezte a királynál, hogy ismerje el az egyház joghatóságát a visszafoglalt területeken. 1723. augusztus 7-én III. Károly rendeletet adott ki, amelyben teljesítette a püspök kérését, ugyanakkor Szegedet jelölte ki székhelyéül és Temesváron csak egy lakást biztosított számára. Nádasdy természetesen visszakérte püspöksége régi birtokait, ehelyett azonban csupán 2 ezer forint kegydíjban részesült. A császár rendeletére szervezték újjá Szegeden, mindössze négy taggal a káptalant. 1724-ben Csanád

2 Bielik, Emerich: Geschichte der k. u. k. Militär Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates. Bécs, 1901. 22–28.

visszanyerte hiteles helyi jogosítványait. 1724. március 5-én, a tartományi kormánnyal folytatott nyolcéves küzdelmet követően, Nádasdy átköltözhetett Temesvárra.[3]

Az 1720-as években kezdődött a német lakosság szisztematikus betelepítése a bánsági területekre. A németországi bevándorlókat toborzók biztosították, akik főként a fiatal családokat igyekeztek meggyőzni az áttelepülés előnyeiről. Az 1730-as évek végéig kb. 10-15 ezer katolikus német bevándorló érkezett a Bánságba, sokan lelkipásztoraikkal együtt. A császári hatóságok szűk két évtized alatt 25 plébániát építettek fel, a betelepülő papok számára fejenként két telket és 150 forintos évi fizetést biztosítottak. Így aztán nem meglepő, hogy az újonnan benépesülő vidéken, ahová a 18. században a németek és magyarok mellett olaszok, spanyolok, bolgárok, franciák, románok, horvátok, szlovákok és más nemzetiségű hívők is érkeztek, Nádasdy püspöksége alatt összesen 34 új plébániát állítottak föl, köztük a Temesvár-belvárosi, a lugosi, a verseci, a karánsebesi és az újaradi plébániákat.[4]

Nádasdy után az osztrák kormány különös figyelmet fordított a hivatalba lépő püspökök politikai nézeteire. A következő püspök, Adalbert Freiherr von Falkenstein (1730–1740), a bánsági kormányzó, Claudius Mercy tábornok unokaöccse volt. Falkenstein már az egész korábbi egyházmegye területére érvényes joghatósággal rendelkezett. 1736. augusztus 6-án ő rakta le az új székesegyház alapkövét. Híveinek száma ekkorra már 21568 főre emelkedett. 1737-ben valamenynyi plébániájának egy ezüstből készült, egyszerű, de ízlésesen díszített kelyhet és egy paténát (ostyatartó tányérkát) adományozott. A papságot szigorúan intette papi életmódjának megőrzésére és a breviárium használatára. A cölibátus megsértőit börtönnel, továbbá kenyéren és vízen való böjtöléssel próbálta jobb belátásra bírni. Püspöksége alatt 12 új plébánia épült az egyházmegyében.[5]

---

3 Takáts Endre: Nádasdy László csanádi püspök. 1662–1729. Szeged, 1943. 1–144.

4 Roos, Martin: Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegeung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 2: Vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband a/ 1718–1800. Temesvár, 2010. (a továbbiakban: Roos 2/a, 2010.) 21–76.

5 Zombori István: A Szeged-Csanádi püspökség, egyházmegyei múzeum és kincstár. Szeged, 2005. 14–15., Roos 2/a, 2010. 77-142.

Utóda, Nikolaus Stanislavich püspök (1740–1750) minorita atya, korábbi mikopolisi püspök számos bolgár katolikussal együtt menekült 1737-ben a Bánságba.[6] Ekkor jöttek létre a katolikus bolgár plébániák Óbesenyőn és Vingán. Stanislavich püspöksége alatt, 1742-ben szerezte meg a püspökség Makót, ahol felépült a püspökök nyári rezidenciája és ahonnan a későbbiekben a püspöki javakat kormányozták. Szintén ekkor vette kezdetét a második nagy bánsági betelepítés is. Árnyékot vetett Stanislavich tevékenységére a káptalan irányában felhalmozott kb. 1000 forintos adóssága, ami súlyos vitákhoz, végül vizsgálathoz is vezetett. Püspöksége alatt 10 új plébánia épült fel, többek között Vingán, Németcsanádon és Ménesen.[7]

Mária Terézia 1750-ben Franz Anton Graf Engl korábban Belgrádszendrői püspököt nevezte ki csanádi püspökké (1750–1777). 1754-ben a félig felépült székesegyházban ő mondta az első szentmisét. A főoltár és a hat mellékoltár csak 1771-re lett kész, Engl hosszú püspöksége alatt 51 új plébánia épült, köszönhetően a betelepítéseknek is. Közéjük tartozik többek között a világosi, pécskai, nagykikindai, szőregi, nagyszentmiklósi, bogárosi, gottlob-i (kisőszi) és a Temesvár-józsefvárosi plébánia is.[8] Az ő püspöksége alatt már a jezsuiták is elismerték a csanádi püspök juriszdikcióját. Egy határőr-gyalogezredhez történő papi kinevezési ügyben Ignaz Kampmiller SJ, capellanus major castrensis, már a csanádi püspök joghatóságát is figyelembe akarta venni.[9]

1773-ban Mária Terézia feloszlatta a jezsuita rendet, ezzel a püspökség megszabadult a joghatósági viták egyik fő forrásától. A jezsuita rend feloszlatása már egy új egyházpolitikai és egyúttal kulturális jelenségnek, az ún. jozefinizmusnak a következménye volt. Ezt Fritz Valjavec azon törekvések eredményének tekintette, amelyek a politika,

---

6 Miklós Péter: Stanislavich Miklós püspök politikai és kulturális tevékenysége (1739–1750). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 20 (2008). 1–2. sz. 117–122.

7 Juhász – Schicht 1934. 98–104.

8 Städte und Dörfer. Beiträge zur Siedlungsgeschichte der Deutschen im Banat. Redaktion von Hoffmann, Elke, Leber, Peter-Dietmar und Wolf, Walter. (Das Banat und die Banater Schwaben. Band 5.) München, 2011. 225–229, 579–583.

9 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Archiv des Apostolischen Feldvikariates. Kt 1. Nr. 173/1765.

illetve az egyházi és kulturális élet területén kiegyezést akartak létrehozni a régi (barokkos) felfogás és az új eszmék (felvilágosodás, szekularizáció) között. Noha Valjavec felfogása nem vált általánosan elfogadottá, tény, hogy ebben az államegyház-rendszerben az állam egyre jobban beavatkozott az egyház életébe, miközben a társadalmat egyre nagyobb mértékben a vallási türelem irányába próbálta vezetni. Ezen hatások alól a csanádi egyházmegye sem vonhatta ki magát.[10]

A vármegyei közigazgatás helyreállítása egyúttal a bánsági földek elárverezését és a feudális szolgáltatási rendszer bevezetését jelentette, ami a bevándorlók körében jelentős elégedetlenséget váltott ki. A klasszikus jozefinizmus időszaka Emerich Christovich püspökségének időszakára esett (1777–1800). Az új püspöknek sikerült 1800-ban, Temesváron megszereznie az egykori vám- és sóhivatal épületét, ami ma is a temesvári püspök rezidenciája. Ugyancsak ő szentelte fel a részben már használatba vett székesegyházat is. A reformok következtében II. József (1780–1790) uralkodása alatt 13 új plébániát, és 59 kápláni állást létesítettek, ami különösen a szórványban élő katolikusok esetében pozitív hatást gyakorolt a vallási élet fejlődésére. Évszázadok óta Christovichnak sikerült először az egész egyházmegyét bejárni és egyúttal bérmálni. Szintén püspökségének időszakára esett a jozefinista telepítés harmadik hulláma, amelynek érdekessége, hogy már magyar családok is letelepedhettek az egyházmegye területén. A központosítás, a növendékek Zágrábba, majd Pestre rendelése ugyanakkor zavart okozott a papnevelés területén, nem szólva az új tananyagról, amely az állam érdekeit helyezte előtérbe. Christovich püspöksége alatt 50 új plébánia jött létre az egyházmegye területén.[11]

A szegedi származású és magyar nemzetiségű Kőszeghy László püspöksége (1800–1828) idejére több mint száz új plébánia létrehozása esett. 1806-ban megalapította a szemináriumot, így a papnövendékek szegedi gimnáziumi éveik után immár nem Egerben, hanem

10 Valjavec, Fritz: Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert. Brünn – München – Wien, 1944. 6–7.

11 A katonai-egyházi joghatóság alatt álló Mezőhegyesi plébániát kivéve. (Z. P.) Roos 2/a, 2010. 291–374.

Temesváron folytathatták tanulmányaikat.[12] Püspöksége alatt tartották a II. temesvári zsinatot, s ekkor épült fel a makói püspöki nyaraló és a kápolna is. Szirbik Miklós makói református lelkész szerint: „Különösen ékesítette őt a mindenkihez való nyájasság, a különböző vallásúak iránti példás türelem, melyet papjaiba is annyira belécsepegtetett, hogy e tekintetben a csanádi egyházmegye első volt az országban." A napóleoni háborúk idején honvédelmi feladatai voltak, 1816-ban pedig az árvíz következményeit kellett elhárítania. Rudnay Sándor újonnan kinevezett esztergomi érseknek ő nyújtotta át az érseki palliumot a máriaradnai ferences templomban. Az új főpásztor ezen alkalommal két aranykoronát adományozott az ottani kegyképnek. Kőszeghy László is ápolta az egyházmegye első püspöke, a vértanú Szent Gellért kultuszát és az egyházmegye hagyományait. 1807-ben a középkori csanádi székesegyház helyén emlékoszlopot emeltetett. Nem tért át a bécsi udvar által szorgalmazott temesvári püspökség elnevezésre, viszont a Nagyszentmiklós központtal működő esperesi kerületet csanádi esperességnek nevezte el. A betelepítések következtében 1813-ban már 259975 katolikus hívő élt az egyházmegye területén.[13]

A késői jozefinizmus legtehetségesebb csanádi püspöke Lonovics József (1834–1849) volt. Kortársai polihisztornak tartották, amit az a tény is alátámaszt, hogy könyvtárában több mint ötezer darab, nagyrészt jogi és diplomáciai tárgyú kötetet őriztek. A tridenti zsinat canonica visitatio-ra vonatkozó határozatának magyarországi végrehajtói közül kiemelkedett buzgalmával, hiszen két ízben, 1835–1838-ig és 1842–1848-ig végiglátogatta egyházmegyéjét. 1840 novemberétől hat hónapon át diplomáciai kiküldetésben volt Rómában. Kitűnő diplomáciai érzékének köszönhetően elérte, hogy Metternich és a püspöki kar kérésének megfelelően a reverzális nélküli házasságoknál engedélyezzék azok hallgatólagos tudomásulvételét, elérte továbbá a tridenti

12 Miklós Péter: Püspökéletrajzok a 19. századi csanádi egyházmegyéből. Delinerationes, 5 (2012). 1. sz.135–147.

13 Juhász Kálmán: Remetei Kőszeghy László csanádi püspök. Makó, 1992. 1–13.
Catalogus venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis pro anno MDCCCXIII. Szeged, d. n. 100.

forma nélkül kötött vegyes házasságok hallgatólagos elismerését is. A reformkori országgyűléseken konzervatív politikusként szorgalmazta a magyar nyelv használatának kiterjesztését, a nem nemesek hivatal- és birtokképességét, végül (noha makói jobbágyaitól korábban több járandóságot követelt elődeinél) támogatta a köztehervisselés és az örökváltság bevezetését is. Papjai kérésére egyházmegyéjében engedélyezte a hivatali levelezésben a magyar nyelv használatát.[14]

Lonovics József püspöki székhelyén 1841-ben bölcseleti és jogi líceumot alapított. Nemcsak az oktatás anyagi feltételeit teremtette meg, hanem avatott szaktanárok révén a tanítás magas színvonalát is biztosította. Számos iskola, óvoda és templom felépíttetése fűződik nevéhez, 23 új plébániát alapított. 1843. július 6-án nemesi rangot adományoztak neki, október 7-én pedig a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta a konzervatív politikai beállítottságú, de a liberális ellenzékkel is korrekt viszonyt ápoló püspököt.[15]

A betelepítések, a természetes szaporodás és a közegészségügyi viszonyok javulása következtében – a századelővel összevetve – jelentősen nőtt az egyházmegye területén élő lakosság, és ezzel együtt a katolikus hívek száma is. 1847-ben az egyházmegye területén 1526431 fő élt, akik közül 441956-an voltak latin szertartású római katolikusok. Az utóbbiak lelkigondozásáról, továbbá más, az egyházmegyéhez köthető feladatokról 315 felszentelt papnak kellett gondoskodnia. Az ortodox hívők száma (980 817 fő) jelentősen meghaladta, míg az evangélikusoké (33 573 fő) és a reformátusoké (34 376 fő), továbbá a görög katolikusoké (23 089) és az izraelitáké (12 633 fő) jelentősen elmaradt a latin szertartású katolikus egyház híveinek létszáma mögött.[16]

---

14 Várady Lipót Árpád: Lonovics József római küldetése. Függelékül Lonovics római naplója. Budapest, 1924. 1–278.; Hermann Egyed: Lonovics József. In: Négy papi arckép. Vigilia, 13. (1948. március) 132–136.

15 Kováts Sándor: A csanádi papnevelde története. A mai papnevelde megnyitásának első centenáriuma alkalmából. Temesvár, 1908. 226–428.

16 Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Csanadiensis, ad annum Jesu Christi MDCCCXLVII. Buda, d. n. 103–105.

Lonovics 1848-ban támogatta a Batthyány-kormányt és a békés polgári átalakulást. Tagja volt az 1848. március 15-én Bécsbe induló országgyűlési küldöttségnek, március 18-án, az országgyűlésen kijelentette, hogy a magyar püspöki kar örökre lemond a tizedről. Március 19-én azt írta papjainak, hogy az új törvények nagy jótéteményt jelentenek a népnek és a papságnak. Májusában belépett a Párizsban alakult „Institut d' Afrique" egyesületbe, amelynek célja a rabszolgatartás eltörlése és a rabszolga-kereskedelem megszüntetése volt, majd körlevélben intette híveit, hogy tartózkodjanak az antiszemita megnyilvánulásoktól. Mint írta: „A felebaráti szeretettel, melyet Üdvözítőnk valamennyi embertársaink irányában kötelességünkké tett, merőben ellenkezik a zsidók ellen több helyen szánandó kitörésekben jelentkező gyűlölet", ezért figyelmeztette papjait, „miszerint amennyiben híveik közt hasonló ellenszenvet tapasztalnának, azt célszerű oktatások, s felvilágosítások használatával a lelkipásztori hatáskör korlátai közt legyőzni, s híveiket a zsidók iránti türelemre s kéméletre bírni igyekezzenek."[17]

1848. június 25-én Lonovicsot az uralkodó egri érsekké nevezték ki, állását azonban sohasem foglalhatta el. Az 1848 nyarán összeült, első népképviseleti országgyűlés sikeréért nyilvános imákat rendelt el egyházmegyéjében. Részt vett az uralkodóhoz intézett, 1848. októberi püspöki memorandum kifejezéseinek mérséklésében. Híveit pásztorlevelében szólította fel a haza védelmére. Tagja volt a Windisch-Grätz-hez küldött békedelegációnak is. Csanádi püspökként, 1849-ben helynökét az osztrák hatóságoknak történő engedelmességre utasította. Februárjában felszólította Eger város lakosait, hogy a magyar koronával meg nem koronázott Ferenc Józsefet ismerjék el törvényes uralkodójuknak. Márciusban 2000 forintot küldött Windisch-Grätz altábornagynak a magyarországi császári katonai kórházak támogatására. Az osztrák minisztertanács javaslatára Ferenc József Lonovics érseki kinevezését meg nem történtnek, a Csanádi püspökséget pedig megüresedettnek nyilvánította. A szabadságharc leverését követően a császáriak fogságba vetették, és a

17 Lonovics József – Makra Imrének. Temesvár, 1848. május 20. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára Litterae Officii Ordinariatus Csanadiensis, Encyclicae et Currentales de Anno 1848. Szám nélkül. (Eredeti iktató szám: 954/1848.)

melki bencés kolostorba száműzték. Fogságában több jelentős egyházi tárgyú művet írt. 1853-ban megengedték neki, hogy rang és főpapi jelvények nélkül Bécsben telepedhessen le. Több ízben meglátogatta Döblingben Széchenyi István grófot, és találkozott Johann Rechberg gróf osztrák miniszterelnökkel is. 1860-ban térhetett haza, 1867-ben bekövetkezett halála előtt kalocsai érsekké nevezték ki. [18]

Noha történeti köztudatunkban szinte csak Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök (1848–1849) neve forrt össze a forradalommal, valójában a Csanádi egyházmegye lelkipásztorainak jelentős része támogatta a szabadságharcot. A papság döntő többsége Pfeiffer József Szent-Annai esperes-plébános vezetésével ráadásul demokratikus egyházkormányzatot és a kötelező cölibátus eltörlését is sürgette. Az egyházfegyelmi zavarok felszámolása Csajághy Sándor (1851–1860) püspökségére várt. Az új püspököt, aki korábban kalocsai kanonok volt, kifejezetten politikai szempontok figyelembe vételével nevezték ki csanádi püspökké. Egy olyan vezetőt kerestek az osztrák politikusok, akinek tekintélye van a papság előtt, és aki képes megreguláz ni a jelentős kiterjedéssel bíró, három ortodox püspökséggel is érintkező egyházmegye lázadozó papságát.[19]

Csajághy igyekezett a forradalom alatt irregularitást elkövető papjait visszavezetni a lelkipásztorkodás terére. Kiváló szervező volt, aki korszerűsítette egyházmegyéje kormányzatát. Középkori minták alapján püspökségét 6 főesperesi és 23 esperesi kerületre osztotta. Papsága számára rendszeresen lelkigyakorlatokat szervezett. A sokféle nemzetiségre való tekintettel megkövetelte papjaitól, hogy legalább két nyelven tudjanak prédikálni. Püspökségének utolsó éveiben 64 német és 23 magyar nyelvű plébánia mellett 45 plébánián a magyar és a német, 13 plébánián a német és magyar mellett a szláv (szlovák), további plébániákon pedig még a horvát, a román, a bolgár, a cseh, a francia, sőt az olasz nyelv is használatos volt.[20]

---

18 Zakar Péter: Püspöki életrajzok a 19. századból I. (Lonovics József és Horváth Mihály). Deliberationes, 3 (2010). 2. sz. 209–220.

19 Ministerrath Vortrag des Ministers des Kultus und Unterrichtes, Leo Grafen von Thun vom 4. März 1851 wegen Wiederbesetzung des Csanader Bisthums. Bécs, 1851. március 4. Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof-, und Staatsarchiv. Kabinetskanzlei-Vorträge Kt. 3. M.R.Z. 1851:765.

20 Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini 1859. Temesvár, d. n. 153.

Csajághy különös gondot fordított a parasztság evangelizációjára és a kistelepülések megfelelő imaházakkal való ellátására is. 1858-ban ő hívta Temesvárra a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővéreket, hogy a fiatal lányok neveléséről jobban gondoskodjanak. Elődjéhez hasonlóan Csajághy nem a csak a Tisza szabályozását támogatta, hanem irodalmi téren is aktív volt, ugyanakkor gazdálkodása nem volt alkalmas arra, hogy a változó viszonyok közepette a püspökség költségvetését egyensúlyban tartsa.[21]

A franciaországi származású Alexander Bonnaz már 1848-ban, triebswetteri (nagőszi) plébánosként a Habsburgok rendíthetetlen hívének bizonyult. 1848 őszén a nagyszentmiklósi magyar nemzetőrök át is mentek Triebswetterre, hogy elfogják a schwarzgelb plébánost. Ostrom alá vették a plébánia épületét, de Bonnaznak sikerült elmenekülnie. Ezek után nem meglepő, hogy az abszolutizmus feltétlen hívévé vált. Alexander Bonnaz csanádi püspökként (1860–1889) főként jótékonyságáról volt híres.[22] 1871-ben százezer forintot adományozott a csanádi székes káptalannak, biztosítva két további kanonok kinevezését és javadalmazását. A Csajághy által letelepített, Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek rendjét szintén jelentős összeggel támogatta. Számos iskolát és tizenkilenc új plébániát alapított, többek között Ürményházán 1868-ban és Aracson 1881-ben. Bonnaz részt vett az I. Vatikáni Zsinaton, ahol idegösszeroppanást kapott, amiből már sosem épült fel teljesen. 1874-től Németh József vikárius irányította az egyházmegyét.[23]

Dessewffy Sándor (1890–1907) kassai kanonokot 1890. január 4-én nevezték ki csanádi püspökké. Sok pénzt áldozott a püspöki palota szépítésére, ahol 1891. szeptember 16-án Ferenc Józsefet is fogadta. Három ízben vezetett zarándoklatot Itáliába: 1893-ban XIII. Leó 50 éves püspöki jubileumára, 1900-ban Velencébe, majd 1904-ben, midőn X. Piust pápává választották. A felsőház tagjaként elutasította

21 Juhász – Schicht 1934. 113–116.

22 Miklós Péter: Kétszáz éve született Bonnaz Sándor csanádi püspök. Honismeret, 40 (2012). 4. sz. 5–7.

23 Lyceum Temesvariense. Szerk: Bugarski, Stevan. Temesvár, 2008. 538-539.

az 1894–95-ben bevezetett egyházpolitikai reformokat.[24] Sokat áldozott jótékony célokra is. A szegedi katolikus tanítóképző javára 85 ezer, a makói gimnázium számára 80 ezer, a temesvári katolikus leányegyesület székházának építésére és berendezésére pedig 70 ezer koronát adományozott. A püspöki birtokon, a Csanád vármegyei Lelén (Püspöklele, ma: Maroslele) plébániát alapított és templomot építtetett. Közéleti tevékenysége elismeréseként Sárospatak, Kassa és Makó is díszpolgárává választotta.[25]

Dessewffy Sándor határozottan magyar érzelmű püspök volt. 1897. szeptember 11-én felterjesztette Bobik Gusztáv egykori honvédtisztet, a Felső-temesi kerület esperesét címzetes kanonokságra. Wlassics Gyula kultuszminiszter azonban válaszában elutasítóan reagált, arra hivatkozva, hogy „a nevezett egyházi férfiú a legutóbbi képviselőválasztás alkalmával a legszélsőbb politikai ellenzék hívének mutatta magát, ezen felül minden alkalmat felhasznált arra, hogy a hatósági közegeket ócsárolja." Új felterjesztést sürgetett, mire Dessewffy kitartott eredeti jelöltje mellett. Ismét Bobik Gusztávot terjesztette fel, aki „mint fiatal áldozár az 1848/9-i szabadságharcban, mint Knezić tábornok hadsegéde vett részt, amiért később életét csak bujdosás által tudta megmenteni; az ezen időre következő években az irodalom művelésére adta magát". Püspöke kiemelte szívjóságát és híveinek iránta tanúsított határtalan szeretetét is. Ellenzéki beállítottságát azzal magyarázta, hogy hívei is a Nemzeti Pártot támogatták. „Ellenben szomorú tényként fog szerepelni a hazai történelemben – folytatta a püspök –, hogy egy, a haza szabadságáért küzdő egyén, ki különben később is minden tekintetben példásan teljesíté hivatása és polgári kötelességeit, egész élete érdemei elismerésétől megfosztatik, hogy mint szabad polgár szavazatát meggyőződése szerint fejezze ki."[26]

Mivel a várt kinevezést Bobik nem kapta meg, Dessewffy 1898. február 24-én krassói főesperessé nevezte ki.[27] Dessewffy életének

24 Miklós Péter: Dessewffy Sándor csanádi püspök az egyházpolitikai vitákban. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 22 (2011). 3–4. 45–55.

25 Juhász – Schicht 1934. 119–121.

26 Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár, Personalien Bobik Gusztáv. 1897:4019.

27 Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár, Personalien Bobik Gusztáv. 1898:605.

vége felé súlyosan megbetegedett, így az egyházmegye irányítását kénytelen volt Németh József apostoli adminisztrátornak átengedni. Csernoch János rövid püspökségét (1908–1911) követően Glattfelder Gyulát nevezték ki utódjául (1911–1942). Glattfelder, aki kiváló tudományos képzettséggel és kormányzási tehetséggel rendelkezett, új szemináriumot építtetett az egyházmegyében. Az egyházmegye területén ekkor már 2251884 lakos élt, akik közül 899395 tartozott a latin szertartású római katolikus egyházhoz.[28]

Az I. világháborúval járó nehézségeket, majd a megszállást követően, a trianoni békeszerződés 1920-ban az egyházmegye nagy részét elcsatolta Magyarországtól. A legnagyobb rész, 154 plébánia Romániához, 64 plébánia pedig a Szerb- Horvát- Szlovén Királysághoz került. Csak 32 plébánia maradt Magyarországon. 1921-ben Glattfelder pásztorlevélben bírálta a román agrárreform intézkedéseit, mivel azok veszélyeztették az egyházmegye katolikus iskoláinak létét. Erre a román kormány válaszul a püspök elmozdítását kérte a Szentszéktől.[29] Glattfelder Gyula helyzete így Temesváron egyre nehezebbé vált, végül 1923. február 17-én az Apostoli Szentszék engedett a román hatóságok kérésének.[30] Az újonnan kialakult helyzetre az egyháznak is reagálni kellett. Nagybecskerek (Zrenjanin), illetve Temesvár székhellyel 1923-ban két apostoli kormányzóságot állítottak fel, amelyeknek feladata az elszakított plébániák kormányzata volt. Temesváron 1930-ban, Nagybecskereken viszont csak 1986-ban szerveztek meg önálló püspökséget a Csanádi egyházmegye elszakított területein.[31]

Glattfelder Gyula 1923-ban „ideiglenesen" Szegedre tette át székhelyét, így Szeged ismét püspöki székhely lett. A püspök hatalmas energiával látott neki, hogy újjászervezze egyházmegyéjét és Szegeden új püspöki központot alakítson ki. Kiváló partnerre lelt Klebelsberg Kuno kultuszminiszterben és Somogyi Szilveszter

28 Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXIII. Temesvár, 1913. 284–285.
29 Magyar Katolikus Lexikon. 4. köt. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Budapest, 1998. 114.
30 Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. Előszó: Udvardy József. Szeged, 1980. 36–38.
31 Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez. S. a. r. Erőss Lajos. Tóthfalu, 1993. 66–190.

polgármesterben. Együttműködésük jegyében épült fel 1930-ra a Fogadalmi templom, a szeminárium, a püspöki palota és a Szegedre települt kolozsvári egyetem épülettömbje. Klebelsberg Kuno ugyanis a „magyar kultúrfölény" elméletének megvalósítása érdekében a költségvetés egyre nagyobb hányadát fordította oktatási és kulturális célokra. A Fogadalmi templomot körülvevő épületegyüttes megálmodója Rerrich Béla volt. A Dóm tér egységes stílusával Közép-Európa egyik legszebb építészeti alkotásává vált. A papi szemináriumban a csanádi mellett a nagyváradi és a szatmári egyházmegyék számára is képeztek papokat. A szemináriumot Glattfelder 1930. október 1-jén áldotta meg, a papnevelést a jezsuitákra bízva, tekintettel arra, hogy buzgó papok nevelésére az ő hagyományaikat tartotta legbiztosabbnak.[32]

A Fogadalmi templom felépítését az 1879-es nagy árvíz tette indokolttá. Szeged városa 1880-ban tett fogadalmat az új templom felépítésére. Már Alexander Bonnaz püspök jelentős adománnyal támogatta a felépítendő templom költségvetését. 1902-ben az építkezés helyéül a rossz állapotban lévő Szent Dömötör-templom helyét jelölték ki. Az illetékes városi bizottság 1912. május 13-án arról állapodott meg, hogy „a templom az árvíz emlékére ugyan, de a Magyarok Védőasszonya tiszteletére emeltessék". A templom terveit Schulek Frigyes, majd Foerk Ernő készítette el. A templomépítő bizottság szerint a templom „az árvíz emlékére ugyan, de Magyarország Védőasszonya tiszteletére emeltessék". Noha a székesegyház alapkövét 1914. június 21-én letették, a világháború miatt hamarosan fel kellett függeszteni a munkálatokat. Az építkezést csak 1923 tavaszán folytatták, s 1925-1926-ra már a két torony építését is befejezték. Az új templomot Glattfelder Gyula ünnepélyes keretek között konszekrálta 1930. október 24-én. A templomszentelésre egy öt napos ünnepségsorozat keretében került sor, ugyanekkor szentelte fel a csanádi püspök a saját székházát és a szemináriumát is.[33]

---

32 Miklós Péter: Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden (1923–1941). Egyháztörténeti Szemle, 4 (2003). 2. sz. 86–99.

33 Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. Előszó: Udvardy József. Szeged, 1980. 56.

Glattfelder sem a püspökség levéltárát, sem könyvtárát, sem műkincseit nem hozhatta magával. Mindezeket pótolni kellett az új egyházi központ kialakítása során. A püspöki palota épülettömbje a szemináriumot és a Szent Imre kollégiumot is magában foglalta. Kialakításában a legkiválóbb hazai és szegedi művészetek munkáját vették igénybe. 1931. június 19-én az Apostoli Szentszék a Fogadalmi templomot a csanádi székesegyház rangjára emelte. 1941-ben a püspök kérésére a Szentszék fölállította Szegeden a csanádi székes káptalant. Ez volt Szeged egyházmegyei központtá válásának utolsó állomása. Glattfelder püspököt 1942-ben kalocsai érsekké nevezték ki, de betegsége megakadályozta, hogy elfoglalja érseki székét.[34]

Az egyházmegye 18–20. századi történetéből, összefoglalva az elmondottakat, két motívumot szeretnénk kiemelni. Az egyik az ortodox többségű környezetben a protestánsokkal és a zsidósággal szemben megnyilvánuló tolerancia. Ennek jeleit a 19. század folyamán többször, és – az általunk itt most nem tárgyalt – 20. század alatt is tapasztalhattuk. A másik figyelemre méltó tény, hogy noha a bécsi kormányzat sorozatosan megpróbálta az egyházmegyét Magyarországtól, illetve a magyarságtól elfordítani, annak papsága és ordináriusai mindig visszatértek országunk, illetve nemzetünk szolgálatához.

34 Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága. Szerk. Zombori István Budapest – Szeged, 1995. 11–34.

Függelék: A Csanádi egyházmegye térképe Csajághy Sándor püspöksége alatt

SARNYAI CSABA MÁTÉ

A katolikusok helyzete a csanádi egyházmegyétől elcsatolt részeken a szerbiai Bánságban[1]

Kiváló tanárom és kollégám, dr. Tóth Béla emlékére

BEVEZETÉS

A Bánság (Banat) a trianoni békeszerződéssel a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt része 9.776 km². A továbbiakban e szerb Bánságnak (srbski Banat) nevezhető rész vallási történetére szorítkozik a kifejtés, habár nyilvánvaló, hogy egészen az I. világháborút követő megosztásig ez a terület szerves egységet képezett, így a Bánság 1920 előtti történetében az úgynevezett szerbiai vagy szerb Bánság külön tárgyalása nem indokolt.[2] A katolikus egyházat azért emeltük ki, mert a területen élő magyarság többsége ebbe a felekezetbe tartozik.

A KÉSŐBBI SZERBIAI BÁNSÁG TERÜLETÉN VÉGBEMENT VALLÁSI- FELEKEZETI, ILLETVE ETNIKAI JELENTŐSÉGGEL BÍRÓ ESEMÉNYEK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE AZ IMPÉRIUMVÁLTÁSIG

A nyugati kereszténység a térséget, amint az a magyar történelemből ismeretes, Ajtony (Achtum, a szerbben Ahtum) 1028-as leverése után kezdi meghódítani, s itt mindjárt megemlíthetünk egy a mai szerb

1 A kutatásokat az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Posztdoktori Ösztöndíja (Pályázatszám: PD 76004 2008.) támogatta. Jelen tanulmány szerzője külön köszönettel tartozik Sáfrány Attilának, akinek a segítsége nélkülözhetetlen volt az írás megszületéséhez. – A cikk korábbi formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté: Az impérium váltás hatása a felekezeti viszonyok alakulására a Szerbiai Bánságban. Közép-Európai Közlemények, 2010. 2. sz. 98–106.

2 A Bánság 1920 előtt történetéről lásd Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918-ig. In: Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói, 9. Dialóg Campus. Pécs-Budapest. 2009. 25–44.

Bánság területére vonatkozó adatot. Csanád vezér a Szent Gellért-legenda elbeszélése szerint a marosvári, azaz a csanádi Keresztelő Szent János tiszteletére alapított bazilita szerzeteseket áttelepíti Oroszlánosra, ahol Szent György tiszteletére alapít monostort. Ez a monostor a mai szerb Bánság északi csücskében, a XVIII. század közepén újjátelepített Oroszlámostól (Banatsko Aranđelovo) néhány kilométerre északra, a mai Magyarmajdány területén volt található.

Az oroszlámosi monostorról szóló legenda rámutat egy fontos tényre: hogy ebben a térségben az ortodoxia, már a földrajzi közelségből kifolyólag is, előbb jelenik meg, mint a római katolikus egyház szervezete, s egészen a IV. lateráni zsinatig, vagyis legalább a 13. század elejéig bizonyítottan együtt él a latin rítusú és a görög rítusú kereszténység itt:

„E tekintetben föltétlen említést érdemel az az újabb kutatásban fölmerült tény, hogy három későbbi (14–16. századi) görög kéziratban föllelhető, a 12. századi állapotokat tükröző bizánci püspöklista is említi Turkia metropolitáját, ami arra enged következtetni, hogy a 11–12. században önálló, Konstantinápoly alátartozó metropólia volt Magyarországon, amelynek talán alárendelt püspökségei voltak az erdélyi, bihari és csanádi egyházmegyék. Bár a kérdés vitatott, a föltételezés jól beleilleszthető a keleti kereszténységnek az ország e táján való elterjedtségéről szóló adatokba."[3]

Az oroszlámosi monostor egyébként a 12. század végén kerülhetett a bencések kezébe, végleges pusztulását pedig valószínűleg az 1280-as kun lázadás okozhatta.[4] Kalapis Zoltán szerint viszont az oroszlámosi monostort a kunok általi lerombolás után vették építették újjá a bencések, s a 14. században kisebb várszerű erődítéssel is körbevették[5].

---

3 Komáromi László: A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon. Iustum Aequum Salutare III. 2007. 1. sz. 219. interneten: http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20071sz/ias_215_228.pdf [Olvasva : 2009. december 4.]

4 Koszta László (2007): Dél-Magyarország egyházi topográfiája a Középkorban. In: A középkori Dél Alföld és Szer. Elektronikus megjelenítés: NKÖEOK Szerkesztőség http://sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/000_konyveszeti_adatok.htm) [Olvasva : 2009. december 4.]

5 Kalapis Zoltán (1995): Történelem a föld alatt. Forum, Újvidék. 13.

Egy másik jelentős egyházi létesítményt, a mai Törökbecse közelében fekvő aracsi bencés monostort is meg kell említeni, különösen azért, mert az „aracsi pusztatemplom” néven ismertté vált romjai az utóbbi időben a vajdasági magyarság politikai összetartozását jelző és a magyarság ezerszáz éves ittlétére utaló kultuszhellyé váltak.[6] Építési idejével kapcsolatban eltérőek a vélemények. Valószínűsíthető, hogy a mai romok a 13. század első feléből származhatnak, de lehetett itt egy korábbi templom is, aminek a meglétére utalhat a 11. századra datálható aracsi kő.[7] E föltételezett templom romjaira még nem bukkantak rá. Miomir Petrović szerb régész 1978-ban megfogalmazott elmélete szerint az aracsi templom a 13. század előtt ortodox volt[8], ezt a nézetet képviseli a jelenlegi magyar szerzők közül Kalapis Zoltán is.[9]

A Bánság mai szerbiai területén ezeken kívül más bencés monostorok is léteztek a középkorban: a tatárjárásig fennálló Kanizsamonostora, melynek az emlékét őrzi a Kanizsamonostor (Banatski Monoštor) nevű kistelepülés. A mai Nagykikinda közelében kereshető Galádmonostora a tatárjárásnak esett áldozatul.[10] A valamikori Keve vármegye egyetlen korai ismert egyházi intézménye az ittebői bencés prépostság volt.

A XIII. század a bencés monostorok pusztulásának, válságának kora volt ezen a vidéken is, de ekkor jelennek meg a ferencesek. A rendnek a konventuálisokat kiszorító obszerváns ága, Bosznia felől terjeszkedve, először a Délvidéken ver gyökeret, s itt építi ki erős bázisait. A szerbiai Bánság területén Kevevárán (Kovin) Nagy Lajos idejében telepedtek le a bosnyák ferencesek.[11] 1390-től a kolostor kusztódia székhelye, Örményes. 1377 után az aracsi monostor is a ferencesek gondnoksá-

6 Szűgyi Ferenc (2008): Az aracsi pusztatemplom mint a magyar identitás jelképe. In: Bennünk élő múltjaink. Szerk. Papp Richárd, Szarka László. Zenta. 329–344.

7 Raffay Endre (2005): Az aracsi templomrom. Forum, Újvidék. 27.

8 Takács Miklós (2006): A középkori régészet a Vajdaságban 1918 és 1987 között. In: Studia Caroliensia, 2006. 3–4. 168–169.

9 Kalapis Zoltán (1995): Történelem a föld alatt. Forum, Újvidék. 16–17.

10 Koszta László (2007): Dél-Magyarország egyházi topográfiája a Középkorban. In: A középkori Dél Alföld és Szer. Elektronikus megjelenítés: NKÖEOK Szerkesztőség. Interneten: http://sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/000_konyveszeti_adatok.htm) [Olvasva : 2009. december 4.]

11 Kalapis Zoltán (1995): Történelem a föld alatt. Forum, Újvidék. 42.

gába kerül. Erzsébet anyakirályné, Nagy Lajos király édesanyja, újíttatta fel és a ferencesek konventuális ágának adományozta, akiknek a birtokában maradt egészen a török-kori pusztulásáig.[12]

A 14. század vége az első török betörések ideje. A 15. század nehéz időszak a Délvidék életében, melynek következménye az addig virágzó vidék elnéptelenedése. Helyükre szerb és román telepesek érkeznek már a 15. században, a magyar földbirtokos nemesség támogatásával, hogy a munkaerőhiányt enyhítsék. Ez egyúttal az ortodox vallás újbóli megjelenését jelenti a térségben. Az ortodoxia ekkor még nem tudja kiépíteni a saját egyházszervezetét a térségben. A XVI. század elején, a török-magyar határvonal északra tolódásával, teljesen megnyílik a kapu a déli bevándorlás előtt. Az úgynevezett török sereg jelentős részét muzulmán és pravoszláv vallású délszlávok és más balkáni népek alkotják.

A szerb származású nagyvezír, Szokoli Mehmed (Mehmed Sokolović), a Bánságot meghódító beglerbég (később nagyvezír) támogatásával 1557 újjáalakul az ipeki (Peć a mai Koszovóban) szerb patriarkátus, amivel a szerb pátriárka egyházi fennhatósága északon Budáig és Egerig terjed ki, keleti irányban pedig az egész Bánságra. Egyúttal a muzulmán vallás is megjelenik átmeneti jelleggel. Tudjuk például, hogy Nagybecskerek, Szokoli Mehmed wakufja, mecsettel rendelkezett.

A török korban, 1584-ben Lugostól és Karánsebestől Keletre túlnyomórészt román lakosság élt, Temesvártól nyugatra pedig túlnyomórészt szerb, Temesvár, Lugos és Karánsebes közötti területet kevert, román-szerb lakosság lakta.[13]

Ez a helyzet a török kor után, a 18. század első felében sem változott jelentősebben, 1743 és 1753-ban, a keleti, lugosi, karánsebesi és az orsavai körzetek tiszta román etnikumú területek voltak, a nyugatiak,

---

12 Koszta László (2007): Dél-Magyarország egyházi topográfiája a Középkorban. In: A középkori Dél Alföld és Szer. Elektronikus megjelenítés: NKÖEOK Szerkesztőség Interneten: http://sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/000_konyveszeti_adatok.htm) [Olvasva : 2009. december 4.]

13 Popović, Dušan J.(1990): Srbi u Vojvodini, I., Novi Sad. 104.

a nagybecskereki, pancsovai, nagykikindai pedig tiszta szerbek.[14] A középső rész, a verseci, lippai, temesvári, a csanádi, a csákovai ugyanakkor vegyes, szerb-román lakossággal rendelkeztek.[15]

Az 1771–1772-es nem teljes lakosságszámlálási adatok szerint, melyet 520 településen végeztek a meglévő 635-ből, a Bánságban 181.639 román, 78.780 szerb, 43.201 német és francia, 8.683 bolgár, 5.272 cigány és 353 zsidó élt, összesen 317.928 lakos.[16] 1774-ben 375.740 lakosa van a Bánságnak: 220.000 (58,55%) román, szerb és görög (cincár) 100.000 (26,61%), német 53.000 (14,11%), magyar és bolgár 2.400 (0,64%), zsidó 340 (0,09%).[17]

A korszak felekezeti megoszlása a területen az alábbi táblázatban látható módon alakul.

1. táblázat: A Bánság felekezeti megoszlása (1784/85)

Megye	Lakosság (fő)	római kat. (fő)	evang. (fő)	református (fő)	ortodox (fő)	ortodox (%)	izraelita (fő)
Krassó	188200	15076	50	30	173000	**92,3**	44
Temes	215545	40227	2000	1200	172000	**79,8**	118
Torontál	153083	46019	1500	1500	103000	**67,3**	64
Temesvár	9242	4476	60	20	4300	**46,5**	386
Összesen	**566070**	**105798**	**3610**	**2750**	**452300**	**79,9**	**612**

Forrás: Danyi D. – Dávid Z.: Az első magyarországi népszámlálás 1784/87. Budapest, 1960. 389.

A magyarok betelepítése később történik, s csak a 1867 után válhat szervezetté. A megváltozott etnikai viszonyokat tükrözik az 1900-as népszámlálás adatai. Az egységes Bánság lakossága 1.431.329 ekkor,

14 A Bánság 18. századi történetéről lásd Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Kárpátia Stúdió. Budapest. 19–36.

15 Popović, Dušan J.(1990): Srbi u Vojvodini, I., Novi Sad. 37.

16 Milin, Miodrag (1995): Vekovima zajedno (iz istorije srpsko – rumunskih odnosa), Temišvar. 50.

17 Uo. 49.

2. táblázat: A Bánság felekezeti megoszlása (1869)

Megye	Lakosság (fő)	római kat.		g. kat. (fő)	evang. (fő)	ref. (fő)	Ortodox		izraelita		egyéb (fő)
		fő	%				fő	%	fő	%	
Krassó	262514	40967	**15,6**	14068	1129	1183	203802	**77,6**	1335	**0,5**	60
Szörény	101388	9821	**9,7**	8	296	6	91209	**90,0**	45	**0,0**	3
Temes	345182	114378	**33,1**	12221	8259	254	202970	**58,8**	2777	**0,8**	96
Torontál	491040	225178	**45,9**	2120	15403	6401	237877	**48,4**	3891	**0,8**	64
N.becskerek	19666	8369	**42,6**	9	730	266	9203	**46,8**	1089	**5,5**	–
Nagykikinda	18834	5752	**30,5**	8	91	7	12486	**66,3**	489	**2,6**	1
Pancsova	16888	5528	**32,7**	11	1212	220	9678	**57,3**	193	**1,1**	46
Temesvár	32223	20631	**64,0**	302	1120	629	5487	**17,0**	3982	**12,4**	72
Versec	21095	11635	**55,2**	8	203	43	8630	**40,9**	576	**2,7**	–
F. templom	8284	6254	**75,5**	–	27	11	1879	**22,7**	113	**1,4**	–
Vinga	4552	4261	**93,6**	–	18	1	225	**4,9**	47	**1,0**	–
Lugos	11654	4568	**39,2**	646	438	88	4779	**41,0**	1118	**9,6**	17
Karánsebes	3512	1076	**30,6**	–	10	–	2347	**66,8**	79	**2,2**	–
Összesen	**1336832**	**458418**	**34,3**	**29401**	**28928**	**9109**	**790552**	**59,1**	**15734**	**1,2**	**359**

Forrás: Népszámlálás, 1869. Közli: Kókai Sándor: Adatok a Bánság vallási összetételéhez.
In: Geográfiai folyamatok térben és időben. Tanulmánykötet Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére Nyíregyháza 2011. 294.

ebből 578.789 román, 362.487 német, 251.938 szerb, 170.124 magyar[18]. Ehhez kapcsolódik a felekezeti viszonyok átrendeződése.

1910-ben a Bánság, azaz Torontál, Temes, Krassó-Szörény vármegyék lakossága 1.582.133, amiből 592.049 (37,42%) román, 387.545 (24,50%) német, 284.329 (17,97%) szerb, 242.152 (15,31%) magyar. A magyar lakosság lélekszáma tehát nagyobb arányban növekedett a többieknél.

AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS KÖVETKEZMÉNYEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KATOLIKUS EGYHÁZRA

A Bánság a későbbiekben a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz kapcsolt részében 1910-ben 566.400 lakos élt, amiből 229.568 (40,53%) volt szerb, 125.374 (22,14%) német, 108.662 (19,18%) magyar, 73.303 (12,94%) román, 16.223 (2,86%) szlovák, 3.685 (0,65%) horvát.[19] Romsics Ignác 1910-től kezdődően közli fő vonalaiban a Szerbiai Bánság vallási megoszlását[20]:

3. táblázat: Szerbiai Bánság vallási megoszlásának alakulása 1910 és 1931 között

	1910	1921	1931
Orthodox	288,757	306,414	321,262
Római katolikus	188,756	209,370	196,087
Protestáns	37,379	39,226	37,179
Más felekezetek	8015	6,948	11,932
Összes	522,907	561,958	566,460

Forrás: Romsics Ignác (1993): Wartime American plans for a new Hungary: Documents from the US Department of States 1942-44. http://www.hungarian-history.hu/lib/romsics/w25.htm [Megtekintve: 2009. december 5.]

A fentiekből látható, hogy a két 1910-es adat között az összlakosság tekintetében mintegy 44 ezres eltérés mutatkozik (566.400

18 http://www.banatul.com [Olvasva : 2009. december 4.] Vö. Fazekas Csaba (2008): Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák-Magyar Monarchiában. Miskolc, 7. Online: http://mek.oszk.hu/06700/06708/06708.pdf

19 Pavlicevic, Dragutin (2000): **Medjunarodni znanstveni skup „Jugoistocna Europa 1918-1995." Interneten:** http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/02tablice.htm [Olvasva : 2009. december 5.]

20 Romsics, Ignác (1993): Wartime American plans for a new Hungary: Documents from the US Department of States 1942–44. Interneten: http://www.hungarian-history.hu/lib/romsics/w25.htm [Olvasva : 2009. december 5.]

az 522.907 ellenében). Mindenesetre nyugodtan kijelenthető, hogy a szerb lakosság szinte egésze pravoszláv vallású, csak az új protestáns egyházak tudtak kisszámú hívőt elhódítani közülük. A románok nagy többsége is ortodox, nem sikerült adatot találnunk arra, hogy hányan tartozhattak pontosan közülük a görög katolikusok közé. Az arány visszamenőleg megbecsülhető az 1991-es népszámlálás adatából, ahol a vajdasági román lakosság közül, amelynek óriási többsége a szerbiai Bánságban él, 81,61% nyilvánította magát ortodoxnak és 6,58% katolikusnak, 2,76 % protestánsnak.[21]

Ami az 1910 és az 1931 közötti adatokból világosan kiolvasható, hogy már a két világháború között megindul a szerb lakosság arányszámának a határozott növekedése, ami a Jugoszlávia más vidékeiről történt bevándorlás eredménye. Egyrészt a szerb közigazgatás létrehozásával, másrészt természetes vándormozgalmak útján, harmadrészt szervezett betelepítés révén nő a szerb lakosság aránya. A legismertebb talán a betelepítések közül a korszakban az I. világháborús szerb önkéntesek, a dobrovoljacok betelepítése. Nikola Gaćeša szerint 1919-1941 között állami támogatással 92,905 lelket telepítettek be Vajdaság területére, arról nincs adat, hogy ebből pontosan mennyi érkezett Bánságba. Ez a terület vallási megoszlásra is ugyanilyen arányú kihatással kellett, hogy legyen.[22]

Az új, kommunista rend kialakulásának a kezdetén, a párt elnökségének 1944. november 21-én hozott döntése a jugoszláviai németséget kollektív bűnösnek kiáltotta ki, vagyonukat kisajátították, akik nem menekültek el a visszavonuló német csapatokkal, azokat az 1948-ig fennálló táborokba zárták, s akik a táborok viszonyait túlélték, azokat elüldözték. A magyarságnak, ha nem is hivatalos formában, de szintúgy megfélemlítéssel és állami erőszakkal kellett szembenéznie. Gondolunk itt például az 1944 őszi bánsági magyarirtásra. Mirnics Károly szerint megközelítőleg 120.000 német áldozata volt a háború

21 Đurić, Aleksandra(2008): Rumunska pravoslavna crkva u srpskom banatu. In: Religije Srbije – Mreža dijaloga i saradnje. Beograd. 203.

22 Mirnics Károly (2001): Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak. In: Fészekhagyó vajdaságiak. Szerk. Gábrityné Dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa. Újvidék. 50.

utáni partizán terrornak és táboroknak.[23] A magyarság kapcsán pontos adatok nem, csak becslések ismertek, az akkori állami szervek titkosított adatai még ma sem állnak a kutatók rendelkezésére.

A németek házaiba főként szerb és montenegrói, tehát pravoszláv vallási közegből érkező telepeseket helyeztek el. A Mirnics által közölt adatok alapján 251.696 főt telepítenek be ekkor Vajdaság területére, az adatból nem tudni meg pontosan mennyi került belőlük Bánságba, de a számuk 100.000 körül lehetett. 1931-ben ugyanis 120.000 német él a Bánság szerbiai részén. A szerb lakosság növekedéséből következtethetünk a változásra. 1931-es népszámlálás adatai alapján 261.123 szerb lakja a szerbiai Bánságot, 1948-ban már 358.067. A szerbek lélekszámának a növekedése a statisztika szerint 96.944, miközben – ami főként a háborús veszteség számlájára írható – a szerbiai Bánság lakosságszáma 1931-es 585,579-ről 1948-ra alig, mindössze 16,047 fővel emelkedett. Ez a helyzet nagymértékben megváltoztatta a térség vallási viszonyait is. A katolikus vallás híveinek a száma mintegy a felére csökkent és szórványjellegűvé vált a térségben a katolikus egyházi jelenlét.[24] Nemzetiségi szempontból is gyökeres változás következett be a katolikus egyházban, a többségében német és magyar hívekből álló közösség egy-nemzetűvé, „magyar egyházzá vált" kisszámú horvát, bolgár, cseh, és szlovén szórványokkal.[25]

A szerbek betelepedése viszont nem jelent ilyen egyértelmű gyarapodást a pravoszláv egyház híveinek a számában, ugyanis a kommunista hatalom által betelepített falvakban és városokban a telepesek nem hoztak létre pravoszláv templomokat és közösségeket, nem gyakorolták nyíltan a vallásukat. A változás e tekintetben csak az 1990-es

---

23 Mirnics Károly (2001): Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak. In: Fészekhagyó vajdaságiak. Szerk: Gábrityné Dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa. Újvidék. 47.

24 Lásd Nagybecskereki Egyházmegye honlapja: http://www.catholic-zr.org.rs/hun/hun.html [Olvasva: 2009. december 5.]

25 Dolinszky Gábor (2004): „Élve meghalni hagyni" Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház Szerbiában-Vajdaságban történelme 1918-tól napjainkig. Interneten: http://www.keve.se/Dolinszky/Dolinszkyanyag.htm#3.%20Az%20Ágostai%20Hitvallású%20Német%20Evangélikus%20Keresztyén%20Egyház%20újraszerveződése [Olvasva : 2009. december 5.] A térség kisegyházairól: Fazekas Csaba (1996): Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. Bp., 1996. Online: http://mek.oszk.hu/01100/01169/01169.htm

évek politikai fordulata után következett be fokozatosan. Ma már ez a betelepült réteg is aktivizálódik vallásilag a szerb ortodox keretében, a montenegróiak egy része a még el nem ismert, önállósult montenegrói ortodox egyház keretében, másik részük a montenegrói egyház fölött juriszdikciót gyakorló szerb ortodox egyházban.

A vándormozgalom hatására történő betelepülés következtében folyamatosan növekszik a szerbiai Bánságban a szerbek aránya. Ennek a fölgyorsulása következik be az 1990-es évek háborús időszakában, amikor újabb, a Trianon utáni immár a harmadik, nagy betelepítési hullám éri el Vajdaságot. Mintegy 300.000 menekült érkezik a tartományba, vagyis pusztán már csak az ő számuk is meghaladja a vajdasági magyarságét, akik közül ugyanebben az időszakban 30–40 ezren külföldre emigrálnak.[26] Ez nyilvánvalóan kivetült a vallási arányok megváltozására is.

A szerbiai Bánságra vonatkoztatott 2002-es népszámlálási adatok is jól mutatják, hogy milyen óriási méretű nemzeti és ezzel egyúttal vallási átrendeződés zajlott le az elmúlt kilencven évben a térségben. A szerbiai Bánságnak 2002-ben 616.202 lakosa volt, ebből 435.577 (70,69%) szerb, 62.890 (10,21%) magyar, 26.932 (4,37%) román, 17.969 (2.92%) szlovák, 14.506 (2,35%) roma, 11.551 (1,88%) jugoszláv, 8.442 (1,37%) macedón, 3.562 (0,58%) horvát, 2.627 (0,43%) montenegrói, 1.239 (0,20%) cseh.

A trianoni béke, közismerten, a csanádi egyházmegye 34.912 km^2-es területét fölosztotta. Nagyobbik része, 25.254 km^2, román, közel egynegyede, 9387 km^2, szerb fennhatóság alá került. 1931-ben az Apostoli Szentszék székhelyének Szegedet jelölte ki, Glattfelder Gyula megyéspüspök Romániából való 1923-as kiutasíttatása után innen irányította a Magyarországon maradt legkisebb 271 km^2-es egyházmegyei részt. Nagybecskerek (Zrenjanin) központtal pedig megszervezték a bánsági apostoli kormányzóságot a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak jutott területből. 248 plébániából 62 került ide, 202.460 római katolikus és 5.068 görögkatolikus lélekkel. Mivel az új délszláv

26 Mirnics Károly (2001): Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak. In: Fészekhagyó vajdaságiak. Szerk. Gábrityné Dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa. Újvidék. 52.

államban magától értetődő volt, hogy magas egyházi pozícióba csak a többségi szláv etnikumból kerülhet vezető, a kormányzóság élére Ivan Rafael Rodić horvát ferences szerzetest nevezték ki, akinek pozícióját azzal erősítették tovább, hogy 1924-től belgrád-szendrői érsek lett. Ugyanettől az évtől a bánsági apostoli kormányzóságot az előbb említett érsekség, illetve érsek fennhatósága alá vonták. Az átalakulást volt hivatva jelezni az is, hogy ezzel egy időben kialakították az új espereskerületi struktúrát. A nagybecskereki kerület 11, a törökkanizsai 9, a nagykikindai 8, a magyarcsernyei 7, a szécsányi 8, a pancsovai 6, a székelykevei 8 plébániát foglalt magában.[27]

A magyarság helyzetét az is negatívan befolyásolta, hogy a belgrádi kormány már 1919-ben kiterjesztette az újonnan szerzett területekre az 1904. évi szerbiai iskolatörvényt. Ez csak állami és magániskolákat ismert el, felekezetieket nem. Ezt egészítette ki az az 1920-as minisztertanácsi rendelet, amely az 1912-es szerb középiskolai törvény hatálya alá vonta az átcsatolt részt is. Ebben az állt, hogy a középszintű oktatási intézmények is csak államiak lehettek. A magániskolákat, ahová az egyházi fenntartású tanintézeteket is sorolták, alsó fokúra és nyilvánossági jog nélkülire fokozták le, így lehetetlenítve el azokat. Ezt a folyamatot tetézte, hogy az 1846-ben alapított nagybecskereki piarista gimnázium tanárait távozásra kényszerítették. Ezzel teljességgel felszámolták a Tiszától keletre a magyar tannyelvű egyházi oktatást. [28]

Jugoszlávia 1935-ben ugyan megkötötte a konkordátumot a Szentszékkel, de azt a szerb ortodox egyház és papság ellenállása miatt nem terjesztették a felsőház elé, így nem ratifikálták. 1936-ban lemondott Rodić érsek, helyére Josip Ujćićot nevezték ki belgrádi érsekké és bánsági apostoli kormányzóvá is, aki egészen 1961-ig töltötte be ezt a hivatalt.

Az 1941–44 közötti német megszállás, valamint az ezt követő kommunista uralom s azon belül is az 1944 őszi bánsági magyarirtás

---

27 Magyar Katolikus Lexikon: nagybecskereki püspökség szócikk. Internetes kiadás: http://lexikon.katolikus.hu/N/nagybecskereki%20p%C3%BCsp%C3%B6ks%C3%A9g.html [Olvasva: 2009. december 4.]

28 Magyar Katolikus Lexikon: bánáti apostoli kormányzóság szócikk. Internetes kiadás: http://lexikon.katolikus.hu/B/b%C3%A1n%C3%A1ti%20apostoli%20korm%C3%A1nyz%C3%B3s%C3%A1g.html [Olvasva : 2009. december 4.]

története máig nem teljesen földolgozott. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy több katolikus klerikus is áldozatául esett az utóbb említett magyar ellenes pogromnak. Ilyenek voltak például: Adam Antal szenthuberti plébános; Brunet Ferenc németcsernyei plébános; Eck György szécsenfalvai káplán Knapp József galagonyási plébános; Kornauth József nagygáji plébános; Rothen Mihály verseci káplán; Schäfer Vilmos csőszteleki plébános; Schummer Rudolf rezsőházi esperes-plébános; Steigerwald Ádám nagytószegi plébános; Varga András tóbai plébános; illetve Weber Péter károlyfalvi esperes-plébános.[29]

Az előzőekben tárgyaltak miatt a hívek száma 1960-ra 120 ezerre, az egyházközségeké 64-ről 40-re, az esperességeké nyolcról négyre csökkent, és 1968-ban már csak 27 plébániának volt saját papja.

Az idősödő Ujćić érsek mellé 1961-ben nevezik ki Gabriel Bukatkót belgrádi koadjutor érsekké és bánsági apostoli kormányzóvá. Ekkor töltötte be először ezt a tisztet görög katolikus főpap, aki latin szertartású tevékenységet is folytathatott.[30] Josip Ujćić érsek 1964-es halálát követően Bukatko lett a belgrádi érsek. Mivel az érsek magyarul nem tudott, a Szentszék 1971-ben Jung Tamást nevezte ki a bánsági apostoli kormányzóság élére, akit következő évben Nagybecskereken szenteltek püspökké. Végül II. János Pál pápa 1986-ban az apostoli kormányzóságból létrehozta a nagybecskereki püspökséget, amit a szabadkai püspökséggel együtt a belgrádi érsekség alá rendelt.

29 Magyar Katolikus Lexikon: nagybecskereki püspökség szócikk. Internetes kiadás: http://lexikon.katolikus.hu/N/nagybecskereki%20p%C3%BCsp%C3%B6ks%C3%A9g.html [Olvasva: 2009. december 4.]

30 A Nagybecskereki Egyházmegye honlapja http://www.catholic-zr.org.rs/hun/hun.html [Olvasva: 2009. december 4.]

ÖSSZEGZÉS

Mint tanulmányunk elején láthattuk, ebben a térségben az ortodoxia, már a földrajzi közelségből kifolyólag is, előbb jelenik meg, mint a római katolikus egyház szervezete, s egészen a 13. század elejéig bizonyítottan együtt él a latin rítusú és a görög rítusú kereszténység ezen a területen.

A 15. századtól, amikortól a törökök előbb szórványosan, majd fokozatosan állandósulva jelen vannak a Délvidék életében, az addig virágzó vidék elnéptelenedik. A magyarság helyére szerb és román telepesek érkeznek már a 16. század második felétől, a magyar földbirtokos nemesség támogatásával, hogy a munkaerőhiányt enyhítsék. Ez egyúttal az ortodox vallás újbóli megjelenését jelenti, az egyházszervezet kiépülése nélkül.

A törökkorban Lugostól és Karánsebestől Keletre túlnyomórészt román lakosság élt, Temesvártól nyugatra pedig többségében szerb. A Temesvár, Lugos és Karánsebes közötti területet kevert, román-szerb lakosság lakta. Ez a helyzet a két nációra vonatkozóan törökkor után, a 18. század első felében, sem változott jelentősebben. Az új elem a német ajkú, katolikus lakosság Habsburgok által szervezett betelepítése, különösen akkor, ha tudjuk, hogy a magyarok betelepülését a Habsburg kormányzat tiltotta. Mindkettőt világos politikai motivációkból kifolyólag.

A magyarok betelepítése később történik, s csak a kiegyezés, 1867 után válhat szervezetté. Ez az oka annak, ahogy azt a 19. század végi 20. század eleji adatok is mutatták, a magyar lakosság lélekszáma nagyobb arányban növekedett a többieknél.

Az impériumváltást követő felmérésekből világosan kitűnt, hogy már a két világháború között megindul a szerb lakosság arányszámának határozott növekedése, ami a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, később Jugoszlávia, más vidékeiről történt bevándorlás eredménye. Ennek három fő forrása van.[31] Egyrészt a szerb közigazgatás létrehozásával,

31 Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 89–93.

másrészt természetes vándormozgalmak útján, harmadrészt szervezett betelepítés révén nő a szerb lakosság aránya.

Az egyházkormányzati változások gyakorlati végrehajtása is az új állam többségi szláv etnikai befolyás erősítését szolgálta. A csanádi egyházmegye Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak jutott területből létrehozott bánsági apostoli kormányzóság élére úgy került egy horvát származású főpap Rafael Rodić személyében, hogy a hívek döntő többsége magyar és német volt. Az átalakulást volt hivatva jelezni a fent vázolt új espereskerületi struktúra is.

Fontos eleme volt a kisebbségi létbe került magyarságot is erőteljesen érintő asszimilációs törekvéseknek az állami oktatáspolitika. Azzal, hogy az új hatalom nem ismerte el az egyházi iskolák létjogosultságát, fokozatosan felszámolták a magyar tannyelvű egyházi oktatást.

Még a két háború közöttinél is drasztikusabb változás következett be 1945 után. A kitelepített – többségében katolikus, kisebb hányadában evangélikus – németek helyére főként szerb és montenegrói, tehát pravoszláv vallási közegből érkező telepeseket helyeztek el. A szerbek betelepedése viszont nem jelent egyértelmű gyarapodást a pravoszláv egyház híveinek a számában, ugyanis a kommunista hatalom által betelepített falvakban és városokban a telepesek nem hoztak létre pravoszláv közösségeket.

A II. világháborút követő etnikai és politikai változások hatottak a térség vallási viszonyaira is. A katolikus vallás híveinek a száma a felére csökkent és nemzetiségi szempontból is gyökeres változás következett be a katolikus egyházban, a többségében német és magyar hívekből álló közösség „magyar egyházzá” vált. Az előzőekben tárgyaltak miatt a hívek száma az apostoli kormányzóság létrejöttekor itt élő 202.460 római katolikus lélek 1960-ra 120 ezerre, az egyházközségek száma 64-ről 40-re, az esperességeké nyolcról négyre csökkent. Ezt a folyamatot csak tovább erősítették a közelmúlt háborúi és etnikai mozgásai. A korábban említett, a szerbiai Bánságra vonatkoztatott, 2002-es népszámlálási adatok is jól mutatják, hogy milyen óriási méretű nemzeti és ezzel egyúttal vallási átrendeződés zajlott le az elmúlt kilencven évben a térségben.

PAP TIBOR

A Jugoszláv Királyság viszonyulása a „magyar kérdés”-hez a Központi Sajtóiroda (CPB) 1929 és 1941 közötti magyar anyaga alapján

1. BEVEZETŐ

A tanulmány a címben „magyar kérdés”-ként jelölt, modell-szerű példán járom körül az állam intézményes viszonyulását a területén élő, nem szláv kisebbségekhez a Jugoszláv Királyságnak. A vizsgált időszak a királyi diktatúra (1929. december 6.) bevezetése és az állam 1941-es háborúba lépése között történtekre terjed ki. A kutatás levéltári bázisát a korábbi Jugoszláv Levéltár, jelenlegi nevén Szerbia és Montenegró Archívuma (sic!) szolgáltatja. Szűkebb tárgyát a CPB (Centralni Presbiro), a Központi Sajtóiroda ún. hideg hírszerzési eszköztára révén keletkezett jelentéseinek a sora, illetve ugyanezen szervezet állami propaganda terén kifejtett tevékenységének a Dunai Bánság területén élő kisebbségekkel kapcsolatos részei képezik. A tanulmány megírása során, a korabeli kontextus értelmezésénél, a kutatott időszakra vonatkozó, az elmúlt bő másfél évtizedben született szerb történészi szakmunkákra is támaszkodtam.

2. A DUNAI BÁNSÁG KIALAKÍTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI ÉS A „MAGYAR KÉRDÉS” KORABELI FELVETŐDÉSE

A modellként bemutatandó problémát, egy a kisebbségek tárgyköréhez való délszláv viszonyulást meghatározó szűkebb terület gyakorlatára összpontosítva járom körbe. Ez az új közigazgatási beosztás szerint a vonatkozó időszakban Dunai Bánságnak elkeresztelt,

már jóval korábban kialakult, de formálisan csak az 1849 utáni korszakban a bécsi udvar által időlegesen működtetett (szerb) Vajdaság. Az új közigazgatási egység a nemzeti alapú térelhatárolás következtében (vö. Gulyás 2010) kellett, hogy a korábbi, a szerb forrásokban csak „bivša Vojvodina"-ként (jelentése: egykori Vajdaság[1]) emlegetett területen túlra is kiterjedő, a délszláv többséget a belső szegmentáció szintjén biztosítani hivatott államszervezeti elemmé váljék. Az elemzés erre az új területre, s azon belül is a magyar többségű tömbre korlátozódik. Az itt megképződött, a levéltári forrásból feltárt magyar vonatkozású anyag alkotja a tanulmány következtetéseinek törzsbázisát. Ilyetén nem képezik részét a gondolatmenetnek a Mura mentén élő magyarság tevékenysége kapcsán keletkezett, sajtófigyelésen alapuló ún. hideg hírszerzési anyagból kinyerhető információk. (Azok az adott korszak bánsági rendjének megfelelő regisztereiben még feltárásra várnak, de jelentőségük – a vonatkozó terület magyar lélekszámának és kulturális infrastruktúrájának függvényében vélelmezhetően kevésbé lesz meghatározó az összkép kialakításakor.)

Elöljáróban még mindenképpen fel kell hívnom a figyelmet arra a körülményre, hogy az első világháború után megalakult állam számára a fő kihívást az őt alkotó nemzetek egymáshoz való viszonyának a „koordinálása" jelentette, s a fennmaradás szempontjából kevésbé nyilvánvaló fenyegetettséget jelentő nemzeti kisebbségek a belbiztonsági problémák napirendjén csak a nemzeti kérdések után következhettek, jelentőségüket tekintve hátrébb sorolódtak a sürgősen megoldandónak és megoldhatónak tetsző kihívásoknál.

1 Az 'egykori Vajdaság' analógiájára a szövegben használni fogom még a jelenkori viszonyoknak (belső szegmentáció által kialakított határoknak) a két háború közti állapotok értelmezési keretéül visszavetített 'majdani Vajdaság' alkalmi szókapcsolatot is (l. pl. a melléklet 3. számú ábráját).

3. A CENTRALNI PRESBIRO (CPB) MEGALAKULÁSA ÉS SZEREPE A NEMZETI/KISEBBSÉGI KÉRDÉSEK ALAKULÁSA/-ÍTÁSA TERÉN

A „magyar kérdés" kutatása kapcsán a Jugoszláv Levéltáron belül az ún. Központi Sajtóiroda (Centralni Presbiro, a továbbiakban CPB) tevékenysége nyomán fennmaradt anyagra érdemes irányítani a figyelmet. A CPB a Jugoszláv Királyság Miniszteri Tanácsának 1929-ben alapított, általános hírszerzési szolgálata (opšta državna obaveštajna služba) tartalmazza a legkoncentráltabb formában a „magyar kérdésre" (első sorban a magyar nyelvű sajtóra) vonatkozó anyagot. A CPB felállását megelőzően a hírszerzési feladatok elsődlegesen a külügy hatáskörébe tartoztak, de már az első világháború során is létezett hasonló szervezet (l.: Simić, 2007).

- A CPB feladata volt, hogy a Miniszteri Tanács (az uralkodó által dominált, végrehajtó hatalmi szerv) számára kövesse a sajtó tudósításait bel- és külföldön, hogy információt gyűjtsön a politika, a gazdaság, a pénzügyek, a kultúra és a biztonságpolitika területéről.
- Hatáskörébe tartozott az „államérdek"-et jelentő információk nyilvános csatornákon való megjelenítése/képviselete: Szervezett beavatkozásokat hajtott végre külföldi sajtóorgánumokban történő propagandacélok megvalósítása érdekében.
- Állandó tudósítói hálózatot tartott fenn belföldön és a fontosabb európai és más nemzetközi központokban (így Budapesten is, ahol sajtóattasé látta el a fenti feladatot, de a pécsi konzulátusról is kapott sajtójelentéseket, magától a konzultól).
- Hírszolgálatokkal és kiadókkal is tartott fenn hivatalos kapcsolatot. Befolyása alá tartoztak bizonyos államon belüli és a diaszpórában működő lapok, rádiók.
- Propaganda jellegű kiállításokat és tárlatokat valamint más hasonló akciókat is szervezett az ország különböző pontjain és külföldön.

- Az összetett és felelős adatgyűjtési feladatok ellátásában olyan, a délszláv kultúrában meghatározó jelentőségű személyiségek is részt vettek, mint pl. a magyarországi (csongrádi) születésű Miloš Crnjanski.

4. A CPB FENNMARADT ÁLLOMÁNYA A JUGOSZLÁV LEVÉLTÁRBAN (ARCHIV JUGOSLAVIJE) ÉS EZEN ANYAG MAGYAR VONATKOZÁSAI

A CPB levéltári anyaga a királyi Jugoszlávia legteljesebb sajtó- ill. hideg hírszerzési anyaga: terjedelme **1.512** doboznyi iratot, cikket és fényképet valamint jónéhány propaganda célú filmet jelent a Jugoszláv Levéltárban (Marković 2001). Az írásban rögzített anyag **1 400 000** oldalt számlál, melyekben a korszak minden jelentősebb társadalmi eseményéről található leírás. A hazai és külföldi lapok államra vonatkozó megnyilatkozásait is megőrizte. Mindezek jelentőségét tovább növeli, hogy túlnyomó részük sehol máshol nem található meg ilyen rendezett formában.

4.1. A magyar anyag keletkezése a CPB tevékenysége során

Az ún. horvát, macedón, bosnyák kérdést az anyag csoportosítása révén is jelző doboz-elrendezési elvével ellentétben, nem képez önálló egységet CPB-n belül a magyar anyag. Szemben az országot feszítő nemzeti kérdésekkel, a kisebbségek helyzete nem volt kiemelt fontosságú probléma (vö.: Sekelj, 2001). Így a németeket és a magyarokat, kisebb részt a szlovákokat érintő ügyek ömlesztve kerültek begyűjtésre és megőrzésre. Az Osztrák-Magyar Monarchiától átvett területeken, tehát az újonnan kialakított Dunai Bánságban is, a fenti népcsoportok (az új konstellációban immár kisebbségek) nyelvét ismerő potenciális munkatársak bőven voltak találhatók. A korábban az OMM-en belül kisebbségi

helyzetben lévő sajtómunkásokból verbuválódtak a kisebbségi kérdésekben is illetékes tudósítók. A magyar és a német anyagot a helyszínről (Újvidék) szolgáltató **Triva Militar** megbízása, aki a legendás *Zastava* nevű szerb napilap egykori munkatársa, majd szerkesztője is volt ebbe a sorba illeszkedik. Újvidékről ő tudósított. A feladatköre a vajdasági magyar és német sajtó tekintetében a következőt jelentette: napi telefonos, heti írásos tudósításokból, és alkalmi (utasítás szerinti) rendszerező jelentésekből állt össze. Ehhez jöttek még ún. külön feladatok:

- a sajtómunkások káderlapjainak begyűjtése (elveben ezek önkitöltésen alapultak),
- a sajtótermékek jellegének leírása és azok tételes jegyzékbe rendezése,
- a – mai szóhasználattal – civil-regiszter (egyesületi és egyéb önszerveződési formák) feltárása, részletes (vagyonukra, tagjaikra, tevékenységeik jellegére kitérő) nyilvántartása.

A magyar szempontból a CPB anyagának létrehozásában a másik fő résztvevő **Albert Balázs** budapesti sajtóattaséként játszott szerepet. Az ő tevékenysége a délszláv szempontból releváns magyarországi sajtóinformációk napi begyűjtése mellett a délszláv államba behozható lapok listájának meghatározása, az előzetes engedélyek kiadása, a (sajtó) lobbisták fogadása, kérvényeik elbírálása és alkalmanként (belgrádi utasításra) a magyar lapok átfogó jellemzése, háttéradatainak összegzése mentén ragadható meg.

A CPB magyar vonatkozású állományának alakításában szerepet játszott a vizsgált anyagból nem nevesíthető, magyarul szintén jól beszélő, a belgrádi terjesztésű „vajdasági" kiadványokat szemléző „szolgálat" is, aki(k)hez a tudósító által fel nem dolgozott lapok tartoztak. Ez azt jelenti, hogy az állományban párhuzamosan találhatóak ugyanarra az időszakra vonatkozó sajtóanyagok, amelyekhez a rövid összefoglalókon túl, ha a téma jelentősége megkívánta az eredeti lapból kivágott cikk, vagy átírt/gépelt cikkszemelvény is társultak.

4.2. A magyar anyag elhelyezkedése a CPB-én belül

A CPB anyaga (a levéltár 38-as számot viselő fondja) a Jugoszláv Levéltár viszonyaihoz képest is feltártnak, rendezettnek tekinthető. A másfélezer doboz tartalma egy kétkötetes, gépelt regiszterben külön is megtalálható. Ez a területi (bánságonkénti) és tematikus bontásban tartalmazza a dobozok tartalmára vonatkozó fő információkat. A továbbiakban a téma szempontjából kiemelt dobozokat és az azokon belüli ún. levéltári tematikus egységeket (arhivske jedinice) mutatom be (az első szám a doboz a /-jel utáni a levéltári egység jele):

7. – *Újvidék (Novi Sad)*. (A bánságok szerint felépülő tudósítói hálózat Dunai Bánságot – Újvidék központtal – lefedő egysége.) Erre a területre koncentrálódott a magyarság többsége. Kiemelt fontosságú.

- **7/26**. – *A Dunai Bánság sajtószemléje (Pregled štampe Dunavske banovine) 1929-31, ill. 1933-41* (belső, számmal nem, csak mechanikusan elválasztott tagolás).
- ***7/27***. – *A Magyar Párt és a Kulturbund (Madjarska Partija, Kulturbund)*.
- ***7/29***. – *Kisebbség, sajtó (Manjine, novinarstvo)*.
- ***7/30***. – *Telefonos tudósítások (Telefonski izveštaji)*.
- ***7/31***. – *Éves és időszaki tudósítások (Godišnji i periodični izveštaji)*.

36. – *A kisebbségek Jugoszláviában (Manjine u Jugoslaviji)*.

Ez a doboz a belső feszültségek tematizálásaként, a horvát [34.] és a montenegrói [35.] kérdést összefogó egységeket követő, amolyan egyéb problémák ömlesztett halmazaként fogható fel. Nincs kiemelt jelentősége, a korabeli viszonyok ellenpontozásául szolgál.

Ahogy az állomány 44-46-os számozású magyar anyaga is inkább a magyar-délszláv külkapcsolatok feltáráshoz, mélyebb megismeréséhez járul hozzá.

- 44/100. – *Magyarország, Budapest (Madjarska, Budimpešta)*,
- 45/101-102. – *Magyarország, Budapest (Madjarska, Budimpešta)*,

- 45/102. – *Magyarország, Budapest, telefonos jelentések (Madjarska, Budimpešta, telefonski izveštaji)*,
- 45/103. – *Magyarország, éves jelentések (Madjarska, godišnji izveštaji),*
- 46/104. – *Magyarország, Pécs (Madjarska, Pećuj),*

A 44-46-os dobozokban található anyag a sajtóattasé, ill. a konzul jelentéseire épül, főleg a délszláv állam magyarországi sajtóban való megjelenésére koncentrál. A kutatott kisebbségi sajtóanyag szempontjából kevésbé érdekes.

93/225. – *Nemzeti kisebbségek (Nacionalne manjine)*. Itt találhatóak a központi szolgálat jelentései a tudósítók által fel nem dolgozott, belgrádi terjesztésű kisebbségi lapokról. Ezek alatt a jelentősebb napilapok, regionális lapok értendőek. Kiemelt fontosságúak, de a jelentések maguk nem túl informatívak – láthatóan más volt fontos a korabeli hatalom számára, s egészen más lesz jelentőségteljes a sajtókutatás során.

- **124/270.** – *A vajdasági újságírók nyilvántartásba vételének listája 1935-ből*. Kiemelt jelentőségű, bár a számozás alapján erősen hiányos egység, amely a kisebbségi (magyar és német) sajtómunkások szakmai gyűjtőlapjait tartalmazza, aminek alapján azok demográfia, végzettségi, származási (tájegység) adataiba, továbbá sajtóvétkekben való érintettségébe is belelátunk.
- ***135/294.*** – *Kisebbségi újságírók (Manjinskih novinári)*. Sajtó- és kisebbségtörténetileg (kisebbségi elitek rekrutációja) is igen fontos.
- ***147/294***. – *A kisebbségi sajtó (Manjiska štampa)*.

4.3. A Jugoszlávia levéltár CPB-anyagának további kutatásakor hasznosítható tapasztalatok

A levéltári anyag jól feldolgozott, a nyilvántartásokban követhető (és az eddigi szerbiai tapasztalatokkal szemben többnyire tényleg az van a dobozokban és a levéltári egységekben, amit a nyilvántartás is megad.

71/195. – *Nemzeti(ség)i kulturális szervezetek (Nacionalna kulturalna organizacija)* anyaga a CPB legígéretesebb hozzájárulása a magyar kisebbséget jellemző mindennapi viszonyok tisztábban látásához. Ez a tárgyterületnek a kisebbségtörténetet illető megkerülhetetlen, s szakmai körökben eddig egyáltalán nem ismert értékét jelenti. Az ebben található kisebbségi civil regiszter olyan részletes adatokkal szolgál a kisebbségi szervezetek tevékenységéről, tagjairól és anyagi hátteréről, amire eddig nem is számíthattunk.

A másik fontos elem a sajtóregiszter. Az is (a civil-regiszter kapcsán már említettekkel párhuzamosan) területi bontásban, az egész bánságra kiterjedt módon készült (a teljes Jugoszláv Királyságot illető magyar sajtó a horvát területek feldolgozása után lesz kialakítható). Száznál is több oldalon sorolja a kiadványok bekért adatait. Szerencsére erről készült egy gépelt összevont kimutatás is a Dunai Bánság egészére (ez 112 oldal)[2].

5. A „MAGYAR KÉRDÉS" ÉRTELMEZÉSI KERETE: A TÖBBSÉG(EK) ÉS A KISEBBSÉGEK VISZONYA A DÉLSZLÁV ÁLLAMBAN

A Jugoszláv Királyság a hatalom centralizálásának eszközei között hozta létre a CPB-t. Az az uralkodó közvetlen megbízásából, a háború alatti propagandatapasztalatok mentén, a korabeli elvárások és párhuzamos tevékenységek (a német és a bolgár „társszervezetek" működésének tükrében) kezdte el tevékenységét (v.ö.: Dimić–Žutić–Isailovoć 2002). Szerves része volt a királyi diktatúra rövid pórázon tartott médiapolitikájának. Az Avala hírügynökség és a Balkán Intézet, valamint a későbbi, a Stojadinović kormány működése idején felálló pártpropagandáért felelős szervezettel együtt alkotott teljes egészet (Simić 2007).

2 Az adatok feldolgozásához, azoknak a szakma által eddig ismert (publikált) listáival való összevetéséhez, a kiegészítések és a hiányosságok elkülönítéséhez (a kapcsolódó információk feltárásához egy hosszabb, 2-3 hónapos, vajdasági terepmunkát is magába foglaló kutatási periódus szükséges.

Érdeklődésének fókuszába – legalább is, ami a Dunai Bánság területén élő kisebbségeket illeti – a sajtó és az információáramlás tartozott: tudni szeretett volna mindenről és mindenkiről, ami az ország területén a média szegmensében fellelhető volt, de az információszerzés – a CPB anyagából kiolvasható jelentések és összefoglalók alapján – megállt a számontartás igénye és a média által a kormányról és az uralkodói családról közvetített kép nyomon követésénél. Főleg arra irányultak a beszámolók, hogy a kisebbségi sajtóban mik jelentek meg a fentiek kapcsán. A többségi kiadványok kapcsán feltárt direkt befolyásolási kísérletek (a kor egyik fő befolyásolási formájaként számon tartott előre legyártott, s a vidéki/pártközeli sajtóban menterend szerint elhelyezett cikkek sorozata) nem kerültek felszínre az anyagból. A tudósítói jelentések elszürküléséből inkább az körvonalazódik, hogy azok személyes érdeklődésével és javaslataival szemben inkább a beszámolók egységesítése, standardizálása lebeghetett a CPB központi szerveinek vezetői előtt célként. Ahogy a kisebbségi helyzetről való híradások direkt manipulálására, a nemzetközi sajtó befolyásolására is csak egy, az intézmény indulásakor sora került esetet lehetett találni[3] (ez persze nem jelenti azt, hogy később nem folyt ilyen tevékenység, legfeljebb csak azt, hogy annak bonyolítása, illetve a szervezés dokumentálása kikerült a CPB hatásköréből).

Az időszakosan fellángoló, alaposabb információéhség is – melyeknek a két, magyar szempontból igen fontos kordokumentumot képező lista, a civil- és a sajtóregiszter valamint az újságírói adatlapok is – inkább egy racionalizálódó központi hatalom bürokratikus nyilvántartási rendszerének kicsiszolódására, semmint az érdeklődés elmélyülésre vezethető vissza. Igazi érdeklődésről csak a saját fontosságának a kisebbségi sajtóban való visszatükröződése kapcsán mutatott a rendszer: az új állam keletkezésének évfordulójára szervezett ünnepségek megtartását, a „hűségnek" ezen sajátos megnyilatkozásait szigorúan bevasalták a kisebbségeken is.

---

3 Ebben arról számolnak be, hogy miként sikerült angol és amerikai tudósítókat Szabadkán olyan helyzetbe hozni, hogy azok a magyar határon a 30-as évek fordulóján felmerült atrocitások kapcsán a városban tájékozódva 'véletlenül' csak a hatalomnak megfelelő szempontot képviselő, angolul is beszélő polgárokkal tudjanak összefutni.

A befolyásolás direktebb eszközei feltehetőleg azért is maradtak el, mert a kisebbségek eleve nem fértek bele a délszláv állam önképében. Azok csak, mint politikailag semlegesítendő, középtávon az egységesülő délszláv tengerbe beleolvasztandó szigetek jelentek meg a horizonton. A fő problémát az uralkodó és az őt, valamint kormányait szolgáló CPB számára ennek a sokféle áramlatból összetevődő délszláv tengernek a megfelelő vegyítése jelentette.

6. ÖSSZEGZÉS

A fentiek tükrében kijelenthető, hogy a Jugoszláv Királyságban nem volt explicit „magyar kérdés", ez a szókapcsolat csak az ún. államalkotó nemzetek egymáshoz és az új államformához való viszonyulásából következő, e bonyolult és a CPB gyakorlatában gyökeredző, a korabeli feladat- és tárgyköri címkézések alapján alkalmazott alkalmi megoldása a téma megjelölésének. Funkciója csupán a téma plasztikus megragadására és annak térben és időben való praktikus elhelyezhetőségére szorítkozik. A CPB anyagának hungarológia vonatkozásai azonban, bár a fenti problémaérzékelés mentén, a nemzeti kérdések „kezelése" által motiválva, annak melléktermékeként jöttek létre, más természetűek. Ilyetén azonban a kisebbségi magyar társadalmakról való tudásunk megkerülhetetlen – nagyrészt még feldolgozásra váró – részét kell, képezzék.

FELHASZNÁLT IRODALOM

DIMIC, Ljubomir–ŽUTIĆ, Nikola–ISAILOVOĆ, Blagoje

- Zapisi sa sednica ministrskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929–1931. Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2002. 411.

GULYÁS László

- Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest, 2005.
- Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Közép-Európai Közlemények, 2010. 1. sz. 108–116.

HEKA László

- Szerbia állam- és jogtörténete. Bába, Szeged, 2005. 244.

JANKOVIĆ, Dragoslav – MIRKOVIĆ, Mirko

- Državnopravna istorija Jugoslavije. Beograd, 1997. Draganić. 458.

MARKOVIĆ, Predrag

- Die „Legitimierung" der Königsdiktatur in Jugoslawien und die öffentliche Meinung 1929–1939. In: Oberländer, Erwin (szerk.): Autoritäre Regieme in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944. Schöningh, Paderborn, 2001. 577–631.

SEKELJ, Laslo

- Diktatur und die jugoslawiesche politische Gemeinschaft – von König Alexander bis Tito. = Oberländer, Erwin (szerk.): Autoritäre Regieme in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944. Schöningh, Paderborn, 2001. 499–537.

SIMIĆ, Bojan

- Propaganga Milana Stojadinovića. INIS, Beograd, 2007. 348.

PÉTER LÁSZLÓ

Helyesírásunk kitagadottja

Szépen énekelte a gyermekkar a Zeneakadémia fölújítását ünneplő hangversenyen (2013. október 22-én) Kodály Zoltán népdalföldolgozását, az *Esti dalt*. Ezt a gyönyörű népdalt maga Kodály gyűjtötte a Heves megyei Pásztón. *Iskolai énekgyűjteményének* 2. kötetében (1944) szövegét úgy közölte, hogy megőrizte az eredeti kiejtést: kétpontos betűvel jelölte a rövid zárt *ë* hangot. Az első versszakban így:

Erdő mellett estvélëdtem,
Subám fejem alá tëttem,
Össszetëttem két kezemet,
Úgy kértem jó Istenëmet.

Hasonlóképpen jelölte a második strófában az *Istenëm, mëguntam, idegën* szavakat. A harmadik szakaszban nem volt rá szükség.

Csalódottan hallgattam a szép előadást: a Zeneakadémia sem ügyelt arra, hogy Kodály kívánságának eleget téve példát mutasson énekkarainknak, hogyan kell ezt a kórusművet előadni. Pedig Kodály pontosan kifejtette, mi a szándéka, célja.

Már az *Iskolai énekgyűjtemény* 1. kötetének (1943) előszavában: „S ne feledjük: a szöveges dal nemcsak zenéjével hat. Szövege rendkívüli hatással van a nyelvi tudatosság megalapozására. A dalokban élő sokoldalú nyelvkincs zsenge korban beültetve s a dallam segítségével egész életre rögzítve: jobb védelem a nyelvromlás ellen, mint az ún. nyelvvédő könyvek vaskos kötetei, különösen ha a nyelvoktatás is feldolgozza és felhasználja ezt a remek anyagot.” Kodály tudta, hogy a magyarság jó része nem ismeri ezt a hangot, nehezen tudja kiejteni.

Az idegenkedőket megnyugtatta: az *ë* jelölésével nem azt akarja elérni, hogy az *e-ző* nyelvet beszélők is megtanulják. Támogatni akarta azokat, akik eredendően *ë*-vel beszéltek, de már fakulni kezd beszédükben „nyelvünknek ez az értékes sajátsága".

A 2. kötet *Utóiratában* visszatért a dologra. „ Manapság – írta – sok művelt magyar is úgy véli, hogy a zárt *ë* csak nyelvjárási sajátság. Nem lehet eléggé küzdeni e balvélemény ellen A zárt *ë* köznyelvi kiejtésünk mellőzhetetlen hangja, a beszélő magyarok többsége széltében használja. Értékes sajátsága nyelvünknek mind szabatosság, mind pedig széphangzás tekintetében. Minden gondunkat megérdemli."

Kodály 1964-ben azt javasolta, hogy a tankönyvekben tüntessék föl ezt a hangot, „helyesírásunk kitagadottját": „Ha tizenkét éven át szemmel is látja a gyerek, akkor megtanulja, megjegyzi egész életére." (Kodály Zoltán: *Visszatekintés*. 3. k. 436.) Egy év múlva „a helyes magyar kiejtés" egri tanácskozásán e kivesző hang védelmére elmondta, hogy ifjúkorában a Nemzeti Színház művészei, Jászai Mari, Márkus Emma és sok más nagy zárt *ë*-vel beszélt. „Még a klasszikus görög tragédiákban is jól hangzott…" (Uo. 440.)

Az *ë* hangunkért – úgymond Kodály – küzdeni kell! Az ellenkezőkkel szemben hangoztatta: nem példátlan, hogy tankönyvekben jelölve van. A finn ábécében, számos francia szóban, névben (pl. Citroën) szerepel, jelölése nem okoz gondot. Szinnyei József valamennyi tankönyve, Balassa Józsefnek a híres Toussaint-Langenscheidt sorozatban megjelent magyar-német zsebszótára jelölte a rövid zárt *ë*-t. Vadnai Rudolf a kétféle *e∼ë* megkülönböztetésének fokozására a németből ismert *umlautos ä* betűt alkalmazta: *Nyälvünk' hangolvadásárul* (Pest, 1872).

1.

A 18. és 19. század fordulójáig nem dőlt el, hogy irodalmi (hivatalos?!) nyelvünk *e-ző vagy ö-ző* lesz-e, Dugonics András vagy Kazinczy Ferenc (1759–1831) nyelvhasználata jut-e uralomra.

Az *ö*-zés 1500 körül kezd megmutatkozni a Maros és a Temes táján az Al-Dunáig, Dél-Dunántúlon, a Duna-Tisza közén, a Dráva vidékén; ahogy Bárczi Géza megfigyelte (*A magyar nyelv életrajza*. 1962. 184.) főként a folyók mentén fölfelé húzódva. Ugyancsak ő állapította meg, hogy föltűnő *ö*-ző kódexeink nagy száma (uo. 188). Kódexeink zöme legalább részben *ö*-ző; az 1490 körül született *Guary-kódex* egészen. Több mint a felük a mai köznyelvnél erősebben *ö*-ző. Az *ö*-zés 16. századi elterjedtsége azért is meglepő, mert éppen az *ö*-ző nyelvjárások területe került török uralom alá.

Szegedi Lőrinc (?–1596?) leveleiben (1588, 1593) magától értődően erősen *ö*-ző nyelvet találunk, bár nyomtatásban megjelent *Theophania* (1575) című drámájában gyér az *ö*-zés. Vagy ő maga fogta vissza magát remélt közönsége kedvéért, vagy – ezt tartom valószínűbbnek – a nem *ö*-ző nyomdász ösztönös vagy tudatos rostája irtotta ki a szerző kéziratából az ízlésével ellenkező *ö*-ket (216). Érdekesség, hogy a basák íródeákjai, sőt a hódoltságbeli magyar hatóságok levelezése is túlnyomósan *ö*-ző, olyannyira, hogy Bárczi ebből azt következtette, itt átmenetileg legalább, ez lett a norma (229). A török visszahúzódásával az ö-zés is csökken (238). De Pesti Bornemisza Péter (1535–1584) *Ördögi kísírtetek* (1578) című munkájában szintén van nyoma a kor *ö*-zésének (*röstség, röttenetes, fölöl, értöttem, féltötte* stb.). Hasonlóan Komáromi Csipkés György (1628–1678), bár neki is *e*-ző tájakon telt az élete, néhány szóban (*bötű, föl, szörzés*) föltűnően *ö*-zött (237).

Verseghy Ferenc (1757–1822) tudatosan írt *e* helyett *ö*-t, mentegetve magát, hogy nem akarja az *e*-t számkivettetni nyelvünkből, „hanem csupán csak a végbül, hogy az által a Duna melléki dialektusnak néminémű példázatját adjam". „Eredetére nézve is sokkal régiebb." Dayka Gábor is régebbinek és „igaz magyarnak" tartotta az *ö*-zést, szemben a szerinte tótos és németes *e*-vel. Kazinczy elnéző volt az *ö*-zéssel szemben, mint szerkesztő mások (Ányos Pál, Dayka Gábor, Rájnis Ferenc, Verseghy Ferenc stb.) írásaiban szó nélkül hagyta az *ö*-ző alakokat; elfogadta Kölcsey *ö*-ző gyakorlatát is. Elég okos és érzékeny volt annak fölismerésére, hogy „a sok *e* pirulásra kényszeríthet

bennünket". Kölcsey még erősebben fogalmazta ezt meg: „Gonosz dolog az, hogy nyelvünkben annyi *e*-nek kellett teremnie." Fogadni mernék: a *Himnusz* éneklőjének java, amikor azt énekli, „nyújts *feléje* védő kart", nem tudja, hogy ez csak Kölcsey *e*-ző nyelve miatt van így, jelentése akkor is *föléje* volt!

A debreceniek viszont szembeszálltak az *ö*-ző változatok terjedésével. Földi János intette Kazinczyt: „Te pedig, barátom, ne engedd magadat az ilyenek által elcsábíttatni. Sőt (ezt egyedül magadnak írom), fogjuk közerővel a dolgot, nehogy a pápista magyarság, akiké mindazonáltal nem a legtisztább magyarság, felsőségre emelje magát."

2.

Helyesírásunknak terhes öröksége, atavizmus benne a kettős betű: az *ly,* amelyet ma már tudtommal a palócok sem ejtenek, pedig legtovább az ő nyelvükben élt. Nem tudtunk idejében megszabadulni tőle, ma pedig már furcsa lenne, ha *hely* helyett *hejet, gólya* helyett *góját, lyuk* helyett *jukat* kellene írnunk. Tovább cipelendő örökség.

Ugyanakkor eleink a 15. magánhangzónknak, az *ë*-nek a maga idejében nem adtak önálló betűt, pedig akkor még lehetett volna, hiszen a magyar nyelvterület háromnegyed részén ismeretes és ejtett hang volt. Sőt: sokáig – különféle betűkkel – jelölték is kódexeink és irodalmi emlékeink. Először Melich János mutatott rá (MNy. 1906. 80.) a négyféle magyar *e* betűre. A kétfajta rövid *e*-t , nyílt *e*-t és s zárt *ë*-t először Kalmár György (1726–1782) különböztette meg, és a zártat az *ö* két pontját másolva, alkalmazta az *e*-re. honosította meg Pozsonyban megjelent *Prodromus* (1770) című munkájában.

Benkő Loránd alapos tanulmányban mutatta be, *Mikor dőlt el az* **ë** *írásának sorsa? (*Nyr. 1963. 3–20.) Ő is Kalmár Györgytől indította tárgyalását, s megállapította, hogy jelöléseit nagy nyelvi pontossággal, következetesen végezte. Ennek a betűnek elkészítése, kiöntése nagy gondot okozott a pozsonyi nyomdának. Kalmár lelkes és gondos

munkája eredményeképpen könyve szinte hibátlan. „A későbbi kísérletezők közül többen is – úgymond Benkő Loránd – akár hivatkoznak Kalmárra, akár nem – lényegében őt követik, s a kérdéses hangnak az ë jelben való rögzítése, amely a többi jelölési elképzelést elnyomta, nem kis mértékben az ő példája nyomán szilárdult meg. Sőt a Kalmárral kezdődő ë jeles hagyomány […] ma is érvényesül a magyar nyelvészeti irodalomban…"

Néhány évvel később Révai Miklós (1750–1807) *Értekezés a' régi magyar írásmódról* (1783) című, kéziratban maradt munkájában (OSZK) szintén észrevette a kétféle *e* hangot, de sem ekkor, sem később nem tette szóvá önálló jelölésének fontosságát. Benkő céloz rá, hogy a nagyszentmiklósi születésű Révai *ö*-ző környezetben nevelkedett, de ezt, sem alkalmazta, nem is emlegette.

Annál inkább Baróti Szabó Dávid (1739–1819) *Ki nyertes az hangmérséklésbenn?* (1787) című munkájában. Négyféle *e*-t különböztet meg, s fölveti, „nem vólna e jó" megkülönböztetni őket? Ő székely anyanyelvéből ismerte, használta az *ë*-t. Ekkor még a kétpontos *ë* betűt a mai *é* hangra szándékozta alkalmazni, de 1800-ban *Orthographia- és grammatika-béli észre-vételek* című munkájában már, bizonyára Kalmár György hatására, ő is az *ë* mellett foglalt állást.

A valószínűleg győri születésű Kovács Ferenc (1746–1819) Kazinczyhoz írott leveleiben szorgalmazta az *e*-hangok írásbeli megkülönbzötetését. Ő háéromfélét ismert. A rövid zárt hangot egy ponttal különböztette volna meg, mivel megfigyelte, hogy ezek az *ö* helyén állanak, „mintegy fél *ö*-k". Kazinczy véleményét, válaszát nem ismerjük. Talán azért sem, mert anyanyelve nem ismerte az ë-t, nem ismerte föl a kérdés jelentőségét, „irodalmi nyelvünk fejlesztésének szempontjából írásbeli megjelölését komolytalan próbálkozásnak ítélte". Benkő Loránd ezt szűrte le ebből: „Hogy Kazinczy erősen tartózkodó magatartása milyen kedvezőtlen kihatású volt az *ë* jelölésének sorsára, azt a széphalmi mester óriási irodalmi és nyelvi tekintélyének ismeretében szükségtelen bővebben fejtegetni."

Kazinczy tekintélyével Verseghy Ferencé nem vetekedhetett. Ő szorgos terjesztője lett

Mégis, ki mond, ír ma *csöbör, fröccsen, söpör, sör, sötét, vödör, vörös* s hasonlók helyett *e*-ző változatot? Legföljebb Debrecen környékén néhány idős ember. A *ser* visszaszorult a kabarékba, *Setét* Lajos a színpadra. De célszerű lenne nyelvünknek változatosabbá tételére szaporítani az *ö*-zőket.

Elsősorban a *föl* igekötő tudatos, következetes használatával minden olyan szóban, amelyben sok az *e*: *felemelkedés, felmelegedés* s hasonlók. Fülep Lajos egy kiállítási megnyitóját átengedte a Magyar Nemzetnek, és kéziratában a lapszélen megírta kívánságát: „Nem *fel,* hanem *föl*! A magyar nyelv úgyis tele van mekegéssel!" Németh Lajos Csontvárymonográfiájában a festő képét *Csöndélet*nek írta. Dutka Mária a Magyar Nemzet 1964. november 22-i számában túlzásnak tartotta. Szellemesen írta: „Mint ha átesnénk az *ö* másik oldalára."

De nem volt igaza. Illyés Gyula nem átallott *fölfödözést* írni, pedig itt kivételesen az *ö*-ző változat okoz egyhangúságot.

A Magyar Nemzet 1964. november 17-i számában Fedor Ágnes ismertette a pesti egyetem adjunktusának, G. Varga Györgyinek *Alakváltozások a budapesti köznyelvben* című kandidátusi értekezését. Ennek egyik tanulsága éppen az irodalmi és a köznyelv *ö*-zése volt. „Az *ö* hang lassú pusztulása a magyar beszédben – idézte a jó tollú újságíró a nyelvészt – a betűkép, az írásbeliség terjedése következtében válik egyre súlyosabbá." „Kívánatos volna megmenteni az ö hangot azokban a szavakban, amelyekben egyáltalán lehetséges, a nyelv színessége, változatossága kedvéért!"

A *föl* igekötő általánosabb, következetes használata, a *fel* mellőzése, éppen gyakoriságánál fogva, sokat segítene ebben.

Az *ë*~*ö* hangok alkalmazásának változatossága, jelentésmegkülönböztető többlete

mentek: (*mi)* mentesek vagyunk valamitől
mëntëk~möntök: (*ti)* hazamentek (jelen idő)
mëntek~möntek: (*ők)* hazamentek (múlt idő)
mentëk~mentök: (*én)* kimentek valakit a vízből

A költői nyelv tanulmányozóinak föltűnhetett, hogy Ady, bár Szilágyság szülötte és neveltje volt, költői nyelvében bátran és következetesen élt az irodalmi nyelvben is elfogadott *ö*-ző változatokkal, az ezek nyújtotta változatosabb hangzással.

E-ző környezetbe született bele, annak a tájnak a nyelvébe, amely Szabolcs és Szatmár megyével, a Nyírséggel, Hajdúsággal a magyar irodalmi és köznyelv bölcsője, forrása lett. Aki gyermekként ennek a tájnak a nyelvét szívta magába, képtelen kiejteni a rövid zárt *ë* hangot, sőt fülével meg sem tudja különböztetni a rövid nyílt *e*-től. Ugyanígy fölnőttként képtelen már megtanulni bizonyos szavak *ö*-ző változatát. Ady ezt is a zseni kivételes képességével sajátíthatta el. Nem találtam életművében olyan megnyilatkozást, amely tudatosságát valószínűsítené. Összes verseinek betűrendi címmutatójában egymás után sorakoznak ezek: *A föl-földobott kő, A föltámadás szomorúsága.* Majd megint: *Föl, föl, uram, Fölkelések és feledkezések, Fölszállott a páva*…Vagy fussunk még végig a tartalomjegyzéken másfajta *ö*-ző alakokat keresve: *A csodák föntjén, A fehér csönd, A Halál-tó fölött, Ázott szénarendek fölött, Jó Csönd-herceg előtt.*

Ady verseiben a *fel~föl* aránya *(74:285)* önmagában meglepő. A pályakezdő költő eleinte magától értődően *e*-ző. A Szilágyban, a debreceni és nagyváradi lapokban megjelent verseiben még szinte következetesen az „anyanyelvének" megfelelő változatokkal él. Jó példa az 1897. február 14-én megjelent *Jégpályán* című versének nyolc *e*-ző alakja: *repültél, csengett, túlcsengi, feltűnés, feltenni, felett, repülj* (háromszor egymásután), *fel fog zokogni*…

Érdemes megfigyelni, ahogyan már 1897-től szaporodnak *e*-ző nyelvében az *ö*-ző változatok. Nem következetesen, de előfordulnak:

Az *Új versek* (1906. febr. 1.) már csaknem következetesen *ö*-ző. Ilyen alakokat találunk benne: *fölborzol, fölcibál, fölgyújt, fölkél, fölkopog, fölszaggat, fölszáll*. Velük szemben csak néhány *fel* igekötős alak: *felold, felkap, fellobbant.*

A századfordulótól, még inkább első párizsi útjától (1904) érlelődhetett meg Adyban — ösztönösen vagy tudatosan, még nem jöttem rá — a fölismerés, hogy az *ö*-ző változatok költői nyelvét

változatosabbá teszik. Egyre következetesebben választotta az *ö*-zőket. Hogy ezek miképp függenek össze, egyáltalán összefüggenek-e, milyen lélektani alapon, nem tudom.

Később is az *e*-zők mellett gyakran csupán a rímek kedvéért kell kitartania. A *sereg,* a *szeret*, a *befed*, a *lehet* megkövetelte a *felett* névutót; az *énekel* állítmány a *fel* határozószót; a *szeretek* a *csendeseket* tárgyat. De néhány bizonyítható eset táplálja bennünk a gyanút, hogy sokszor azért olvasunk *e*-ző változatot, mert a szerkesztőségekben, kiadókban, nyomdákban a kézirattal foglalkozók ízlése vagy hanyagsága belenyúlt a költő szövegébe.

A szerkesztő vagy még valószínűbben a nyomdai szedő cserélte ki az *e*-ző változatra kiadásról kiadásról öröklődve 1995-ig, a kritikai kiadásig, a közismert *Sírni, sírni, sírni* című vers 4. sorában az *ö*-t: *Csengetyűzni* van *Csöngetyűzni* helyett. Pedig Ady kéziratában *ö*-vel szerepel! A kritikai kiadás szerkesztője, Koczkás Sándor állította helyre. Meg is okolta: „A kézirat arra bizonyíték, hogy Ady eredendő költői szándéka szerint a *Csöngetyűzni* változatot érezte-vélte hitelesnek" (AEÖV 3: 329). Már első közlésekor, a Szerda 1906. november 14-i számában elrontotta valaki (föltehetően a szedő), s így került a *Vér és arany* (1908) kötetbe, s minden további kiadásba.

Tanulságos a versek statisztikájából még néhány szám. A *csend~csönd* szembenállás 20: 89. *Fenn~fönn*: 13:1. *Gyenge~gyönge*: 6: 19. *Per~pör*: 1: 11. *Repül~röpül*: 5: 22. A *szeg* nem fordul elő; *szög* van 6. *Zeng* sincs, csak *zöng*: 3. *Veres* van 5, *vörös* 54.

A *fel~föl* arányok mellett ezek is meggyőzők érveim igazolására.

3.

Gy. Gömöri Jenő hírlapíró a Magyar Nemzet 1949. február 27-i számában a Magyar Tudományos Akadémiát vádolta, hogy „a magyar helyesírás kitagadottja", a rövid zárt *ë* eltűnt az ábécéből.

A Magyarosan hasábjain Lőrincze Lajos válaszolt neki. Elhárította az Akadémia felelősségét, a nyelvtörténeti fejlődés természetes folyamatára utalt, amiért az *ë* nics az ábécénkben.

Évtizedek múlva Bodolay Géza (1923–2003) vetette föl a javaslatot: mentsük meg ezt a hangot, vezessük be jelölését (1974. szept. 8.). Akkor még a Magyar Nemzetnek – Rácz Endre szerkesztésében – egész kolumnás anyanyelvi rovata volt, Többen hozzászóltak: a november 10-i számban G. Varga Györgyi, Tiszamarti Antal, Lőrincze Lajos. A december 8-i számban, mintegy vitazáróul, Bárczi Géza (1894–1975), a pesti egyetem magyar nyelvészeti tanszékének professzora. Kodállyal egyetértve hirdetett harcot *a mekegő magyarsággal* szemben: „Nyelvművelőinkre soha szebb feladat nem várt, sőt talán nem is várhat." Tőle idézek még: „a zárt *ë* megőrzésén túl terjedését, ha lehet, egyeduralmát kell minden erőnkkel szorgalmaznunk." „A legjobb esetben évtizedek, esetleg több nemzedék élete lesz szükséges, míg nyelvünk fejődésének ez a betegsége érezhető javulást mutat." „Minden iskolafajban, az óvodától az egyetemig helyre kell állítani a zárt *ë*-ző kifejezésváltozatnak eddig méltatlanul megtépázott tekintélyét." „De ugyanilyen fontos, ha nem fontosabb, hogy a zárt *ë*-ző kiejtés újból irodalmi tekintélyhez jutna…"

Minden negyedik magánhangzónk nyílt e; idegen fül számára nyelvünk ezért hangzik egyhangúnak. A jeles nyelvész, Nagy J. Béla egy magyarul nem tudó angol véleményét tolmácsolta: beszédünket úgy adta vissza: *vavava, veveve*. (*A Pesti Hírlap nyelvőre*. 1932. 24.) „De példáéul az *e* hang gyakoriságából eredő kiejtésbeli egyformaságot – mondja mindjárt az orvosságot – enyhíti az, hogy meghatározott esetekben a legtöbb magyar ember zártabb ajakkal ejti az *e* hangot, olyanféleképp, mint a francia ember ebben a szóban *télégramme [tëlëgram*]. Például a *megemelem* és az *emlegetnek* szót legtöbben nem úgy mondjuk ki, hogy mindegyik *e* hangot egyformán ejtjük, hanem az *ë*-vel jelölt hangot zártabban mondjuk: *mëgemelëm, emlëgetnek*. Így nem olyan egyhangú e szavak kiejtése, mint ha minden *e*-t egyféleképpen mondunk."

Nagy J. Béla így folytatta: „Nem is olyan egyszerű dolog ez! Lám, az *ember* szóban a második *e* a zárt *ë*: *embër*, a *lehet* szóban pedig az első: *lëhet*, a *kereszt* szóban mind a kettő: *kërëszt*. Az *ereszt* szóban pedig egyik sem: *ereszt*. A magyar kiejtésnek ezt a sajátosságát könyvből ugyan meg nem tanulja senki fia! Ezt csak az tudhatja, aki olyan vidéken tanult meg magyarul, ahol úgy beszélnek, hogy némelyik *e* hangot zártabban ejtik."

Még mindig őt idézem, teljes egyetértéssel: „Az elfogadott helyesírásban persze nem jelöljük ezt a zártabb *ë* hangot. Nem is kívánhatjuk, hogy jelölni kellene, mert akik csupa egyforma *e*-vel beszélnek, sohasem tudnák megtanulni, melyik *e* hangot kell zártabban ejteni, tehát sohasem tudnák megtanulni a magyar helyesírást."

Nagy J. Béla rámutatott a kiejtés változatosságának másik lehetőségére, az *ö*-zésre. „Olyan vidékek is vannak, ahol *ö*-t mondanak a zárt *ë* helyett: de csakis a zárt *ë* helyett ám, a másik, úgynevezett nyílt *e* helyett soha! Ezeken a tájakon így ejtik az előbb említett szavakat: *mögemelöm, emlögetnek, embör, löhet, köröszt*: az *ereszt* azonban *ereszt* marad. Sőt az *ë* hangot is megtartják néha, nem mondanak helyette *ö*-t. Például az *egy* Szegeden vagy Kecskeméten is *ëgy*, nem *ögy*; a *le* ott is *lë*, nem *lö*; a *betyár* pedig *bëtyár*, nem *bötyár*."

...AZ EGYSÉGESÜLŐ EURÓPÁIG

CSAPODY MIKLÓS

„A monasztikus Európa szimfonikus csendje" Bálint Sándor „Európa-képe"

Bálint Sándor személyiségét és európai látókörét az ősiségét a 20. század első harmadáig őrző szegedi Alsóváros „érett világdrámája",[1] az archaikus vallásos népi kultúrát átható középkori ferences szellem formálta, tágabb értelemben a katolikus univerzalizmus tanításai és hagyományvilága. Természetesen neki sem volt valamiféle, más szféráktól elkülönült „Európa-képe", szegediségének, katolicizmusának és európaiságának természetes ötvöződése azonban korán a lokálpatriotizmus fölé emelte.[2] Sokatmondó, hogy különösen tisztelt szentjei Nursiai Benedek, Szent Ferenc és Morus Tamás voltak. Szent Benedek „olthatatlan kultúrszomjára és európaiságára utal, Assisi Szent Ferenc a természettel és az azzal eggyé forrott nép iránti empatikus affinitást szimbolizálja, míg Morus Tamás a krisztusi humánum és katolikum megtestesítője […].[3]

Polgári iskolás és piarista diákéveiben, majd az egyetemen és pályakezdése idején irodalmi, művészeti, történeti, filozófiai olvasmányaiban mélyült el,[4] tájékozódását a vallási néprajz belső összefüggéseinek korai felismerése kísérte.[5] Első közvetlen spirituális, művészeti, természeti és anyagi tapasztalatait kora Európájáról még a háborús

1 Hegyi Béla: A Vigilia beszélgetése Bálint Sándorral. Vigilia, 1974. 39. évf. 10. 675.

2 Kósa László: Bálint Sándor egyetemessége. Confessio, 1988. 12. évf. 3. 99.

3 Szilárdfy Zoltán: A kegyképek Bálint Sándor szemével. In: Ikonográfia – kultusztörténet. Képes Tanulmányok. Balassi Kiadó. Bp., 2003. 81.

4 Bálint Sándor: Magamról. In: A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1981. 237.

5 Bálint Sándor önéletrajza. Szeged, 1961. szept. 28. Gépirat aláírás nélkül. Bálint Sándor hagyatékában (Móra Ferenc Múzeum, Szeged).

„kapuzárás” előtt, itáliai és ausztriai útjai során szerezte (1936–39).[6] Mélyreható benyomásait évtizedekkel későbbi nyugat-németországi és ausztriai (1964), végül svájci tartózkodásának (1976) lelki és szakmai élményeivel vethette össze.[7] Egyik összegzése szerint „A népi hagyományrend korunk urbánus műveltségének, technikai forradalmának hatására rohamosan hanyatlik. Kétségtelen, hogy az európai humanitásnak sok archaikus szépsége is eltűnik vele. Az idő azonban nem áll meg, siránkozni nem lehet. Neki kell fogni a megörökítéshez, a gyűjtéshez és átmenteni mindent a jövőbe, amely egyszer majd bizonyára meg fogja írni az európai parasztélet történetét, tehát annak a társadalmi jelenségnek és kultúrának a világát, amely csak Európát jellemzi, éppúgy, mint a katedrálisok vagy a mozarti muzsika, mint a céhek és a kertek és még annyi más.”[8] A keresztény Európa lelki örökségéről szaktanulmányai mellett számos, a harmincas-negyvenes években született filozofikus útirajzában, képzőművészeti írásában, főként naplójában vallott.[9]

A magyar folklórkutatás egyik legnagyobb alakját – aki nemcsak az európai művészet történetében és a világirodalomban volt jártas, de korának képzőművészetét, építészetét, zenéjét is alaposan ismerte – katolikus gondolkodóként mindenekelőtt a magyarság, a katolicizmus és Európa jövőjének egymással összeforrott kérdései foglalkoztatták. A 19. század végének vallásos mozgalmait, egyházpolitikai küzdelmeit, szociális törekvéseit tanulmányozva megismerte az első világháború

---

6 Ausztriai, szlovéniai, horvát- és olaszországi, valamint erdélyi utazásairól (1936–39) Csapody Miklós: Bálint Sándor (1904–1980). Életrajz. Akadémiai Kiadó. Bp., 2013. 101–106. Olaszországban (Rómában) öt alkalommal járt, vö. Sudár János emlékezése. Szegedi Műhely, 1990. 29. évf. 1–4. 37. Műveltsége megalapozásáról Csapody Miklós: A kultúra és az emberség biztonsága. Bálint Sándor válaszol Csapody Miklós kérdéseire [1979. Scheiber Sándor Bálint Sándor emlékezete c. bevezetőjével]. Forrás, 1981. 13. évf. 6. 59–74. és Bálint Sándor: Magamról. In: A hagyomány… 237.

7 Nyugat-németországi, ausztriai és svájci utazásairól Csapody Miklós: Bálint Sándor… Életrajz 284–290, 337–339.

8 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1959. nov. 27. Ötvennégy – negyvenöt válasz. Fiftyfour Letters – Fortyfive Answers 1958–1979. Adelaide, 1984. 25.

9 Műtárgyairól Csapody Miklós: Bálint Sándor… Életrajz 75–77, úti vázlatairól 101–106. L. még Gyuris György: Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Múzeumi Tudományért Alapítvány. Bp.–Szeged, 2007. 12–20. Naplójáról Csapody Miklós: „A világban helytállani…” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980. Korona Kiadó. Bp., 2004. 499–502. és uő: Bálint Sándor… Életrajz 40.

utáni Európa újabb katolikus irányzatait is, majd a politikai katolicizmus foglalkoztatta,[10] nem politikai doktrína gyanánt, hanem, mint a nélkülözhetetlennek vélt lelki megújulás alkalmas eszköze.[11] Alsóváros on nyert, Bartók tudatosította ösztönzései,[12] szociális felfogása az új katolikus reformnemzedék társadalmi mozgalmaihoz vezette.[13]

A magyar politikai katolicizmus, főként a keresztényszocializmusnak a század első évtizedeiben háttérbeszorult eszmevilágát XI. Pius nevezetes szociális enciklikája, a *Quadragesimo anno* (1931) frissítette föl Európa-szerte. Erőteljes szociális tartalma, szolidáris megújulást szorgalmazó gondolatvilága találkozott Bálint Sándor felfogásával, aki, miután érzelmileg azonosult vele, „Aktívan tevékenykedett mondhatni valamennyi hitbuzgalmi egyesületben."[14] P. Kerkai Jenő jezsuita szerzetes új és radikális társadalompolitikai elgondolásai 1935 őszén többek között Bálint Sándor segítségével megvalósultak meg Szegeden, ahol rövidesen eleven keresztény „szociális atmoszféra" bontakozott ki,[15] a rokon törekvésektől is ösztönzést nyerve.[16] A parasztfiatalságot szervező KALOT (Katolikus Legényegyletek Országos Testülete,

10 L. újabban Ormos Mária: Keresztényszocializmus, kereszténydemokrácia. In: Múlt a jelenben. Kossuth Kiadó. Bp., 2013. 191–200.

11 Csapody Miklós: „Meg kell teremteni az európai Keresztény Uniót". Bálint Sándor, az új európai egységgondolat magyar előhírnöke. In: Késői ünnep. Tanulmányok és kritikák. Korona Kiadó. Bp., 2008. 129.

12 Bartók harmadik szegedi hangversenye (1925. ápr. 2.) eszmélésének és egész pályafutásának meghatározó eseménye volt.

13 Legelőször a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumához, melynek külső „dolgozótársa" volt. Politikailag is „öntudatosabbá" vált, amit „a szegedi agrársettlement mozgalomban való aktív részvételem is bizonyít. Később a Válasz írói közösségébe is beletartoztam. 1936–44 között a Korunk Szava, majd a Jelenkor c. radikális katolikus folyóiratokba írogattam, 1941–44 között pedig még a baloldali Délmagyarország napilapban is jelentek meg sűrűn cikkeim." Önéletrajz. Szeged, 1961 febr. Gépirat autográf aláírással. MTA Akadémiai Levéltár (a továbbiakban MTAAL). Bálint Sándor (1904) irod[alom].tud[omány].–néprajztud[omány]. Kand[idatúra]. 1963. 604/6.

14 [A] „Fellazítók" f[edő]n[evű] előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Összefoglaló jelentés [a továbbiakban: Öfj.]. Szeged, 1965. ápr. 13. 3–4. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) Cs–704. Fellazítók 0–12554/3.

15 Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1998. 32.

16 A népi irodalomtól és a tudománytól, a pesti egyetem nagy nemzedéke (Brandenstein Béla filozófus, Dékány István szociológus, Magyary Zoltán közigazgatási szakértő, Moór Gyula jogfilozófus, Schütz Antal teológus) társadalmi felfogásától. Ismerték a helyi és a fővárosi egyetemi agrársettlement, a szegedi Bethlen Gábor Kör (1928–30), majd a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának (1930–37) ilyen irányú munkáját, továbbá a felvidéki Sarló (1925–33) és az Erdélyi Fiatalok (1930–40) eredményeit is.

1939-ig Titkársága), a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége), a katolikus értelmiségi középnemzedék tagjai és a francia mintákon nevelődött, szociális reformokat sürgető írók hamarosan határozottan léptek föl a konzervatív főpapsággal szemben.[17] Bálint Sándor ezek sodrában saját törekvéseinek igazolását látta, miután „katolikus jobboldali, szociális eszmetartalommal átitatott humanista, népi, erősen magyar" beállítottságúnak tartotta magát.[18] A katolikus reformértelmiség azonban nagy árat fizetett bámulatos eredményeiért. Fő képviselői, miként Bálint Sándor, amikor Mindszenty autokratikus konzervativizmusával szemben Barankovics modern keresztény-demokráciája mellett tette le a voksát, gyakran keveredtek konfliktusba egyházuk vezetőivel, ami a zeniten is meggátolta mozgalmaik kibontakozását.

A hazai és az európai újkatolikus törekvések mellett Bálint Sándor figyelemmel kísérte a húszas években megjelent Páneurópai Uniót, amely a föderális Európa megteremtésére irányult.[19] A mozgalmat a megosztottság fölszámolását kívánó szellemi közeledés jó szándékú szervezetének tartotta, joggal, miután már akkor úgy látta, hogy a földrész jövőjét a francia–német viszony határozza majd meg.[20] Az önkéntes egység eszméje az első világháború Európa-szerte rokonszenvet váltott ki, a Harmadik Birodalom felemelkedésével azonban nem volt realitása. „Európa nem fog egy csapásra, egyszeri építés eredményeként létrejönni – vélte Robert Schuman már a háború után –, azoknak a kézzelfogható eredményeknek a révén születik meg, amelyek előbb a tényleges szolidaritást teremtik meg. Az európai nemzetek

17 Rónay László: Magyar katolicizmus (1890–1939). Vigilia, 1994. 59. évf. 8. 607.

18 „Körmendi" fn. ügynök 1962. szept. 27-i jelentése. In: A célszemély: Bálint Sándor. Ügynökjelentések, pöriratok 1957–1965. Bálint László és Velcsov Márton gyűjtése alapján szerk. Péter László. Belvedere Meridionale. Szeged, 2004. 10–11. A „Körmendi" fedőnevet Kerényi (Koch) József (1905–1987) testnevelő tanár, Bálint Sándor tanítóképzőbeli kollégája viselte, aki 1962–64-ben 14 jelentést készített róla. Bálint Sándorról 1957–77 között 26 ügynök biztosan jelentett, l. Csapody Miklós: „A világban helytállani…" 305–306.

19 Coudenhove-Calergi Las vom Materialismus! c. munkája (Paneuropa. Wien–Leipzig, 1931.) könyvtárában a 3283. leltári szám alatt: Bálint Sándor könyvtára. Szerk. Zombori István. Móra Ferenc Múzeum–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Bp.–Szeged, 2009. 51.

20 Ormos Mária: A gazdasági világválság magyar visszhangja (1929–36). PolgArt. Bp., 2004. 75–76.

összefogása azt igényli, hogy Franciaország és Németország évszázados szembenállása megszűnjön: vállalkozásunknak mindenekelőtt Franciaországot és Németországot kell érintenie."[21] A Párizsi Nyilatkozat (1950) csak a hatvanas évek elején jutott el Bálint Sándorhoz. A lakásán tartott titkos házkutatás után az állambiztonság megállapította, hogy bizonyos „ellenséges tartalmú" iratai „Habsburg Ottónak az »Egyesült Európa« megteremtésére vonatkozó koncepcióit tartalmazzák."[22] Lefoglalták az Új Európa „(Habsburg Ottó szerkesztésében megjelent) 1964. évfolyamának néhány számát, a katolikus emigráció által szerkesztett izgató tartalmú kiadványokat, Dr. Bálint naplóját, mely mélységes kommunistaellenességét és keresztényszocialista koncepcióját tartalmazza [!]."[23]

1945-ben „haladó katolikus meggyőződésének" ösztönzésére kapcsolódott be az országos politikába.[24] Úgy látta, „a keresztény szellemű politikának is radikalizálódnia kell, és részt kell vennie más demokratikus, haladó pártokkal egyetemben Magyarország újjáépítésében."[25] A küzdelmet annak ellenére vállalta, hogy az ország felszabadult ugyan „a háború öldöklő szorongásai és a közvetlen magyar múlt bénító ellentétei alól, de már mindenki érzi, hogy most meg életének isteni kiváltságától, szabadságától, emberi önrendelkezési jogától akarják megfosztani."[26] A személyiség megújhodását olyan elodázhatatlan feladatnak tartotta, amely a magyar társadalom mindent átható megújulásának előfeltétele. A Demokrata Néppártnak 1945-től volt parlamenti képviselője 1948 végéig, amikor kezdetét vette

---

21 Az 1950. május 9-i nyilatkozat. In: Robert Schuman: Európáért. 2. jav. kiad. Pro Pannónia Alapítvány. Pécs, 2004. 155.

22 Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Alosztály (a továbbiakban: CsmRfk III/III. Alo.). Titkos házkutatás lefolytatására. Javaslat. Szeged, 1964. jún. 3. 2. A célszemély… 42.

23 Távmondat. [A] BM III/III. Csoportfőnökség vezetőjének, Bp. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellazítók" 0–12554/3. L. újabban Csapody Miklós: Az európai „Keresztény Unió". Bálint Sándor keresztényszocializmusa. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2012. 24. évf. 3–4. 121–137.

24 Bálint Sándor terhelt tanúkihallgatásának rendőrségi jegyzőkönyve. Szeged, 1965. júl. 13. 3. A célszemély… 139.

25 Önéletrajz. Szeged, 1961. febr. Gépirat autográf aláírással. MTAAL Bálint Sándor (1904) irod. tud.–néprajztud. Kand. 1963. 604/6.

26 CsmRfk Politikai Osztálya [a továbbiakban: PO]. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 5. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellazítók" 0–12554/3.

„a kommunista Gleichschaltung: többek között államosítják az egyházi iskolákat és letartóztatják, majd elítélik a bíborost. A nyugat bámul bennünket, mint Kossuth, vagy Apponyi idején, de a kisujját sem mozdítja meg érettünk. Az uralkodó kormányzat főleg álnokságával rengeteget vétkezett, ilyenek a földreformmal való játék, a demokratikus fair play semmibevétele, az ellenzék kiirtása, a szellemi szabadság és az emberi jogok pártszerű értelmezése, idegen imperializmus szolgasága."[27]

A háború után a francia, belga, olasz és osztrák, de főként a nyugatnémet (Rajna-menti, bajor) katolikus irodalom, filozófia és képzőművészet eszmei-formai útkeresését, politikai síkon a kereszténydemokrácia: a francia Köztársasági Népi Mozgalom, majd a német Kereszténydemokrata Unió és Keresztényszocialista Unió eszméit tekintette iránytűjének. Tájékozódása egészült kiegészült a keresztényszocialista hagyományokkal és a kereszténydemokrácia természetjogával. Alaptétele volt, hogy a 15. század második felének egységgondolata, az *europa imperialis*, majd a Coudenhove-Calergi szorgalmazta Európai Egyesült Államok (utóbb az Európai Konföderáció) gondolata egyetemes keresztény eszme. Ezért tehát nem csupán a nagyhatalmak közeledését tekintette szükségszerűnek, hanem az európai egység belátható időn belüli létrejöttét is. Fontos felismerése volt, hogy a keresztény egységgondolat megvalósítása a modern európai kereszténységnek olyan küldetése, amely kétezer éves örökségéből fakad. Schuman-nel vallotta, hogy „A demokrácia a kereszténységnek köszönheti létét […] Soha Krisztus előtt nem fogalmazódtak meg hasonló gondolatok. Ilyen módon a demokrácia eszmeileg és időrendben szorosan kötődik a kereszténységhez."[28]

1947-re „Mindszentyvel való kapcsolata, különösen, amióta Barankovics mellé állt, erősen megromlott."[29] Mandátumáról – a prímás és a kommunisták egyházellenes politikája közé szorulva – kevéssel

27 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 2–3. BM III/III. Alo. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók" 0–12554/3. Gleichschaltung: a közélet erőszakos ideológiai-politikai egyneműsítése (ném).

28 Robert Schuman: Európáért 51–52.

29 Jelentés. [A] Demokrata Néppárt képviselőjelöltjei. Bp., 1947. szept. 6. 13. ÁBTL BM III/III. O. Cs–704.„Fellazítók" 0–12554/2.

Mindszenty letartóztatása után lemondott, a magyar–szentszéki kapcsolatok fejleményeit azonban Angelo Rotta pápai nuncius kiutasítása és a tárgyalások 1945. tavaszi megszakadása után is nyomon követte. A magyar kormánynak a kapcsolatok rendezését célzó, 1947 nyarán sikertelenül végződött missziójáról kollégájától, a küldetéssel megbízott Tóth László egyháztörténésztől, a szegedi egyetem kisgazdapárti rektorának beszámolóiból tájékozódott.[30] Úgy vélte, „az egyháznak sok minden kártérítéshez, elvett intézményeinek visszaadásához joga van. Joga lesz azonban ezeknek jó részéről önként, szabadon, véglegesen le is mondania, hogy legdrágább kincsét, a szabadságot – többek között – az állami beavatkozástól való szabadságot lehetőleg biztosítsa […] Ebben a teljes kiszolgáltatottságban, a babiloni sorsnak ebben a fojtogató közösségében kell a magyar Sionnak várnia a szabadulásra. Ma a püspöki kar hűségnyilatkozatát olvasom, voltaképpen nincs rá megjegyzésem, érzem benne az erőszakot, az államhatalom könyörtelenségét."[31] Álláspontja szerint az egyháznak „az elején kellett volna egy önmegtagadó, de szükségszerű próbára szánnia magát, feltétlenül leszámolni a múlttal, és beépülni bárminő gyakorlati áldozatok árán is a cseppfolyósan kavargó új magyar világba. Mi sem erkölcsi címeken, hanem politikai úton, külső erővel akartunk és reméltünk a helyzeten változtatni. Egyszóval sem a világnézetek, sem a pártok, sem az emberek nem tudtak a hagyományos magyar politikai, szellemi és emberi kiskorúságból kinőni. Ennek természetesen mélyreható történelmi és világpolitikai okai és előfeltételei voltak, illetve vannak, de ez mégsem mentesíti sem a magyar társadalmat, sem egyházunkat a szabadság és autonómia készségének kiépítése alól. Nem lehet mentségünk az sem, hogy erről a demokráciáról hamarosan kiderült, hogy halva született."[32] Akkoriban azonban

30 A Tóth-misszióról Balogh Margit: Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben. In: Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Collectanea Vaticana Hungariae. Excerptum ex class I, vol. 8. MTA–PPKE „Lendület" Egyháztörténeti Kutatócsoport. Szerk. Tusor Péter. Bp.–Róma, 2012. 32–37.

31 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 3. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellazítók" 0–12554/3.

32 Uo. 2.

úgy látta, „a mulasztások és tévedések ellenére is az adott pillanatban csak egyetlen organizáló tényező lesz itt: a magyar katolikus egyház. Különös gonddal kell ügyelnie, hogy a másik tábort ne az ő fegyvereikkel, ne a szemet szemért ószövetségi elv[e] alapján, hanem a kiengesztelődés és nagylelkűség karizmájával próbálja meg visszaszorítani. Nem az a lényeg, hogy önmaga külön mozgalmi életet kezdeményezzen, hanem hogy az új magyar társadalmi fejlődés irányát és egyetemességét kijelölje."[33]

Miközben az európai, főként a Marshall-segély és a keresztény-demokrata politika mozgósításával megindult a nyugati német újjáépítés, Magyarországon a kommunista hatalom rendezkedett be: kezdetét vette a polgári hagyományok és a kultúra radikális felszámolása, az egyház- és vallásüldözés. Bálint Sándor kirekesztettség-érzését annak felismerése fokozta, hogy „A demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz. Egy kereszténye llenes demokrácia olyan karikatúra lesz, amely vagy zsarnokságba, vagy anarchiába süllyed."[34] Lemondott már mandátumáról, amikor 1949 áprilisában, Washingtonban létrejött a NATO, 1950 májusában, Párizsban megjelent Robert Schuman és Jean Monnet tervezete az európai föderáció fokozatos kiépítéséről,[35] amely a mellett, hogy a német szén és a francia vasérc közös piacának megteremtése nyilvánvaló gazdasági előnyökkel járt, a béke biztosítékául is szolgált.[36] Európa politikai egyesülésének zökkenőkkel, válságokkal teli folyamata az Európai Szén- és Acélközösség 1951. áprilisi létrejöttével, a Párizsi Szerződést aláíró Francia- és Németország, a Benelux-államok és Olaszország társulásával vette kezdetét. A folyamat 1954 októberében haladt előre a Nyugat-Európai Unió (WEU) megalapításával, amely az NSZK katonai integrációja mellett Európa egységének előmozdítását is célul tűzte ki, miközben a magyar „népi demokrácia" terrorba süllyedt. A Római Szerződésekkel 1957

33 III/III-as történelmi olvasókönyv 2. k. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „gondolat- és sajtószabadság". Szerk. Kahler Frigyes. Kairosz. Bp., 2002. 225. és A célszemély… 230.

34 Robert Schuman: Európáért 61.

35 L. Szele Bálint: Jean Monnet, Európa atyja. Csokonai. Debrecen, 2004.

36 Horváth Zoltán–Tar Gábor: Az Európai Parlament. Magyar Országgyűlés. Bp., 2004. 14.

márciusában létrejött az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Atomenergia Közösség (Euratom),[37] miközben Magyarországon a kommunista hatalom újbóli berendezkedése és a forradalom megtorlása zajlott. A hatvanas években Bálint Sándor ezt jegyezte föl: „Amiben idehaza élünk, az szellemi vesztegzár, hódoltság a javából. Sorsunk sokkal jobb, de sokkal reménytelenebb is, mint a nyugati ember egyáltalán felfoghatja […] K[ádár]. J[ános]. államának az a tragédiája, hogy az emlegetett »frigidaire szocializmusnak«, a kispolgári materializmusnak, a habzsoló önzésnek, az eszménnyé emelt műveletlenségnek, a komfort eretnekségnek kénytelen engedni. Ez a társadalom – legalább egyelőre – méltatlan is a szabadságra […].”[38] Egyház- és világpolitikai megállapításait az állambiztonság a Szentszék keleti politikája miatt tartotta fontosnak, különösen azt a véleményét, hogy a II. Vatikáni Zsinat (1962–65) idején az egyedül járható út a dogmatikus merevséggel való szakítás, a „több szociális tartalom”, miután a Szentszék elvesztette világpolitikai súlyát, de „vesztett a világnézeti harcban, saját táborában is. Ha az Egyház súlyát és erejét, befolyását a nyugati földtekén, ahol gyökereit a két évezred alatt leeresztette, meg akarja tartani továbbra is, akkor meg kell újhodnia, sok mindent meg kell reformálnia, sok mindent új tartalommal kell megtöltenie, alkalmazkodva haladó századunkhoz. *Meg kell teremtenie a »Keresztény Uniót«*.”[39]

1947 őszétől tartották megfigyelés alatt mély vallásossága, politikai tevékenysége, tudományterülete (a vallási néprajz művelése) és kapcsolatai miatt.[40] A szellemi irányító pozíciója ebből következett; „politikai állásfoglalását és döntéseit a római katolikus egyház szemléletétől

37 L. újabban Angyal Zoltán: Az európai gazdasági és monetáris unió kialakulásának és működésének intézményi és jogi vonatkozású kérdései. Európai Műhelytanulmányok 105. Miniszterelnöki Hivatal–Nemzeti Fejlesztési Hivatal. Bp., 2005.

38 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1960-tól 1965-ig terjedő időszakban készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 21. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/3. 1–2.

39 „Körmendi” fn. ügynök 1962. szept. 27-i jelentése. 3–4. III/III-as… 114–115.

40 1958 nyarán a megyében az állambiztonság 29 ezer ellenséges kategóriába sorolt személyt ellenőrzött. 10–140/10–1958. Jelentés a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának munkájáról. 1. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX–B–1–z–10–140/10–1958.

és döntéseitől tette és teszi ma is függővé […] képviselősége idején úgynevezett haladó katolikus pártjának egyik vezérembere, s kétségtelenül szellemileg legkiműveltebb és legképzettebb emberei közé tartozott […] Műveltsége politikai vonalon európai szinten mozog, szaktudása a néprajzi kutatást illetően szintén azon magaslatot éri el, melynek alapján megérdemli a tudós elismerést […].”[41] Ügynöke politikailag is a „nagyvonalú és zseniális emberek” közé sorolta. A hatvanas évek elején „»keresztény szocialista« koncepciója érdekében kifejtett tevékenységét” kezdték kutatni; „értelmiségi körökben igen sok ismerőse van, szűkebb bizalmas környezetében politikai koncepcióját előszeretettel megvitatják.”[42] Mivel a csoportosulás eszmei irányítójának tartották, folyamatos ellenőrzés alá vonták.[43] Megállapították, hogy a csoport tagjai szerint „a szocializmust fokozatosan át kell itatni a keresztény humanizmussal – értve ez alatt a vallást – és a szocializmusnak az eredményeivel, valamint a katolicizmusnak a »humanizmusa« szerintük egy olyan társadalmi szituációt teremt 2–3 generáció múlva, ami mentes lesz az ateizmustól […] bírálat alá veszik az eredményeket, s hiányolják a »lelkiismeret szabadságát«, s visszakanyarodnak vesszőparipájukhoz, hogy mindebből a katolicizmus humanitása hiányzik […].”[44]

Bálint Sándor valóságos „koncepciója” a keresztény tanításból, az európai hagyományból fakadt. Felfogása középpontjában a katolikus humanitásból és a lelkiismereti szabadságból eredő személyes felelősség, az ember lelki nagykorúsága állt. Meggyőződése volt, hogy „a vallásnak szükségszerűen spiritualizálódnia kell, újra hitté kell válnia […] Azokat a feladatokat pedig, amelyek nem tartoznak a közvetlen illetékességéhez, át kell a társadalomnak engednie, hogy végre

41 „Mauser” 1962. okt. 9-i jelentése. 1–2. III/III-as… 109–110. A „Mauser” (később „Mannlicher”) fedőnevet Kormányos István (1903–1978) ügyvéd viselte. 1961–66 között 25 jelentést adott Bálint Sándorról, akit maga védett abban az izgatási perben, amelynek előkészítésében besúgóként meghatározó része volt.

42 „Utazók” fn. előzetes ellenőrző csoportdosszié megszüntetésére. Javaslat. Szeged, 1963. szept. 25. III/III-as… 163.

43 A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 1–2. Uo. 178–179.

44 Uo. 180.

a társadalom a maga egészében – amennyire csak lehetséges – nagykorúvá váljék, beleértve az elmaradt társadalmi osztályokat és színes népeket is. És e nagykorúságban kell az után döntenie, hogy igényli-e a hitté egyszerűsödött vallást vagy nem […] Sok mindent felhozhatunk a mi napnyugati kultúránkkal szemben. Legnagyobb eredményéhez azonban ragaszkodnunk kell, és ez: a személyes felelősség tudata és kötelessége."[45] Máskor ezt írta: „Korunk egyik legnagyszerűbb jelensége és folyamata az emberi nagykorúságért folytatott küzdelem, akár a polgári államokat, akár a szocializmust építő társadalmakat nézzük. A politikai, gazdasági, szellemi nagykorúságnak azonban mindenképpen párosulnia kell az emberi személyiség erkölcsi érettségével, komolyságával, mert különben méltatlan lenne arra, amit a közösség nyújt és kiharcol neki."[46] Úgy ítélte meg, hogy '45 után „A politikai élet menete nem olyan irányt vett, ahogy azt ő elképzelte, a párt nem jutott hatalomra, a célkitűzések füstbe mentek, – egyszóval »megbuktak« […]."[47] A háború után „még teljes világossággal nem látszott, hogy hová fordul az ország, a magyarság élete, jövője, történelme. Jött a kommunizmus, ha nem is váratlanul, de az ország közvéleménye nem volt felkészülve. Úgy éreztem és hittem akkor, hogy a kommunizmusban nekem is van feladatom, küzdeni a humanizmusért, az ésszerű haladásért […] 1947-ig azt hittem, hogy a katolicizmus kiharcolhat egy olyan pozíciót, amelybe átmenthetjük [a] nemes és érdemes tradíciók egy nagy részét, amelynek kereteiben elveinket és elgondolásainkat megvalósíthatjuk. Én, aki azelőtt a napi politikával nem foglalkoztam, most »szakmai felkészültség« nélkül, de annál több hittel és jó szándékkal beálltam a sodrásba."[48]

A koalíciós évek firtatását az Osztrák–Magyar Monarchia és a keresztényszocializmus követte. Az állambiztonság mindenekelőtt „a keresztény Európáról" és „a bolsevizmus megszelídítéséről", a keresztényszocialista európai föderációról, Magyarország majdani integrációs

45 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1960 karácsonya–1961. jan. 17. Lang Ernő: Ötvennégy… 58. Religiozitás: vallásosság, vallásos hit (lat).

46 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1961. dec. 3. Uo. 88.

47 „Körmendi" 1962. máj. 14-i jelentése. In: III/III-as… 88.

48 „Körmendi" 1963. jan. 22-i jelentése. Uo. 124–125.

szerepéről kifejtett álláspontjait vizsgálta. Reakciós voltát a Monarchia iránti, élesen rendszer- és államellenesnek ítélt nosztalgiájából, keresztényszocializmusát félremagyarázott legitimizmusából eredeztették. Ezekből az elemekből szerkesztették meg azt a gondolatmenetet, amely szerint illegális katolikus pártszervező tevékenységének, ideológiai fellazításának célja a Habsburg-restauráció, sőt a kontinentális kommunistaellenes összefogással létrehozandó keresztény „európai unió".[49] Nem illett a konstrukcióba, hogy a Habsburgok barokk világában és az első világháborúval összeomlott birodalmában nem az idegen elnyomást, a császári házat bálványozta, hanem évszázadok keresztény hagyományait, „lelki örökségét" tisztelte. Számára a Monarchia nemcsak Szent István Magyarországának volt kései foglalata, hanem olyan katolikus univerzum is, melynek lelki-szellemi otthonosságában saját tudományának tárgyára is személyes örökségeként és hivatásaként talált rá. A régi „szakrális világot" ennek az univerzumnak korszakokon átívelő, kiegyensúlyozó szellemiségében lelte meg. Mint számára időben is közvetlenül megragadhatóban, benne találta meg a legújabb korba átnyúló hagyományt, amelynek az „európai parasztlétben" átörökített értékvilágát sajátjának tudta. Ezért, hogy a Monarchiára nemcsak történeti folyamatok és hatalmi egyensúlyok képleteként, gazdasági organizmusként tekintett, hanem olyan, a magyarság számára optimális keretként fogta fel, amelyen bár az idő túlhaladt, öröksége a majdani Európai Unióban hasznosítandó.

Mindez állambiztonsági értelmezésében úgy hangzott, hogy „politikai beállítottságának gyökerei a katolikus osztrák-magyar monarchia bálványozásában keresendők. Nagyra értékeli a monarchia szerepét, s mint egy közép-európai keresztény nagyhatalmat emlegeti. Jelenlegi politikai koncepciójának a »keresztény szocialista« állam megteremtésének lehetőségét is ebből a szemszögből építi fel […] ragaszkodik egy államszövetséghez, egy keresztény unióhoz,"[50] miután „elvi vonala kereszténszocialista vonal, amely egy közép-euró-

49 [Az] 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. Fellazítók 01–2554/2.

50 A „Fellazítók" fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 9. III/III-as… 186.

pai integráció folytán valósul meg […].”[51] Noha IV. Károlyt szentként tisztelte,[52] Magyarország megfelelő államformájának a parlamentáris monarchiát tartotta, hasonlóan a brit, holland és svéd alkotmányos berendezkedéshez; a restaurációt maga utasította el, amikor 1963 nyarán azt mondta, „[Habsburg] Ottó nyugtalanító jelenléte Ausztria határán, valószínűleg nyugati támogatásra és bíztatásra történik. Egy Habsburg-restaurációtól Isten ments!”[53] Abban azonban, hogy mélyen hitt egy történelmileg „rövidesen” bekövetkező európai integrációban, nem tévedett az állambiztonság: „Igen, Lotharingia: *Induljon el innen újra Bécsnek, Budának felszabadulása a hódoltság alól…*”.[54] Fejtegetéseit az államrend megdöntésére irányuló klerikális rendszerkritikának ítélték, ellentétben a szegedi egyetem rektorának és párttitkárának mentegető, az állambiztonság előtt azonban súlytalan álláspontjával, amely szerint Bálint Sándor „Vallásos meggyőződésű, de nem klerikális. Világnézeti ráhatása pozitív értelemben hallgatóira nincs, nevelő munkájában a humánumra irányuló törekvés érvényesül.”[55]

A keresztényszocializmus – a DNP természetjogra épített „modern, szociális és demokratikus keresztény államesszméje”,[56] majd a háború utáni kereszténydemokrácia nyugati német „vonala” – időközben az állambiztonság fő ideológiai problémájává lett. Szerintük a jövőt „a klerikális reakció szószólói csakis a keresztény szocializmus megteremtésével – a marxizmusból az ateizmus kivonásával – úgymond a »kommunista eszmék megszentelődésén« keresztül képzelik el […].”[57] Bálint Sándor „szervezetének” tagjai „társadalmi rendszerünkkel szemben ellenséges álláspontot képviselnek. Politikai koncepciójuk egy ún. »keresztény szocialista« társadalom megteremtése, melyet egy

51 „Mauser” 1963. júl. 7-i jelentése. 1–2. III/III-as… 148–149.

52 II. János Pál pápa 2004. okt. 3-án avatta boldoggá, szentté avatása folyamatban van.

53 „Mauser” 1963. júl. 4-i jelentése. 2. III/III-as… 152.

54 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 3. Uo. 225. Kiemelés az állambiztonság aláhúzásával – CsM

55 23/1961. sz. Cs. Hiv. sz.: 10063/1961. MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztálya. Szeged, 1961. ápr. 18. Gépirat. A Szegedi Tudományegyetem Rektori Hivatalának levélpapírján. Rácz János MSZMP VB titkár, Antalffy György rektor és Baksay Zoltán autográf aláírásával. MTAAL 1963. 604/6.

56 Mit akar a Demokrata Néppárt? Mindkét változata Csapody Miklós: „A világban…” 534–538.

57 „Körmendi” 1963. márc. 4-i jelentése. 6. III/III-as… 143.

keresztény alapokon létrehozott »európai egyesült államok« keretében látnak megvalósíthatónak."[58] Végül az vezetett „a keresztény szocializmus" nyomára, amikor azt mondta, mélyen hisz benne, hogy Közép-Európában „éppen a magyarságtól valami ki fog jönni […] Ezért volnék én rendkívüli híve az európai gondolat kiteljesedésének, és ugye persze aztán minden nép élheti a maga sajátos életét és építgetheti a maga kultúráját…".[59] Az állambiztonság szerint éppen ez a „valami" a keresztényszocializmus; „a kommunizmus és a katolicizmus »találkozása« révén egy általuk is elfogadható forma, az ún. »keresztény szocializmus« jönne létre."[60]

Bálint Sándor „ellenséges ideológiája" vezetett annak kipuhatolásához is, mi a véleménye az európai megosztottságot meghaladni akaró újabb áramlatokról. A nemzetközi helyzet európai tükrében főként a nyugatnémet belpolitika és a francia–német kapcsolatok megítélése után kutattak. „Adenauer és De Gaulle lényegében az európai gazdasági uniót akarják megvalósítani, ebbe hat állam tartozik […] egy ilyen nagy átfogó gazdasági közösség az ő elgondolásuk, mely óriási távlatú terv […] [előttük] végeredményben egy nagy európai katolikus államszövetség lebeg […]." Bálint Sándor ezt az összefogást azért tartotta „mérhetetlen európai jelentőségűnek", mert a két meghatározó európai hatalom vezetői „egy európai integráció, egy új Európa mellett teszik le a garast […]."[61] A Keresztény Unió „nem mai keletű dr. Bálint Sándor politikai elképzeléseiben – írta az egyik 1965-ös jelentés. – Mint a volt osztrák-magyar monarchia politikai rendszerének s főleg katolikus szellemének feltétlen híve és máig is csodálója, a »keresztény szocialista« állam megteremtésének lehetőségét is ebből a szemszögből építi fel […] Ezeket a szempontokat figyelembe véve tartotta Bálint nagy horderejűnek a nyugatnémet–francia kapcsolatok elmélyülését, mert Nyugat-Németországot tartja az »új Európa«

58 Szolgálati jegy. Szeged, 1964. jan. 10. 1–2. Uo. 191–192.

59 A „Fellazítók" fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 9. Uo. 186.

60 Uo. 183.

61 „Mauser" 1962. okt. 9-i jelentése. 2–3. Uo. 110–111, 186–187.

vezetőjének, akitől ezt a »megújhodást« várni lehet."[62] Állítólagos titkos szerveződésének legitimista tagjai ezek szerint mégsem a restaurációt, hanem a Keresztény Uniót, „a nyugatnémet politikai berendezkedést tartanák ideális és megvalósítható politikai formának."[63]

Az állambiztonság végső kérdéscsoportját az egyházpolitika alkotta. Ügynökei a szentszéki irányvonalról, XXIII. János utódlásáról, a magyar egyház állapotáról és a Kádár-kormány egyházpolitikájáról alkotott véleményéről faggatták. Miután illegális katolikus párt szervezésével gyanúsították, feltételezett egyházi utasításainak „vatikáni útvonalát" kutatták, igyekezve hasznosítani a magyar és a lengyel egyház megítéléséről, a lelkiismereti és vallásszabadságról vallott álláspontját is. A zsinati előkészületek, majd az 1963. májusi magyar–szentszéki tárgyalások idején „kiemelt téma" lett minden olyan információ, ami összefüggött a zsinattal és a megegyezéssel.[64] Mivel Bálint Sándor a rendszert egyházpolitikája alapján minősítette, ezt írta: „az Úristen csak személyeket üdvözít, nem társadalmakat. Vegyük ehhez hozzá agonizáló egyházi közéletünket is, amely nem tudja részben saját hibájából, a fehér parázsként élő mulasztásaiból, másrészt poroszlóinak ébersége és gonoszsága miatt a helyét megtalálni. Megrekedt valami önvigasztaló, magát megmentő közönyben, a langyos közérzet utálatosságában. Kapott azonban egy keserűen bölcs, de klasszikusan keresztény tapasztalatot, amelyhez 56 juttatott bennünket."[65] Megítélése szerint „Ágoston óta egy kis sommás általánosítással XXIII. János fogta föl igazán, hogy miről is van szó. Nem szorul bizonyításra, hogy a világ, az emberiség egy soha nem sejtett integráció felé halad, amelyet nézetem szerint más metafizika (mohamedán, hindu, buddhista stb.) alig bír – ezer […] történelmi, éghajlati ok, elzárkózó magatartás miatt – követni."[66]

---

62 CsmRfk III/III. Alo. „Fellazítók" fn. előzetes csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1965. ápr. 13. [Magyar József százados és Dán István százados, alosztályvezető]. 5. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellazítók" 0–12554/3.

63 CsmRfk III/III. Alo. Szolgálati jegy. Szeged, 1964. dec. 15. 1. A célszemély… 85.

64 „Körmendi" 1962. nov. 27-i jelentése. 4. Uo. 123. A magyar–szentszéki megállapodást 1964. szept. 15-én írták alá.

65 [Az] 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók" 0–12554/2.

66 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1964. márc. 16. Ötvennégy… 126.

A „vatikáni politikát” mégsem hasonló fejtegetései miatt kutatták, hanem, mert őt tekintették legfőbb világi „végrehajtójának” Magyarországon.[67] Egy 1965 tavaszán kelt dokumentum szerint „mélységes vallásossága és keresztény világszemlélete következtében élénk figyelemmel kíséri az egyházi élet alakulását. Mélységesen elkeseredik azért, mert a katolikus papság, még a »kommunista rendszer« által megengedett lehetőségeket sem használja ki.”[68] Az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága bő évtizeddel később ismét fontosnak tartotta rögzíteni a sajátos axiómát, mely szerint állam és egyház „együttműködése” azon alapszik, hogy az állam hosszú távon az egyház megsemmisítésére törekszik: „az egyházak, a vallásos tömegek támogatják a szocializmus építését. Ez azonban nem teszi feleslegessé, hanem éppen megköveteli a materialista világnézet terjesztését, a vallásos ideológia elleni eszmei küzdelmet.”[69]

Az állambiztonság azonban hamarosan belátta, hogy akciói nem hozták meg a kívánt eredményt, és a szervezkedési üggyel felhagyva az izgatási vád megalapozásán kezdtek dolgozni. Bálint Sándor képes beszédben elhangzott történetfilozófiai párhuzamainak, allegóriáinak, hasonlatainak, metaforáinak önkényes és ellenséges ideológiai jelentést adtak. Félreértelmezéseik az ateista, egyházellenes, ellenségkereső „világkép” folytonosságából és műveletlenségből származtak. Nem értették meg lehallgatott kulcsmondatát sem: „»Én nemcsak egy rendszerben élek, tehát egy politikai rendszerben, amely nekem nem szimpatikus, amely ha engem agyonütnek, akkor sem kell, mert idáig rendben van a dolog, de van az éremnek egy másik oldala is, egy társadalomban is élek, és ezzel a társadalommal szemben nekem súlyos kötelességeim vannak…« Hogy mit ért a »súlyos kötelességen«; olyan tevékenységet, ami ideológiai síkon támadja a

67 „Mauser” 1964. jan. 16-i jelentésének értékelése. 2. III/III-as… 195.

68 [A] „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1965. ápr. 13. 16. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/3.

69 Jelentés az egyházpolitikáról és a vallásos világnézet elleni harc feladatairól szóló 1974. januári VB határozat végrehajtásáról és a további feladatokról. MSZMP Csongrád megyei Bizottsága. Szeged, 1977. febr. 16. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. MSZMP Megyei Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei 1. f. 1977. 122. d. 23–33. ő. e. Propaganda és Művelődési Osztály T. 30/2/1977. 2, 4–5.

marxizmus-leninizmusnak a társadalom fejlődésére, az osztályharcra vonatkozó tételeit."[70] Megállapították, hogy barátival „erősítették egymásban a nyugati, elsősorban NSZK felé való orientációt egy keresztény szocialista alapon álló »Európai Egyesült Államok« megvalósításának gondolatát."[71] Amikor 1964 áprilisában egy nemzetközi néprajzi konferenciára Bonnba utazott, úgy érezte, „A sóvárgott integráció már nem földrajzi körülhatároltság, hanem metafizikai követelmény."[72] Barátjának elmondta, hogy „25 év után most először volt »szabad földön«, ahol nem kellett kukának lennie, hanem szabadon beszélhetett […]."[73] „A monasztikus Európa szimfonikus csendjét, hallgatássá teljesedett világát most nem kell a poroszlók elől rejtegetnem […]."[74]

Miközben a hatalom „vatikáni" érdeklődése csúcspontra jutott, Bálint Sándor a zsinati eseményekre figyelt. Már 1953-ban joggal látta felfogása igazolását XII. Pius hit és népélet egységéről kihirdetett tanításában: „Egy nép intim erői egészen természetesen szokásaik összessége, elbeszélései, legendái, játékai és ünnepi felvonulásai által fejezik ki magukat […] a vallásos hit és népélet olyan egységet képez, amelyet a test és a lélek egységéhez lehet hasonlítani […]."[75] XXIII. Jánosnak a II. Vatikáni Zsinattal az volt a célja, hogy a világ új körülményei között tanbeli kérdések tárgyalása helyett a keresztény tanítást fogalmazza újra.[76] Bálint Sándor a manipulált hazai egyházi sajtóból és a vatikáni rádióból követte az előkészületeket, majd a zsinaton résztvevő Hamvas Endre és Hamvas István jóvoltából tanulmányozta az egyházon kívül tiltott dokumentumokat.[77] Az 1963. évi második ülésszak fejleményeiben így ismerte fel saját feladatát a népi szakralitás és a liturgikus

70 „Fellazítók" fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. márc. 25. Uo. 184.

71 Olyan ügyek, ügyjelzések, melyekben volt fasiszta és jobboldali pártok tagjai szerepelnek. ÁBTL BM Csongrád 31–OD–2255. 5–6.

72 Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1960-tól 1965-ig terjedő időszakban készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 21. III/III-as… 231.

73 Dr. Bálint Sándor Ny[ugat]-Németország[i] és ausztriai útjáról. Öfj. Szeged, 1964. jún. 23. Uo.

74 [Az] 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók" 0–12554/2.

75 Idézi Hetény János: „Aki tovább álmodja, alkotja, kifejezi…" Bálint Sándor emlékére [3]. Új Ember, 1984. aug. 12. 6.

76 Fejérdy András: Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 43. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2011. 17.

77 A legtöbb zsinati dokumentumot eleinte be sem engedték Magyarországra. Kivonatos másolat „Mauser" 1961. dec. 7-i jelentéséből. 1–2. III/III-as… 83–84.

hagyomány védelmezésében. Mikor hírét vette, hogy a zsinat a liturgia mélyreható reformjára készül, tiltásoktól tartott; az állambiztonság szerint „merevségére jellemző, hogy nem ért egyet a Vatikán által tervbe vett mérsékelt reformokkal sem […] helyteleníti a régi szertartás megreformálását."[78] Noha nem tartotta magát romantikusnak, „a tradíciót, Egyházunk egyik legtündöklőbb ékességét ez esetben féltem. Hozzá szeretnék tehát szólni – magyar vonatkozásban – a szakrális néphagyomány szempontjából."[79]

Az 1963. decemberi *Sacrosanctum Concilium* c. konstitúciót elégtétellel fogadta, mert a dokumentum 37. pontja kimondta: „Az egyház a hitet és a közjót nem érintő dolgokban nem kívánja kötelezővé tenni a formák merev egységét, még a liturgiában sem. Sőt ápolja és fejleszti a különböző népek és nemzetek jellegzetes adottságait és örökségét. Ami tehát a népek szokásaiban nincs elválaszthatatlanul egybekapcsolva babonákkal és tévedésekkel, azt jóakaratúlag mérlegeli, és ha lehetséges, teljesen és érintetlenül megőrzi, sőt olykor magába a liturgiába is beépíti, amennyiben az a liturgia igazi és hiteles szellemével összeegyeztethető."[80] A reformok végeredményében, főképpen a *Liturgikus konstitúció*ban megkapta törekvéseinek igazolását.[81] *Az Egyházról szóló dogmatikai Konstitúció* szerint az egyház „felkarolja és átveszi a népek tehetségeit, szellemi kincseit, szokásait, amennyiben jók […]."[82] Megelégedéssel értesült a *Gaudium et spes* kezdetű enciklika 44. pontjáról is, amely szerint „Az egyháznak is javára válik a múló századok sok tapasztalata […] és a kultúra különféle formáiban rejlő gazdagság; ezek által jobban feltárul maga az emberi természet, és új utak nyílnak az igazság felé."[83] Élénken foglalkoztatta a katolikus könyvkiadás lehetősége is. Tanítványának 1964-ben ezt mondta: „Lengyelországban sokkal jobb a katolikusok helyzete, mint nálunk.

---

78 A Fellazítók" fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 4. Uo. 181.

79 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1965. jan. 19. Ötvennégy… 142.

80 1963. dec. 4-én. Hetény János: „A kereszténység csodálatos teljesítménye a vallásos népéletben". Kézirat, 2004. A szerző szívességéből.

81 A Liturgikus konstitúció 37. pontját idézi Hetény János: „Aki tovább álmodja…" 6.

82 Az Egyházról szóló dogmatikai konstitúciót idézi Hetény János uo.

83 Uő: „A kereszténység…" 2.

Ott még most is meg lehet tartani a katolikus ünnepeket, az Úrnapját, a kereszt fenn van az iskolában, van katolikus könyvkiadás. Van egy olyan katolikus közvélemény, amely ugye azt az álláspont[ot], ha nem is 100 %-os mértékben, de 80–90 %-ban ki tudja terjeszteni. Mi itt 10 %-ban sem tudjuk elmondani a magunk véleményét […].”[84] Az állambiztonság úgy vélte, Bálint Sándor szerint „az adott politikai szituáció alkalmas arra, hogy az egyházi könyvkiadást fokozatosan kiszélesítsék. Ezt elsősorban nem a dogmatikai-liturgiai kiadások növelésével, hanem a katolikus írók kevésbé feltűnő és exponált munkáinak kiadásán keresztül látja megvalósíthatónak. A katolikus könyvkiadásban látja azt a propagandaerőt, ami fokozatosan tömegeket szerez az egyház számára, s ebből a pozícióból maga az egyház is nagyobb erőt fog képviselni az állammal szemben. Ezt a koncepciót látják egyre inkább megvalósíthatónak, különösen a kormány és a Vatikán között létrejött megállapodás nyilvánosságra hozatala után. E megállapodást elsősorban úgy értékelik, hogy a magyar kormány kénytelen volt engedni, s ebből azt a messzemenő következtetést vonják le, hogy közeledés történt a két ellenséges ideológia között, s ebben látják igazolódni a »keresztény szocializmus«-ról alkotott elképzeléseiket.”[85]

Bálint Sándort végül, miután „az amerikai és nyugatnémet fellazítási taktika” hatására[86] 1965-ben Bonnból „ellenséges izgató tartalmú” iratokat hozott magával, bíróság elé állították,[87] s egy rendbeli, folytatólagosan elkövetett államellenes izgatásért három évre felfüggesztett hat hónapi börtönre ítélték.[88] Az egyetemről idejekorán nyugdíjba küldték,[89] akadémiai doktori fokozatának megszerzését

84 CsmRfk III/III–1. Alo. A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 5–6. III/III-as… 182–183.

85 CsmRfk III/III. Alo. [Az] 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/2.

86 Szántó Jenő: Szóval, könyvvel, pénzzel. Ami szintén a fellazítás gyakorlatához tartozik. Népszabadság, 1966. jan. 21. 7. A cikk Bálint Sándor ügyét az elrettentő példák egyikeként idézi.

87 Vádirat izgatás miatt [a] Dr. Bálint Sándor ellen indított bűnügyben. Szegedi Városi Járási Ügyészség B.11.728/1965/1/I. j.sz. A célszemély… 312–314.

88 Ítélete: A Szegedi Járásbíróságtól. B.VII.1934/1965/2. Gépirat. Bálint Sándor (1904) irod[alom].tud[omány].–néprajztud[omány]. Dokt[ori]. Elut[asítása]. 1966. MTAAL 1086/6.

89 Művelődésügyi Minisztérium 51270. sz. Bp., 1966. jan. 5. A célszemély… 298–299.

megakadályozták,[90] megfigyelését haláláig folytatták.[91] Életének utolsó szakasza mégis gazdag termést hozott, katolikus gondolkodóként pedig továbbra is mélyen hitt benne, hogy „A szó keresztény értelmében vett általános demokrácia megvalósulásának nagyszabású terve Európa felépítésében ölt majd testet."[92] Amint naplójában írta még a hatvanas évek elején: „Közép-Európa egyetlen útja az univerzalizmus, a népek és kultúrák mellérendeltsége és szövetsége, a nyelvi esetlegességeken fölülemelkedő szolidarizmus, a keresztény hit és európai múlt közösségében való újjászületés."[93]

---

90 Nagy Károlynak, az MTA levelező tagjának, a Tudományos Minősítő Bizottság titkárának levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1966. márc. 11. Gépiratmásolat autográf aláírással. MTAAL 1086/6.

91 Csapody Miklós: Bálint Sándor… Életrajz 361.

92 Robert Schuman: Európáért 67.

93 Bálint Sándor: Breviárium. Összeáll. és sajtó alá r. Csanálosi Lilla. Mandala Kiadó. Szeged, 1997. 115.

MIKLÓS PÉTER

A keresztény politikai tradíció és az európai integrációs folyamatok kezdetei

BEVEZETÉS

Az Európai Unió honlapján az alapító atyák között a második világháborút követő időszak Európájának több jelentős kereszténydemokrata politikusa is ott van. Az olasz kormányfő Alcide De Gasperi mint „az európai demokrácia és szabadság elhivatott szószólója", a német szövetségi kancellár Konrad Adenauer mint „ízig-vérig demokrata, az európai egység fáradhatatlan híve", a francia külügyminiszter Robert Schuman pedig mint „az európai integráció szülőatyja". (http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/index_hu.htm#box_1)

Az alábbiakban a keresztény politikai gondolkodásnak és a kereszténydemokrata ideológiának az egységes Európa eszméje megszületésében való szerepét, valamint az integráció gondolatának a keresztény egyházak társadalmi tanításában gyökerező momentumait igyekszem bemutatni, külön kitérve arra, hogy a modern, népképviseleti alapokon álló államok születésénél éppúgy ott találjuk a keresztény gondolkodókat és politikusokat, mint az integráció genezisénél.

Az olasz, német és francia politikai katolicizmus, illetve az abból kifejlődött kereszténydemokrácia politikai progresszivitása, társadalmi igazságtalanságokat felszámolni igyekvő szociális programja, perszonalista és szubszidiárius alapállása, valamint szupranacionális szemlélete megfelelő szellemi alapokat teremtett az egységeszmének a nemzetközi politikai szcénán való megjelenítéséhez.

AZ EGYSÉGES OLASZORSZÁGTÓL AZ EGYSÉGESÜLŐ EURÓPÁIG

Az olasz kereszténydemokrata mozgalmak eszmei alapját egyrészt az Olaszországban hagyományosan meghatározó társadalmi és politikai erőként jelen lévő katolikus egyház társadalmi tanítása, másrészt a szociális egyenlőtlenségek és igazságtalanságok felszámolásának – a tizenkilencedik század végétől egyre fokozódó igénye adja. Az olasz keresztény (katolikus) politikusok nehéz helyzetbe kerültek 1870-ben, az egységes Olaszország létrejöttének idején. Ennek egyik oka az új politikai elit antiklerikalizmusa (amely például bizonyos egyházi vagyontestek államosításában is megnyilvánult) volt. Másik indokának a katolikus egyház fejének – IX. Pius pápának – az álláspontját tekinthetjük, amely szerint az egyházfő vezette Egyházi Államot bekebelező és a székváros Rómát katonai erővel megszálló új olasz állam nem legitim, s amely kifejezetten tiltotta a katolikus híveknek a politikai életben való részvételt.

Az 1870-es években szerveződő olasz politikai katolicizmus társadalmi bázisként az – iparosodás és a gazdasági modernizáció miatt – egyre nehezebb szociális helyzetbe kerülő és tradicionálisan vallásos rétegre, a vidéki parasztságra tekintett. Boldog Giuseppe Toniolo (1845–1918), a pisai egyetem közgazdaságtan- és szociológiaprofesszora keresztény alapon bírálta a gazdasági liberalizmus alapjain szervezett államot, annak elitizmusa és szociális érzéketlensége miatt, s olyan korporatív jellegű társadalomszerveződést javasolt, amelyet a munkavállalók és munkaadók érdekszövetsége jár át. Az arányosságra törekvő politikai képviseleti rendszer kiépítésén kívül az állam feladatainak körébe utalta a minimális bér bevezetését és biztosítását, valamint a szociális biztonság garantálását. Luigi Sturzo atya (1871–1959) az állami centralizációval szemben a helyi közösségek autonómiájára és a polgárok tevékeny részvételére épülő, keresztény alapokon álló, a közjót (a *bonum communae*t) szem előtt tartó demokratikus államot és politikai rendszert képzelt el, amely mind politikai, mind gazdasági téren pluralista, ugyanakkor

a szolidaritás hatja át. Elvei mentén és szervezésében jött létre 1919-ban az Olasz Néppárt, amely alakulásának évében a parlamenti választásokon a szavazatok több mint húsz százalékát szerezte meg, s ezzel a második legnagyobb politikai erővé vált. Az olasz katolikus néppárt munkájának a politikai pluralizmust felszámoló fasizmus vetett véget.

Az 1940-es évek elején keresztény elkötelezettségű értelmiségiek csoportjai – Alcide De Gasperi (1881–1954) vezetésével Rómában, illetve Piero Malvestiti (1899–1964) szervezésében Milánóban – néppárti hagyományokon és a katolikus társadalmi szervezetekre (így például az Actio Catholicára) alapozva már nem pusztán a politikai katolicizmust, de kifejezetten a kereszténydemokráciát kívánták megjeleníteni a politikai palettán. Az 1943-ban létrejött olasz kereszténydemokrata párt, a Keresztény Demokrácia (Democrazia Cristiana, DC), programjában keresztény alapokon álló demokratikus berendezkedést hirdetett, amely egyaránt bírálta a fasizmus előtti liberális politikai rendszert és az olasz baloldal szocialista demokráciájának vízióját. A fasiszta rendszer és a náci német megszállás ellen küzdő partizánmozgalom száznyolcvanegy egysége – mintegy nyolcvanezer taggal – a DC szervezésében működött.

A második világháború utáni Olaszországban a kereszténydemokrácia meghatározó erővé vált: 1945 decemberében De Gasperi alakíthatott kormányt, 1946 tavaszán pedig a DC győzelmével zárultak a helyhatósági választások. A szervezet 1946 áprilisában tartott első kongresszusán hitet tett a köztársasági államforma és a demokratikus berendezkedés mellett. 1946 júniusában az (556 tagú) alkotmányozó gyűlésbe a választópolgárok 207 kereszténydemokrata képviselőt delegáltak, míg a két munkáspárt együttvéve szerzett 219 mandátumot (a kommunistáknak 104, a szocialistáknak 115 képviselői hely jutott). 1946–1947 folyamán kereszténydemokrata vezetésű és többségű, de koalíciós (szocialista, kommunista és republikánus miniszereket is soraiban tudó) kormányok jöttek létre.

Az 1948 tavaszán tartott parlamenti választásokon – amelyben a DC legnagyobb ellenfele a Népi Demokratikus Front néven egyesült baloldal volt, s amely során a katolikus egyház is nyíltan bekapcsolódott –

azonban a kereszténydemokrata párt az 574 képviselőházi mandátum közül 305-öt szerzett meg, így De Gasperi az abszolút többség birtokában szervezhette meg – továbbra is koalíciós alapokon létrejövő, a mérsékelt középpártok delegáltjaiból álló – kabinetjét. Ebben az időszakban a DC politikai arculata kialakításának része volt, hogy a párt nem a politikai katolicizmus, hanem a kereszténydemokrácia képviselője, s noha keresztény elkötelezettségű, nem áll egyházi és felekezeti alapokon.

De Gasperi miniszterelnöki ciklusainak nagy eredménye, hogy egy évtized alatt – a republikánus Carlo Sforza (1872–1952) külügyminiszter közreműködésével – a nagyhatalmak egyenlő rangú európai partnerévé tette Olaszországot, amelyet – azáltal, hogy a NATO tagja és az európai integrációs mozgalom egyik alapítója lett – 1955 után már nem mint a háború vesztesét, hanem mint stratégiai partnert könyvelték el.

Sergio Romano (*1929) olasz történész és diplomata (az Olasz Köztársaság korábbi NATO-hoz delegált, illetve moszkvai nagykövete) szerint De Gasperi Európa-egység melletti elkötelezettségét segítették első politikai tapasztalatai, amiket még a bécsi törvényhozás tagjaként – mint szülőföldje, az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó, ám többségében olaszok lakta Trentino tartomány (keresztényszocialista) képviselője – szerzett. A multietnikus Osztrák-Magyar Monarchia törvényhozási és kormányzati rendszere, valamint uralkodójának és politikai elitjének nemzetek fölött álló szemlélete szolgáltathatta a mintát számára a nemzetek és államok közötti békés együttműködés lehetőségére.

A KULTÚRHARCTÓL AZ INTEGRÁCIÓ MEGALAPOZÁSÁIG

A keresztény politika németországi megjelenése a kultúrharc időszakához köthető. A – protestáns – porosz hegemóniával megvalósuló német egység vaskancellárja, az evangélikus Otto von Bismarck (1815–1898) nem nézte jó szemmel a katolikus egyházi vezetők

közéleti szereplését, úgy vélte ugyanis róluk, hogy „idegen hatalom” – a római pápaság, vagyis az Apostoli Szentszék – befolyása alatt állnak, s ezért a katolikus társadalmi szervezetek, egyesületek működését korlátozó intézkedéseket vezettetett be. A német katolikusok – élükön Wilhelm von Ketteler (1811–1877) mainzi püspökkel – tiltakoztak ez ellen, s a politikai katolicizmus megjelenítésére 1870-ben létrehozták a Német Centrumpártot (Deutsche Zentrumspartei, röviden: Zentrum). A szervezet Ludwig von Windhorst (1812–1891) irányításával 1887-re elérte a katolikusellenes rendelkezések visszavonását. Noha a Centrum – amely már az 1871. évi választásokon hétszázezer voksot szerzett – általában kereszténynek és felekezetileg nyitottnak mondta magát, valójában a katolikus érdeket jelenítette meg a társadalmi diskurzusban és a politika színterein (annak ellenére, hogy idővel protestáns csoportok is csatlakoztak hozzá). A párt az evangélikus felekezeti és etikai háttérrel, Adolf Stoecker (1835–1919) lelkész szervezésében 1878-ban létrejött Keresztényszociális Munkapárttal (Christlich-Soziale Arbeiterpartei) közösen a szociálpolitikai törekvéseket keresztény előjellel és tartalommal fogalmazta meg a modern Németországban. A Centrum 1871 és 1918 között állandó képviselettel rendelkezett a birodalmi törvényhozásban (támogatottságának aránya a tizenhat százalék és a huszonnyolc százalék között, míg mandátumainak száma a hatvanhárom és a százhat között mozgott), s a weimari köztársaság idején is (tizenegy–tizenhárom százalékos támogatottsággal) meghatározó erő tudott maradni. A politikai katolicizmust tartományi szinten a Bajor Néppárt képviselte (Bayerische Volkspartei, BVP) az első világháborút követő periódusban. A keresztény politikai erők nyilvános működésének a hitleri nácizmus 1933. évi hatalomra jutása vetett véget.

A második világháború után a kettéosztott Németország nyugati felében jött létre a náciellenes, keresztény alapokon álló, demokratikus elkötelezettségű politikai erőket immár konfesszionális kötöttségektől elvileg és gyakorlatilag is függetlenül tömöríteni tudó formáció, a Kereszténydemokrata Unió (Christlich-Demokratische Union Deutschlands, CDU). (Ezen a néven a szovjet blokkhoz tartozó keleti

Német Demokratikus Köztársaságban is szerveztek pártot, amely azonban a kommunista ideológia szócsöveként működött, s bírálta a nyugati kereszténydemokráciát.) A CDU 1946–1947-ben még „keresztény felelősségű szocializmust" hirdetett, s elvetve mind a magán-, mind az államkapitalizmust, a közösségi gazdaság (Gemeinwirtschaft) mellett kötelezte el magát. 1949-re már azonban a párt vezetője, az éppen megalakult Német Szövetségi Köztársaság első kancellárja, Konrad Adenauer eltökélte, a kereszténydemokrata ideológiát markánsan elválasztja a szocializmustól. Mint fogalmazott: „A szocializmus szó tudományos és nyelvészeti szempontból sem megfelelő. Ha tovább használjuk talán sikerül még öt embert megnyernünk, de közben húszat el fogunk veszíteni."

A CDU Bajorország kivételével minden tartományban működik. A déli katolikus többségű tartományban azonban – ahol a CDU nem is indít jelölteket a választokon – szoros együttműködésben tevékenykedik a Bajor Keresztényszociális Unióval (Christlich-Soziale Union in Bayern, CSU).

1949 augusztusában a háború utáni első németországi választások alkalmával a kereszténydemokraták a voksok harmincegy százalékát szerezték meg (nyolc évvel később már több mint ötven százalékát!), így a katolikus Konrad Adenauer (1876–1967) egykori kölni főpolgármester alakíthatott kormányt. A 1969-ig kereszténydemokrata vezetésű szövetségi törvényhozás és kormány – amelynek élén 1949 és 1963 között Konrad Adenauer, 1963-tól 1966-ig Ludwig Erhard (1897–1977), 1966 és 1969 közt pedig Georg Kiesinger (1904–1988) állt kancellárként – olyan sikereket ért el például az újjáépítés terén, amelynek eredményeként 1969-re háromszor annyi lakás, illetve ház állt, mint a világháború előtt. Emellett törekedtek az előállított javak lehetőség szerinti igazságos és arányos elosztására, megreformálták a nyugdíjrendszert, bevezették a családi pótlékot. Az ilyen és ehhez hasonló intézkedésekkel vetették meg a „német gazdasági csoda" és a szociális piacgazdaság alapjait. Ebben az időszakban indult meg a – történelmi jelentőségű német–francia megbékélés és szervezett gazdasági együttműködés alapján nyugvó – nyugat-európai integráció folyamata.

LAMENNAIS ABBÉTÓL „EURÓPA ATYJÁIG”

A keresztény politika Franciaországban Hughes de Lamennais abbé (1784–1854) tevékenységével jelent meg az 1830-as években. A liberális szellemű katolikus pap A Jövő (L'Avenir) című – Istenért és a szabadságért mottóval megjelentetett – lapjának hasábjain követelte a polgári szabadságjogok, valamint az általános és titkos választójog biztosítását mindenkinek, a szakszervezetek kiépítésének lehetőségét, a kiszolgáltatott társadalmi rétegek állami felzárkóztatását, a döntéshozatali decentralizációt, sőt javasolta az állam és az egyház szétválasztását, a pápától pedig azt kérte, az elesettek és a szegények szószólója legyen, ne az uralkodóké. Gondolatai korában nem találtak értő fülekre (az egyház elítélte azokat), később azonban az ő szellemi örökségéből fejlődött ki a Marc Sangnier (1873–1950) által 1912-ben alapított keresztényszociális Fiatal Köztársaság Ligája (Ligue de la Jeune République).

Franciaország első kereszténydemokrata szellemiségű pártjaként 1924 őszén alakult meg a Népi Demokrata Párt (Parti Démocrate Populaire, PDP), amely a megoldandó szociális kérdéseket felvállaló katolikus politikusok és demokrata republikánus csoportok szervezett, országos tevékenységi körű és a parlamenti munkára fókuszáló együttműködése révén jött létre. A Jean Raymond-Laurent (1890–1969) főtitkárságával működő „népi demokraták” a szociális igazságtalanságok felszámolása, a politikai decentralizáció, a szakmai-ágazati érdekképviseleti rendszer és társadalombiztosítási rendszer szélesítése mellett programjába vette a – a keresztény humanizmus alapján – az ellenségeskedő nacionalizmusok helyett az egymás tiszteletben tartására és megértésére törekvő nemzetközi kapcsolatok kialakításának igényét is.

A PDP politikusai úgy vélték, az egyház – amely „társadalmi tényező” és a „szabadság menedéke” – az állam által számon tartott elismert és támogatott partnere kell, hogy legyen, mivel tevékenységével követőit a családi, állampolgári, szakmai szerepekre és

kötelességekre is neveli. Amint Robert Schuman (1886–1963) első parlamenti beszédében megfogalmazta: „a katolicizmus nemcsak hit, hanem társadalmi doktrína is". Az 1930-as években a PDP támogatta a napi nyolcórás munkaidő bevezetését, valamint szorgalmazta a munkanélküli segély és az általános és kötelező társadalombiztosítási rendszer kiépítését, s a munkások és a szociálisan rászorulók részére a megfizethető lakás biztosítását.

A második világháború után – a PDP, valamint más keresztényszociális organizációk, ifjúsági egyesületek és társadalmi szervezetek integrációjával – létrejött Köztársasági Népi Mozgalom (Mouvement Républicain Populaire, MRP) kereszténydemokrata alapokon szerveződött. 1944 novemberében kiadott manifesztumában a szervezet hirdette a demokratikus elkötelezettségét, a „szociális forradalom" szükségességét, a valódi érdekképviseletként működő szakszervezeti és az önkéntes mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom fontosságát, hangsúlyozta a lakáshoz való jogot, követelte a minimálbér bevezetését és az oktatási és lelkiismereti szabadság biztosítását, valamint értékként jelölte meg a munkát, a családot, a rendet.

Az MRP 1945-ben közel huszonnégy százalékot, 1946 júniusában több mint huszonhárom százalékot, 1946 őszén mintegy huszonhat százalékot ért el a parlamenti választásokon. Ez az arány később – a párt 1967-es önfeloszlatásáig – csökkent és az 1950-es–1960-as években tíz százalék körüli támogatottsággal állandósult.

Kormányfősége és diplomáciai tevékenysége során az MRP sorsaiban politizált Robert Schuman, „Európa atyja", aki lotharingiai németek és franciák között szocializálódva ébredt rá, hogy a háború elkerülésének és az európai béke megteremtésének egyik feltétele a keresztény tanításon alapuló kölcsönös tisztelet és elfogadás, másik alapja pedig a koncentrált gazdaságpolitika és a nyersanyagforrás összehangolt felhasználása. 1950 májusában – miután Jean Monnet-val közösen kidolgozta – terjesztette a francia nemzetgyűlés elé az európai államok közös terv szerint zajló szénbányászatának és acélfeldolgozásának szükségességét (Schuman-terv). Ennek szellemében – különböző nemzetekhez tartozó kereszténydemokrata politikusok bábáskodása

mellett – jött létre 1951 áprilisában Franciaország, Németország, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg részvételével az Európai Szén- és Acélközösség, amelynek alapjain – évtizedeken át formálódva – kialakult az Európai Unió.

ÖSSZEGZÉS

A keresztény politikai mozgalmak tizenkilencedik századi megjelenése új szempontrendszert és polarizálódási lehetőséget jelentett a politikai színterének szereplői számára. A hagyományos elkülönülési pontok és törésvonalak mellett megjelent a világnézeti – értsd keresztény/nem keresztény – értékduál is. A katolikus egyház (hiszen a keresztény politika jórészt a katolicizmus társadalmi tanításából forrásozódik) egyetemes és szupranacionális jellege – szemben a protestáns felekezetek, illetve az ortodox egyházak nacionalizmushoz kifejezetten kötődő konfesszionalitásával – segítette a keresztény politikai erők Európa-szintű együttműködését.

A kereszténydemokrácia demokratikus elkötelezettségével, a szolidaritáson alapuló szociális érzékenységével, az egyén szabadságjogait tiszteletben tartó és az azokból fakadó kötelezettségeket elismerő, valamint a helyi szintű autonóm döntéshozatalt és szerveződést támogató ideológiájával jó alapnak bizonyult az európai egység eszméjének. A második világháború után a kereszténydemokrácia Európa számos államában jelentős politikai erőként tudott megjelenni, s a kereszténydemokrata mozgalom vezető politikusai – Schuman, Adenauer és De Gasperi – ott bábáskodtak a mai Európai Unió elődintézményeinek tekintendő gazdasági együttműködési szervezetek születésénél.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ARBØL, Niels

- A kereszténydemokrácia Európában. Barankovics István Alapítvány, Budapest, 1995.

BIHARI Péter

- A németek. 2000 év Európa közepén. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002.

Az EU alapító atyái. (Az Európai Unió honlapja.)
http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/index_hu.htm#box_1
(A letöltés időpontja: 2014. január 20.)

GAZDAG Ferenc

- A Mouvement Républicain Populaire (1944–1958). In: A kereszténydemokrácia Nyugat-Európában (1944–1958). Szerk. Gergely Jenő. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 153–211.

HAHNER Péter

- Franciaország története. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002.

HORVÁTH Jenő

- Olaszország és a Keresztény Demokrácia (1943–1994). Múltunk, 2007. 3. sz. 237–274.

J. NAGY László

- Az európai integráció politikai története. JATEPress, Szeged, 2007.

KIS Aladár

- Olaszország története (1748–1968). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

M. SZEBENI Géza

- A francia kereszténydemokrácia történetéről. Múltunk, 2007. 3. sz. 166–201.

NÉMETH István

- Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990). Aula, Budapest, 2002

ORMOS Mária

- Németország története a 20. században. A német egységtől a német egységig. Rubicon, Budapest, 2008.

SZABÓ Tibor

- Olaszország politikatörténete (1861–2011). Belvedere Meridionale, Szeged, 2012.

WAHL, Jürgen

- Az Európai Néppárt múltja és jelene. Ford. Szabari Krisztina. Robert Schuman Alapítvány, Luxemburg, 1995.

BESENYI SÁNDOR

A délvidéki magyarság és a szomszédsági kapcsolatok alakulása a rendszerváltásban

„Kinyitottuk Európa kapuit…
tárgyalásokba kezdtünk azokkal, akikkel
a közelmúltig még háborúztunk”

Ivica Dacic szerb miniszterelnök
a 2013.december 24-i szerb kormányülésen

A Dél-Alföld, a Bánság, a Bánát, a Tisza-táj és a Bácska a történelem viharainak kohójában és kohéziójában, impériumváltások kegyetlen présében strukturálódott történelmi organikus régióvá. Új és ellentmondásos történelmi dinamika, változó mozgástér, új kihívások, törekvések, átalakuló történelmi körülmények és konstellációk jellemzik az ezredfordulón a magyarság és szomszéd államok, népek sorsának alakulását a Délvidéken. „A véres történelem agyunk és zsigereink poggyászá”-ban még kísértenek a viharos és véres múlt tényezői és árnyai, de már egy vállalhatóbb jelen formálódott az ezredfordulót követően, s biztatóan megteremtőd(het)nek egy emberibb 21. századi jövő előfeltételei és relációi is. (Hovatovább méltó monografikus feldolgozást igényel ez az igen bonyolult, roppant összetett tevékenységrendszer és korszak. A folytatás azonban most nem várhat egy ilyen összegzésre. Lépéskényszerben vagyunk.)

„IRÁNY EURÓPA!”

Az államszocialista rendszerek összeomlását követően, immár több mint két évtizede „Irány Európa!” jelszó mentén indultak el Kelet-Európa régi és újra önálló államai. Pulzáló szakaszokon át napjainkban új korszakhatárhoz érkezett Közép- és Kelet- Európa országaiban az az immár negyedszázados múltra visszatekintő történelmi európai integrációs folyamat, amely az alábbi kezdeményezések közösségi támogatását tűzte zászlajára:

- az emberi jogok kiterjesztését, harmonizálását és érvényesítését,
- a kisebbségi egyéni és közösségi jogok biztosítását,
- a politikai / ideológiai pluralizmus és tolerancia elfogadását,
- a jogállamok kiépítését,
- a politikai rendszerek demokratizálását,
- a piacgazdasági viszonyok kiépítését,
- az áruk, tőkék, szolgáltatások és az emberek szabad mozgásának biztosítását,
- a határok feloldását, a munkaerőmozgás fokozatos felszabadítását,
- az elmaradottabb térségek felzárkóztatásának elősegítését.

Az „eu-fória kora” a térség államainak többségében biztatást, programot, erőt , pátoszt, illúziókat és lendületet adott társadalmi, gazdasági, politikai viszonyaik átalakításához, az európai közösségi jogharmonizációhoz és az intézményrendszerek kiépítéséhez, az európai normák reális vagy legalábbis látszat szerinti érvényesítéséhez.

Negyedszázad nyomán ma már higgadtabban, tartózkodóbban, kritikusabban látjuk és értékeljük a helyzetet. Az illúziók, mint az ünnepi lufik, szétpukkantak. Kemény érdekviszonyok, drámai versenyküzdelmek várnak ránk a szabad piac liberalizált, feltartóztathatatlanul globalizálódó világában. Adottságaink, képességeink, lehetőségeink tárgyilagos felmérésére, önmeghatározásunk, identitásunk megújítására

kényszerülünk. A globalizált posztmodern világ kihívásaival szemben a nosztalgiák, az idejétmúlt álmok, levitézlett eszmék, a régi dicsőség, mit sem érnek. Az új kvalitások kimunkálása, körülményeink tudatos alakítása csak nemzetközi partnerségben, korrekten összehangolt együttműködésben lehetséges.

A higgadt, kritikus és önkritikus helyzet- és önmeghatározás szintjén az integráció rációját, értelmét és hasznát azonban sem visszafelé, sem a jövőre vonatkozóan nincs okunk megkérdőjelezni. Az új konstelláció, az új mozgástér, a versenyszabályok adottak. A pálya nyitott. A másik út, bebizonyosodott, járhatatlan.

A MÁSIK IRÁNY

A kilencvenes évek elején a milosevicsi Jugoszlávia másik irányba indult el. Nem előre. Visszafelé, térben és időben. Az egység helyett a szakadást, az együttműködés helyett a gyilkos testvérharcot, a békés építkezés helyett véres háborúk sorozatát választotta. A Balkán a vallási, kulturális és történelmi különbségek mentén tovább balkanizálódott. Ismét háborúk láncolatába bonyolódott. Frontális konfliktusokban falvakat, városokat pusztítottak el. Tíz- és százezreket üldöztek el erőszakkal otthonaikból. Rémisztő kegyetlenség és tömegmészárlások őrületében a Balkán a 20. század végére újra nemzetközi konfliktusforrássá és tűzfészekké változott. Csak a kezdetben bizonytalan nemzetközi összefogás, katonai jelenlét és protektorátus, majd 1999 tavaszán a NATO közvetlen erőszakos beavatkozása tudott gátat vetni a fékevesztett, barbár nacionalista tobzódásnak.

A kilencvenes évek balkáni háborúinak sora a Balkánt kikapcsolta Európából. Az európai közösség csak tétován találta meg a viszonyulás módjait a válságfolyamathoz, a széthullott Jugoszlávia utódállamaihoz. Az egyes államokban zajló belső átalakulások, politikai küzdelmek, a lassú demokratizálódás, a politikai és gazdasági stabilizálódás, makacs elzárkózás avagy nyitottság, együttműködési hajlandóság és törekvések nyomán markánsan eltérő helyzetbe kerültek ezek az államok.

Párhuzamos, de ellentétes irányú mozgások közötti kapcsolódásokban alakultak a térség lakosságának és társadalmi – gazdasági-politikai berendezkedésének mindennapjai, közeli és távolabbi távlatai.

AZ EURÓPAI KÖLDÖKZSINÓR

A boszniai háborút lezáró 1995. novemberi daytoni konferenciát követően, nyugat-európai pozitív példák alapján a határokon átívelő normalizálódást elősegítő kezdeményezések, együttműködések fokozatosan pozitív fordulatot hoztak a szomszédsági viszonyok alakításában. A fejlesztési régiók magyarországi intézményesülésével a határrégiókban euroregionális kapcsolat- és együttműködési rendszer bontakozott ki.[1]

Szerbia–Montenegróban azonban folytatódott a milosevicsi politika. Eszkalálódott és elmélyült a koszovói válság. Szerbia teljességgel elszigetelődött. A Vajdasági Autonom Tartomány viszont – alternatív politikai lehetőségként, afféle „hátsó kijárat"-ként – tagja lett az 1997. november 21.-én megalakult, a későbbiekben Duna–Körös–Maros–Tisza Eroregió elnevezésű területi önkormányzati együttműködésnek.[2]

A háborúk és a nemzetközi embargó idején a magyarországi kishatárforgalom, a szegedi nemzetközi kereskedelmi és bankháttér, vállalkozási mozgástér, képzési vertikum európai köldökzsinórt és sokaknak menedéket is biztosított déli szomszédaink, magyarok, horvátok, szerbek számára. A határokon átívelő családi, familiáris, testvérintézményi és testvértelepülési együttműködések, kamarai és civil kapcsolatok még a szerb-albán koszovói háborút lezáró 1999. tavaszi

---

1 Nyugat-európai példák alapján és módszertani segédlettel indult térségünkben a határokon átívelő kapcsolatok euroregionális jellegű meghatározása. Gyakorlati útmutató a határon átnyúló együttműködéshez. Készítette az Európai Határrégiók Szövetsége (AEBR) European Comission, 1997.

2 Balogh Tamás: Nemzetközi térségi együttműködés a Dél-Alföldön. Eurotrió, 1997. szeptember 28–30.; Besenyi Sándor: Dióhéjban a Duna-Körös- Maros-Tisza Eurorégióról. In: Demokrácia és együttműködés. Szeged, 1998. Szerk. Besenyi Sándor.

szerb-NATO háborús konfliktus idején sem szüneteltek. Népi diplomáciai együttműködési rendszert alapoztak meg, a konfliktusos és háborús politikával szemben alternatív politikai irányvonalat munkáltak ki.[3]

A „SZEGEDI FOLYAMAT”

A Délkelet-Európai Stabilitási Egyezmény (Szarajevó, 1999. július 28–29.) nyomvonalán 1999.október 8–9-én Szegeden megrendezett Európai Stabilitási Konferencia nemzetközi hátteret biztosított az ekkor, a szegedi önkormányzat kezdeményezésével, kormányzati, majd amerikai külügyminisztériumi támogatással indult „szegedi folyamat” számára.[4] Földrajzi helyzetéből, rendszerváltási és európai integrációs tempóelőnyéből, tapasztalataiból, korábbi és új térségi kapcsolataiból eredően Magyarország kapta „házi feladat”-ként a NATO-tól és az európai közösségtől a balkáni stabilitási folyamat további elősegítését.

Az európai uniós és a NATO szövetségi- és kapcsolatrendszerében az ezredfordulót követően a szegedi folyamat többszálú, komplex tevékenységrendszerré szélesedett. Ötvözte a professzionális diplomácia térségi lépéseit és kezdeményezéseit, a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió (DKMT) területi önkormányzati együttműködési rendszerét, a települési és intézményi kapcsolatokat, az Esély a Stabilitásra Alapítvány pályázati programjait és a kamarai és civil kapcsolati háló szereplőinek immár mindennapossá vált kommunikációját és kapcsolatait, a megnyíló uniós, határokon átívelő pályázati együttműködések rendszerét.

Még a 2000. októberi szerbiai demokratikus áttörés előtt Szegeden (2000. július 25–29.) „Európa Kapu” címmel az ÉRTELMISÉG Szabadegyetem programja keretében – kezdeményezésünkre és címadásunkkal – megrendeztük a Partners Hungary Alapítvánnyal

3 Besenyi Sándor: Hármashatár. Meghatározottságok és egymásrautaltság a szomszédsági kapcsolatokban. Szeged (A város folyóirata), 2000. október 8–14.

4 Besenyi Sándor: Út a szegedi folyamathoz. Civil kezdeményezések a hármashatár mentén. Szeged (A város folyóirata), 2001. június 23–28.

a Jugoszláv – Magyar Civil Fórumot a honi és vajdasági magyar, szerb és horvát civil szervezetek 68 képviselőjével. A Civil Fórum résztvevői a későbbiekben a civilkapcsolatok bővítésének meghatározó szereplőiként az euroregionális együttműködés vezető aktivistáiként munkálkodtak. (Az „Európa-kapu" szlogenné lett szegedi önmeghatározás a „Balkán kapuja" meghatározás helyett született a kilencvenes évek anakronisztikus háborúi mentén egy másfajta, Európa irányú, tartalmú magatartás, orientáció és program jelölésére.[5] A térségi szakmai műhelyek közreműködésével elkészült a DKMT első[6], majd nemzetközi tapasztalatok integrálásával a második Stratégiai Programja .[7]

Oly kevés kezdeményezés éli túl hazánkban azt a politikai-kormányzati ciklust, amelyben született. Oly kevés társadalmi szükséglet, ügy és problémakezelés mentén vagyunk képesek ebben a végletesen megosztott világban konszenzusra, az ügy felvállalására, mások kezdeményezésének folytatására. Példás kivételnek bizonyult az immár másfél évtizedes múltra visszatekintő, a nemzetközi diplomáciában „szegedi folyamat"-ként meghatározott és elismert magyar kezdeményezés:

- a délkelet- európai térség, a huszadik század utolsó évtizedében Európa legfájdalmasabb válságövezetének pacifikálására,
- az együtt és egymás mellett élő népek mindennapi létezésének normalizálására,
- a térség új államainak stabilizálására,
- jogrendszereik humanizálására,
- politikai berendezkedéseik demokratizálására és legitimálására,
- gazdasági-társadalmi életük harmonizálására és konszolidálására,

5 Szeged térszervező funkciórendszerét, regionális és euroregionális kisugárzó szerepét tekinti át: Besenyi Sándor: Szeged Európa-pozíciója az ezredfordulón. Szeged (A város folyóirata), 2003. szeptember 32–39.

6 Stratégiai Terv a Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés számára. Szerk. Kulcsár László, Szeged, 2000. (Magyar, román és angol nyelven.)

7 A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió Stratégiai Terve. Szerk. Nagy Imre, Szeged, 2005. (Magyar, román és angol nyelven.)

- az élhető világ helyreállítására irányuló nemzetközi és regionális, professzionális és népi diplomáciai együttműködés. 8./

Kiemelkedő és földrajzilag mind szélesebb rádiuszú felkészítő tevékenységrendszert, közvetlen és szerteágazó személyes kommunikációs hálót épített ki a Szegedi Biztonságpolitikai Központ a balkáni politikusok , önkormányzati vezetők, üzleti szereplők, civil aktivisták, történelemtanárok körében. Szeged fontos találkozóhelye lett, az összefogás reális és szimbolikus térségi központja, gyakorlati és szimbolikus katalizátora a délkelet-európai stabilitási erőfeszítéseknek.

2003. április elejétől Szerbia-Montenegró az Európa Tanács tagja lett, intézményesen is az európai integráció útjára lépett. Megkezdték a felkészülési szakértők, apparátusok megszervezését, az integrációs intézmények létrehozását, a tömegtájékoztatás, és szemléletalakítás kibontakoztatását. A folyamatot azonban visszavetette a Djindzsics miniszterelnök elleni halálos merénylet és az utána kialakult belpolitikai konstelláció, a parlamenti erőviszonyok megváltozása, a demokratikus erők pozícióinak gyengülése, a nemzeti radikalizmus ellentámadása, máig tartó megerősödése, a hágai nemzetközi bírósággal történő együttműködés szabotálása. A drámai gazdasági visszaesés mélypontján lelassult az ország demokratizálása, felparázslottak a nemzetiségi ellentétek. Nemzetközi elítélő visszhangot keltett Európa szerte és az USA kongresszusi és kormányzati köreiben is a szerb fiatalok körében elharapódzott magyarverések sorozata.

A 2004. május 1-én a kelet-európai TIZEK tagjai között Magyarország európai uniós taggá válásával ezek az országok már az Európai Unió teljes jogú tagjai lettek. Az uniós tagfelvétellel megnyíló lehetőségek közös felhasználása helyett a határon túli magyarok kettős állampolgárságáról 2004. december 5-re kitűzött és sikertelen népszavazás drámai módon megosztotta a honi közvéleményt, és fájdalmasan lesújtotta a határokon túl szakadt – reménykedő – magyarságot. Sokkot, törést okozott a magyar nemzeti integráció folyamatában.

2005. május végétől, a szegedi román- szerb- magyar külügyminiszteri találkozót követően a Vajdasági Tartományi Kormány vezetője lett a DKMT soros elnöke. Erősödött az európai integráció iránti elkötelezettség, a tudatos szomszédsági együttműködés a Délvidéken. A vajdasági tartományi kormány az együttműködési rendszer felelős, elkötelezett hívének, kezdeményező, cselekvő, meggyőző letéteményesének bizonyult. Lendületes munkával, meggyőző aktivitással folytatták az euroregionális együttműködés kiterjesztését, a szerbiai alternatív, európai integrációs politikai irányultság erősítését.

A DKMT Eurorégió Stratégiai Tervei körülhatárolták a lehetségesen, sok vonatkozásban közös földrajzi, természeti, az infrastruktúrális, a gazdasági, társadalmi, kulturális környezet terrénumát.[8] Átfogó áttekintést adtak ezekről a területekről. Fókuszálták a térségi összetartozás, szomszédsági érdekközösség, a lehetséges és szükséges együttműködés témaköreit. Helyzetelemzéseik, prioritásrendjük, célmeghatározásaik, operatív programjaik orientáló segítséget, jövőképet vázoltak. Ráirányították a figyelmet a határokon átívelő trilaterális (magyar, román, szerb) és a kétoldalú együttműködések lehetőségeire és tennivalóira. Áttörték a nemzetállami megközelítési módok zártságát, a problémalátás és – kezelés eddigi korlátait. Horizontot rajzoltak, perspektívát nyitottak, irányokat jelöltek a helyi és térségi szomszédsági kezdeményezések, az öntevékenység, a partnerségi hálózati és a tengelykapcsolatok kiépítése számára. A protokolláris eseményekről történő tudósításokon túl a média igazán nem vállalt érdemi tájékoztatást. Reprezentatív folyóiratuk, az Eurotrió, majd Eurorégió pénzügyi sőt politikai támogatása is megszűnt. A stratégiai törekvések társadalmasítása elmaradt. Legtovább az Európa hullámhosszán című nemzetközi rádióműsor szolgálta hűségesen és magas szakmai színvonalon az euroregionális közeledés és kapcsolatok ügyét.

A DKMT Eurorégió integrációs és koordinációs funkciója azonban nem egy új hivatalossági szintet, autoritást ruházott fel hatalmi és

8 A professzionális diplomácia és a népi diplomácia komplementer rendszerré szervezésében kiemelkedő munkát végzett Dr. Nagy Ferenc, hazánk Szabadkai Főkonzulátusának megszervezője és haláláig vezetője. Besenyi Sándor: Laudációból nekrológ. 2009.október 25.

adminisztrációs kizárólagossági jogkörökkel. Tanácsa, szegedi ügynöksége és irodája csak transzformátora és nem hatalmi szűrője lett a kezdeményezéseknek, a térségi szereplők öntevékenységének. Intézményesülése és működése nem egy új redisztribúciós pozíciót teremtett – ehhez kiemelt pénzügyi kerete, jelentős anyagi bázisa sem volt – és a különböző szintekről, irányokból, donátoroktól származó és elérhető pályázati források immár más térségi aktorok kezdeményezései számára is teret és lehetőséget, dimenziókat biztosítottak. A DKMT Ügynökség és Iroda csak egy pályázó szereplővé magányosodott az önkormányzatok, a kamarák, az intézmények és a civil szereplők mellett. Névadása azt az illúziót erősítette, hogy preferált, dúsan támogatott szervezet, hogy kiemelt integrációs funkciója van.

A DKMT Eurorégió frissen elfogadott második Stratégiai Programja alapján megkezdődött az elfogadott programok gyakorlati operacionalizálása, a határokon átívelő szomszédsági kapcsolatokat elősegítő pályázati és pénzügyi forrásrendszer kiépítése, a pályázatkezelés érdemi működésének beindítása, csiszolása. Az uniós INTERREG III. – CARDS pályázati támogatási szisztéma új dimenziókat teremtett az európai integrációt erősítő együttműködések számára. A programot felvállaló szereplőkre, bár már formálódtak ígéretes eredmények is, még nagyon sok probléma kezelésében történő közreműködés, még sok önkéntes szerepvállalás és megpróbáltatás várt. A folytatáshoz a megváltozott körülmények és a változó érdekviszonyok közös áttekintésére, az új konstelláció sokoldalú feltárására, a tennivalók együttes felmérésére, a cselekvések lehetséges összehangolására, megújulásra, új módszerek és megoldások keresésére volt szükség.

ÚJ KÖZEG ÉS ELŐFELTÉTELEK A „SZEGEDI FOLYAMAT” FOLYTATÁSÁHOZ

Hazánk különböző demokratikus politikai erői majd két évtizeden át következetesek voltak abban az elkötelezettségben, hogy az európai értékrend szerint alakuljanak az ország társadalmi-gazdasági-politikai

viszonyai, jogrendje, külpolitikája és szomszédsági kapcsolatai. Ma már Magyarország körül Szlovénia, Ausztria, Szlovákia és Románia és legújabban Horvátország is ugyanannak a nemzetközi közösségnek a tagjai. Bár gazdasági fejlettségük, fejlődési dinamikájuk, tradícióik, anyagi és szociális körülményeik, jövedelmi viszonyaik, szintjük és kondícióik nagymértékben különböznek, többségükben közös biztonsági rendszerhez, gazdasági és monetáris övezethez, politikai és jogrendhez tartoznak. Az európai közösségi normák alapján alakítják saját társadalmuk életét. Ugyanezen normák betartását várták és várják el a partner országok népeitől, vezetésétől. Azok alapján ítélik meg szomszédaik magatartását is. A térség államainak most már az Európai Unió keretein belül kellett és kell megtalálni a szomszédsági együttélés és együttműködés hatékony módjait és formáit.[9]

A schengeni korlátok kivételével immár átjárhatókká váltak a történelemben oly sok viszályt, konfliktust, sorompót jelentő határok. Történelmi eredmény számunkra, hogy a huszadik század nagy világégéseivel, békétlen békediktátumaival szétszaggatott magyarság – a jelzett különbözőségek rendszerében – immár fokozatosan újraintegrálódva keresi boldogulását.

Történelmileg lehetségessé vált, hogy leszaggatódjanak a nemzetállami kalodák, lazuljon a többségi társadalmak szupremációs önkénye és nyomása, a decentralizációval és európai közös intézményrendszer kialakításával erősödjenek a települési, térségi és regionális önszerveződés és kezdeményezési szabadság esélyei. Az előcsatlakozási szakaszban a Kárpát-medence államai a nemzeti kisebbségi jogok elismerésével, kiterjesztésével, helyzetének javításával jó pontokat gyűjtögettek az uniós tagfelvétel mérlegeléséhez. Tanultunk, tanulunk egymástól jogharmonizálást, intézményszervezést, szükségletfelmérést, helyzetelemzést, forrásszerzést, forráskoncentrációt.

---

9 A délkeleti határ mentén kibontakozott euroregionális együttműködés tíz évének tapasztalatait, gondjait és a folytatás lehetőségeit vázolta Besenyi Sándor: Össze kell egyeztetni óráinkat! Euroregionális együttműködés a délkeleti határ mentén. Európai tükör, 2006. 11. sz. 29–42.

Az előcsatlakozási pályázati támogatások, majd a térségi kapcsolatok építésére biztosított uniós segítségnyújtás elnyerésének versenye, a kisebbségi identitásvédelem és a sokoldalú önszerveződés kibontakozása, politikai és érdekképviselete a központi, a területi és a helyi társadalomban, a civil kapcsolati hálók kiépülése kedvezett az etnikai kisebbségek helyzetének javulásához Magyarországon és a szomszéd országokban is.

A modern határállomások füzérének európai uniós támogatásokkal történt kiépítésével, megközelíthetőségének javításával javult az addigi embertelen és trombózisos határhelyzet. Sikerült humanizálni a határátkeléseket, oldani korábbi elrettentő traumájukat. A határ menti közösségi és interetnikus találkozók, partneri együttműködések közben (a transzkontinentális pulzáló népvándorlási periódusok hetei kivételével) stressz nélküli, napi élmény lett oda-vissza a határátkelés.

A határokon túli kisebbségi magyarság önszerveződése, alkotó kezdeményezései és az anyaországi támogatások segítségével kiszélesedett a magyarnyelvű tájékoztatási és kommunikációs rendszer a szomszédos országokban. A korábbi, elismerten gazdag kisebbségi könyvkiadási és folyóirat struktúra mellett kibővült a magyar nyelvű nyomtatott sajtótermékek, kiadványok köre, bár szinte mindenütt csökkent azok helyi, többségi állami támogatása, és szükségessé és nélkülözhetetlenné váltak a rendszeres és kiszámítható magyarországi támogatások.

A Duna TV a magyar nemzeti kulturális reintegráció talán legsikeresebb kezdeményezése és a közszolgálati rádiók és televíziók hálózattá, együttműködő kommunikációs rendszerré szervezték a kisebbségi magyarság példás igyekezetével megteremtett elektronikus média műhelyeit. A vajdasági kisebbségi média hozzáállása, szerepvállalása diffúznak és ellentmondásosnak bizonyult. Buktatókkal nőtt fel az integrációs törekvések vállalásához.

Ma már a magyarországi lakosság alacsony érdeklődése szab határt az eleven, naprakész, igen színvonalas és sokoldalú elektronikus tájékoztatásnak és tájékozódásnak. A honi nyomtatott sajtóban aránytalanul

szegényesebb és szűkösebb az információs anyag a Magyarország körüli világról. Pedig tágítani kellene tájékozódási és tájékoztatási horizontjukat, mert a lakosság közvetlen kommunikációs és az együttműködési rádiusza, interregionális kapcsolati és cselekvési tere – már igen örvendetesen – szélesebb, mint napilapjaink térségi információs és elemzési horizontja.

A perifériák határrégiói ugyanis megnyíltak. Az elmetszett infrastruktúrák fokozatosan megújulnak. A történelmi organikus kapcsolatok revitalizálódnak az évtizedekre elszakított nemzettestek és a különböző etnikumok között. Az immár másfél évtizedes térségi euroregionális közeledés és együttműködés a nemzeti integrációk és a szomszédsági kapcsolatok kipróbált, bevált, megbecsülendő és erősítendő gyakorlatával a szomszédsági kapcsolatok további harmonizálásának garanciái.[10]

A médiakapcsolatok és a közlekedési, határátkelési infrastruktúra fejlesztése mellett az azonnali és közvetlen kapcsolattartás korszakos, új technikai előfeltétele épült ki az ezredforduló éveiben a Kárpát-medencében is. A személyi számítógépek elterjedése, a digitális kultúra robbanásszerű térhódítása, az internetes kapcsolattartás és a mobil telefonos hálózati rendszer a kommunikáció, az információgazdálkodás, a kulturális és tudásintegráció új dimenzióit nyitották meg a nemzeti integráció és az interetnikus kapcsolatok bővítése, erősítése, mindennapossá alakítása számára is.

A magyar kormányzatok jelentős forrás-együttessel, nemzeti programmal, képzéssel segítették elő a tudástársadalom feltételeinek megteremtését határokon belül és a kívüli magyar közösségek számára egyaránt. Az iskolai számítógépes laborok kiépítése a magyar iskolákban, a számítástechnikai képzési programok, ifjúsági táborok, az *e*-pontok létrehozása és hálózati rendszere révén közös személyes és közösségi dimenzióként gazdálkodunk ezzel az egyre bővülő és határtalanabbá váló feltétellel és lehetőséggel. A honi teleház mozgalom példájára és katalizálásával a határon túli magyar civil szerveződésekben is elterjedt és

10 Soós Edit: Integráció és regionalizmus. Bába és Társa Kiadó, Szeged, 1999. és Soós Edit: Kohéziós politika. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2011.

megerősödött a közösségi tudásgazdálkodás és kommunikáció hálózata. A digitális tartalomképzés új és újabb, nagyszerű kezdeményezései, programjai, megoldásai születnek a különböző szakmai műhelyekben. A szakmaiság, a tudásgazdálkodás és a közvetlen személyes kommunikáció új világa, új egyéni és közösségi felzárkózási feltételeket teremtett a perifériák elzárt etnikai kisebbségi társadalmai számára is.[11]

BEFAGYASZTÁS, AVAGY ELMOZDULÁS

A 2006. október 28–29-i népszavazással elfogadott, 2006. november 8-án életbe lépett új szerb alkotmány alternatív helyzetet teremtett Szerbiában. Az új alkotmány görcsös befagyasztási kísérlet Koszovó státuszának meghatározásában (miközben a tartomány lakosságát kizárták a demokratikus állásfoglalásból) ismételten kimondta az albán többségű, ténylegesen már önálló Koszovó Szerbiához tartozását.[12]

A tét önmagában azonban már nem Koszovó jövőbeni státusza volt, hanem az idő tényező, hogy mennyi idő és milyen körülmények állnak rendelkezésre a szerbiai politikai erők számára az alkotmányból következő új törvények meghozatalához, alkotmánnyal megnyitott átalakulási lehetőségek realizálásához. Koszovó szinte elkerülhetetlen gyakorlati elvesztése nyomán kialakult szerbiai politikai légkörben, a drámai gazdasági visszaesés, a magas munkanélküliség, a megoldatlan menekültügy problémái miatt tartani kellett a demokratikus politikai áramlatok térvesztésétől mind a parlamenti, mind az elnökválasztásokon. „A kilencvenes évek jugoszláviai háborúi katonapolitikailag lezáródtak ugyan , a szerbségben és a szerb politikai, értelmiségi elitben azonban mélyen él, (és élni is fog) a „szerb nemzeti Trianon" súlyos, kirekesztő szindrómája, és ezért erősen megkérdőjelezhető az EU –irányvétel feltétlen őszintesége és elkötelezettsége is!"[13]

---

11 Csepeli György: Veszélyesen élni? In: Az internet kockázatok és mellékhatások tekintetében. Szerk. Talyigás Judit. Scolar, Budapest, 2010. 25–42.

12 Besenyi Sándor: Kosovo precedens. Hét Nap (Szabadka), 2008.április 2.

13 Sefcsich György: Magánlevelezés, 2014. február 5.

A szerbiai magyar kisebbség sorsát is súlyosan befolyásolták ezek a fenyegető fejlemények. Hangsúlyoznunk kell, hogy a befagyasztási kísérlet mellett alternatívát, elmozdulási lehetőséget is rejtett ez az új helyzet. Az új alkotmány törvénykezési programok előtt is kaput nyitott, amelyek elősegíthetnék az ország további demokratizálását és modernizációját.

Felmerült az a kérdés is: hogyan viszonyuljon mindezekhez a vajdasági magyarság? Nem folytathatta ugyanis a bizonytalankodást, hezitálást, apolitikus távolságtartást, tartózkodást, fatalisztikus „ahogy lesz, úgy lesz" magatartást, hisz a krajnai és a koszovói szerb kisebbség menekülthullámai tovább szorították a vajdasági magyarságot észak felé és a Tisza mentére. Súlyosbították a megoldatlan menekültproblémákat, átírták az etnikai arányokat és térstruktúrákat, moduláltak a társadalmi-politikai erőteret a Vajdaságban is.

A vajdasági magyarság – különböző műhelyei, fórumai, orgánumai, szervezetei, csoportjai olykor felemás állásfoglalásai, a többségi szerb politikai elithez dörgölődző megnyilvánulásai ellenére vagy azzal együtt is – alapvetően és meghatározó módon érdekelt

- az ország további demokratizálásában, polgárosodásában, megújulásában,
- európai integrációjának elmélyítésében,
- a Milosevics előtti tartományi autonómia helyreállításában és megerősítésében,
- a kisebbségi jogok védelmében és szavatolásában, a települési és területi önkormányzatok megerősítésében, önkéntes szövetségeik, összefogásuk erősítésében, kezdeményezési jogaik és fejlesztési lehetőségeik kiszélesítésében,
- a határokon átívelő kapcsolatok további gazdagításában és erősítésében.

A választásokat övező apátia nyomán elszenvedett pozícióvesztés figyelmeztető jel volt számukra, hogy veszélyes magatartás a passzivitás, a felkészülés elmaradása, a megosztottság elmélyítése, a keserű

kiábrándulás és a nem-cselekvés. Családok, lakossági csoportok érdeksérelme, a települések magyar jellegének elvesztése, identitásvesztés, a kényszerű migráció volt a nem-cselekvés ára.

Kockázatokat rejtett és rejt, bár hovatovább beleszoktunk, hogy a magyarság politikai érdekellentétekkel tagolt csoportokra szakadt a Vajdaságban is. Görcsös indulatokkal, ellenszenvvel, gyűlöltséggel, vádaskodásokkal kötik le a magyarság politikai prominenseinek figyelmét, erejét, kapacitásait. Rontják a magyarság önszerveződésének, mozgósításának, érdekképviseletének esélyeit, fékezik politikai akció-képességét. (Az ember eltűnődik, meddig kell együtt élnünk ezzel a polarizáltsággal? Talán új helyzetek, új konstellációk, új stratégiák mentén képesek leszünk alakulni és alakítani önmagunkat és egymást is?)

A „SZEGEDI FOLYAMAT” PERSPEKTÍVÁJÁRÓL

Az új közeg és feltételrendszer nyitottnak bizonyult a délkelet-európai integráció elősegítésére hívatott szegedi folyamat megújításához és dinamizálásához is, bár a körülmények sok vonatkozásban eltértek a már uniós partnerországokká lett szomszédság mozgásterétől. A balkáni államok európai státusza még jelentősen eltért az uniós tagországok helyzetétől, lehetőségeitől és mozgásterétől. A közvetlen háborús konfliktusok, a szétválás után az önálló államiság megteremtésének, belpolitikai stabilizálásának, gazdasági-pénzügyi önállóságuk megalapozásának, új nemzetközi kapcsolatok kialakításának feladataival szembesültek ezek az államok. A külső kapcsolatok bizony csak a belső átalakulással kölcsönhatásban alakultak. A külső segítség azonban kapaszkodókat tudott nyújtani a belpolitikai erőterekben a szükséges kezdeményezések, átalakítások megvalósításához, a demokratizálás folytatásához. Ösztönző bátorítást és támogatást nyújtottak a civilizatórikus fejlődés koncepciójának kialakításához, megtervezéséhez, pályázati programjaik kihordásához.

Gyakorlati jövőképet rajzoltak a múltba menekülő magatartásokkal szembeni alternatív törekvések kialakításához.[14]

Magyarország mélységesen érdekelt volt és maradt a Balkán stabilitásának további erősítésében, hisz a kilencvenes években a háborúk sorozata, a válságövezet lerontotta a Dél-Alföld fejlesztési esélyeit. A nemzetközi fejlesztési tőkebefektetések nagy ívben elkerülték a térséget. A stabilitás erősödése közvetlenül érintette a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió együttes fejlesztésének lehetőségeit, tartalmát, tempóját és dinamikáját. Kihatott a vajdasági magyarok helyzetére, megmaradásuk körülményeire.

A 2007 decemberétől hatályba lépett schengeni határhelyzetre a Vajdaság lakossága magyarországi segítséggel készült fel. A tervezett 30 kilométeres, az egységes közigazgatási keretben 50 kilométerre bővíthető kishatárforgalmi körzetben a vajdaságiak jelentős részének és a vajdasági magyarok 90 százalékának vízummentes belépési lehetőséget biztosított Magyarországra. Ezzel a megoldással részben meg tudtuk őrizni a kapcsolattartás elért körülményeit, folytatni tudtuk a kapcsolatok építését, az együttműködés gazdagítását. A továbbiakban is az átjárhatóság biztosítása az egyik legfontosabb feladat.

Gyakorlati, de egyben szimbolikus jelentőségű diplomáciai esemény volt tehát 2006-ban a horgosi–röszkei autópályás határátkelő szerb oldali létesítményeinek hosszan késleltetett hivatalos átadása és üzembe helyezése (több évvel a magyarországi oldal elkészülte és átadása után). Az esemény valójában megkoronázta a szerb-magyar határátkelők addigi sorának európai uniós támogatással történő kiépítését, a határátkelések humanizálását célzó erőfeszítéseket.

A „Párbeszéd európai fejlődésünkért" című rendezvénysorozat 2006. december 8-i záró konferenciája Szegeden tekintette át a határ menti együttműködés tapasztalatait és gondjait. Az „Európai Unió és a belbiztonság (bevándorlás, határellenőrzés, szervezett bűnözés elleni

14 A délkeleti határrégiók újjá szerveződő kapcsolatrendszerét tekintik át a DKMT Eurorégió magyar, román, és szerb szakértői a Lehet-e három arca e tájnak? című kötetben. Besenyi Sándor: Civilek a magyar-román-szerb hármashatár mentén. Szerk. Nagy Imre és Kugler József, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsaba–Pécs, 2004. 143–157.

küzdelem) kapcsolata" témakörben határozta meg a határőrizeti, a vám és pénzügy szervezetek felkészülésének tennivalóit a bevezetendő schengeni határnormák alkalmazására. Az uniós monitorizálás és igen szigorú ellenőrzés szerint mind a határőrizeti, mind a vámszervek felkészültek az áttérésre. Jó együttműködést alakítottak ki a határ túloldalán tevékenykedő szakmai partnerekkel. A konferencia summázta a határhelyzet biztonsági kockázatait. Megállapítást nyert, hogy napjainkban a transzkontinentális világszegénységi migráció, az illegális emberkereskedelem, a drogkereskedelem, a szervezett bűnözés, az állategészségügyi normák megsértése jelentik a legfőbb veszélyt. Ezek a nemzetközi kockázatok a közvetlen határhelyzeti tennivalók mellett mélységi területi munkát és naprakész, szervezett együttműködést is igényeltek.

(A térség biztonságát azonban nem csak az unió határain kívülről fenyegették veszélyek. A lejárt szavatosságú uniós árutömeg szervezett magyarországi terítése soha nem látott mértékben veszélyeztették élelmiszerbiztonságunkat, egészségünket, ellátási rendszerünket. Szeméthegyek illegális térségi felhalmozása új önvédelmi magatartást sürgettek a kormányzati és önkormányzati szakmai szolgálatoktól és az igazságügyi szervezetektől, a fogyasztóvédelem és környezetvédelem civil szervezeteitől és hatóságaitól.)

Számolnunk kellett a hangulatváltás új jelenségeivel is. A korábbi években kialakult, határokon átívelő önkormányzati, kamarai, intézményi és civil kapcsolatok jelentős próbatételen, megterhelésen estek át. A közös reményeket, együttműködési pátoszt a hétköznapokban a gyakran rideg valóság, akadályok, érdekkülönbségek és feszültségek, a feltételek szűkössége, megannyi vis maior fejlemény tette próbára, írta felül. A gyermekbetegségek korában minden megvalósított program új elképzeléseket gerjesztett. Minden megvalósított szükséglet újabbakat indukált. Még nyomasztóbbak a szűk keresztmetszetek, a hiányok, az ésszerűtlenségek és az akadályok.

Bár a DKMT Stratégiai Tervei a helyi kezdeményezések igen széles bázisát rendszerezték, gazdag variabilitását jelenítették meg. Jövőképük az euroregionális partnerek, szakmai és döntési körök

tartalmi és módszertani ajánlásai voltak, s még nem organikus saját programok. Sok tekintetben magukon viselték a „sorvezető", az európai mintázat jegyeit. Társadalmasítottságuk, ismertségük és érdemi mozgósító erejük is nagyon szerényen alakult. A térségi társadalmi, gazdasági, önkormányzati, intézményi és civil közös pályázati tevékenység egymásra épülő hullámai, korszakai, tartalmi gazdagsága azonban már „sajátterméső", adaptív programok. Organikus háttérrel, társadalmi beágyazottsággal és személyes elkötelezettségekkel. A produkciók azonban gyakran nem a kitűzött célt és a „főcsapás" követő eredményt hozták, hanem igen gyakran csupán a tényleges munka látszatát keltették. Sorsukat túlnyomórészt valamely asztalfiókban végezték, s nem eredtek belőlük valós gazdasági, tudományos vagy helyi társadalmi eredmények.

Indokolatlan lenne szembeállítani a stratégiai szintű és a helyi kezdeményezéseket, ezért a folytonos szembesítés szükségességére szeretnénk ráirányítani a figyelmet. Arra, hogy dinamikus rendszerként ítéljük meg a térségi kapcsolatok történéseit, amelyek időről időre analitikusabb helyzetelemzést, az adottságok és lehetőségek mélyebb szakmai vizsgálatát, az akadályok és a veszélyek tudatosabb mérlegelését sürgetik. A szükséges és a lehetséges mozgásterének alaposabb átgondolását, a prioritásrend megvalósíthatatlanságának, avagy megvalósításának ismétlődő értékelését sugallják ezek a történések és változások.

A Románia és Bulgária uniós tagfelvétele (2007. január 1.) nyomán szélesedő európai integrációs folyamat új, eddig ismeretlen jelenségek, folyamatok, kihívások sorával szembesítette hazánkat. Sürgetővé vált Magyarország helyének, helyzetének, mozgásterének, lehetséges szerepének meghatározása. A konvergencia-program, a 2007–2013. közötti uniós pénzügyi ciklus feladatainak és költségkereteinek országos és térségi tervezése, az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Program, a tennivalók operacionalizálást jelentő ágazati és regionális programok kidolgozása, brüsszeli beterjesztése és egyeztetése, az akcióprogramok kidolgozása és a pályázati kiírások előkészítése mentén alakult. Hatalmas alkotóenergiákat kötött le ez a munka, miközben

a Délvidék társadalmi, gazdasági szereplői is mérlegelték, hogy milyen területeken, milyen koncepciókkal, programokkal és partnerségben, mekkora önrész vállalással kapcsolódhatnak az európai, a magyar központi, az ágazati, a regionális és térségi forrásszerzési lehetőségekhez.

Az európai mozgástéren belül felértékelődött a hazánkat övező térségre vonatkozó interregionális politika, hisz a magyarság tényleges versenyhelyzetét, mozgásterét és lehetséges együttműködési rendszerét – adottságaink folytán – elsődlegesen ebben a geopolitikai meghatározottságban kell felmérnünk, megterveznünk és alakítanunk. A magyar külpolitikában újabb hangsúlyokat kapott a hasonló gondokkal, kihívásokkal küszködő „Visegrádi négyek" érdekegyeztetési folyamata, a közvetlen szomszédsággal kialakított, többnyire bilaterális együttműködési és tengelykapcsolatok rendszere. Formálódtak formái, rítusai és hagyományai.

Tettük ezt annak ellenére, hogy érezhetően lecsökkent az uniós integrációs cselekvések pátosza a lakossági kapcsolatokban. Felváltotta azt a szigorúbb érdekfelfogás és versenyszellem. Zavaró tendenciákat is tapasztaltunk. A csatlakozási illúziók foszladozásával, az új versenyhelyzet éleződésével, a fáradtság, a szkepszis, a csalódottság terjedése nyomán felerősödött a különböző nemzeti radikálisok kritikus Európa- ellenessége, harcos nacionalizmusa. Szlovákiában, de azt követően Romániában is az uniós tagfelvétellel véget ért a kisebbségek demokratikus jogainak kiszélesítését hangsúlyozó, együttműködését kereső kormányzati látszatpolitika, amely vitathatatlanul dermesztette, de már meg nem akadályozhatta a kisebbségi magyarság tudatos érdekképviseletét, érdekérvényesítését az egyes tagállamok demokratikus politikai rendszerében, a térségi és települési önkormányzatokban, a határrégiók közeledését, a határokon átívelő euroregionális együttműködési rendszer megerősödését.

A rendszerváltás évtizedeiben az anyaország alkotmányos kötelezettségként vállalta a határon túli magyar közösségek erkölcsi politikai és anyagi támogatását. Költségvetési forrásokból, magán és közösségi felajánlásokból támogatási formák, módok, keretek, közalapítványok, alapítványok sora, apparátusok, kuratóriumok, alkuratóriumok összetett

és szinte átláthatatlan támogatási rendszere, a támogatók és támogatottak széles, színes és összetett hálózata alakult ki a Kárpát- medencében.

A magyarság azonosságának, anyanyelvének, kultúrájának, szokásrendszereinek, tradícióinak, értékeinek megőrzésében, közösségi és egyéni kezdeményezései, tehetségei és alkotóerői felkarolásában, oktatási, szakképzési, felsőoktatási, kulturális, tudományos életének kibontakoztatásában, épített környezete megmentésében, közélete és üzleti élete kiépítésének elősegítésében, a könyvkiadás és folyóirat támogatásokkal, a nyomtatot sajtó és az elektronikus médiumok hálózatának létrehozásával – történelmi küldetést szolgált, teljesített és teljesít ez a metamorfózisokkal alakuló támogatási rendszer.

Elmaradt viszont, vagy nem kapott elég figyelmet és törődést a visszacsatolás a támogatások értékelésében, az új támogatási irányok meghatározása, a honi és a kisebbségi közvélemény tájékoztatása. Valahogy mind szövevényesebbé és áttekinthetetlenebbé vált a támogatási szisztéma és a támogatások felhasználása, hasznosulása. S ahogy lenni szokott, az adományozásoknál nem az eredmények, hanem a szükség szaporodott, hogy „erre kellene, arra kellene még és több támogatás!”. Nem a jóérzés, hanem a várakozás és az elégedetlenség nőtt. Politikai ellenérdekeltségek kereszttüzébe, polarizált erőterébe kerültek az egyes támogatási területek, a döntési mechanizmusok, a támogatók és támogatottak, a támogatásra várakozók.

Úgy hiszem, összességében mégis joggal mondhatjuk el, hogy a határon túli magyarság anyaországi támogatásának rendszerei történelmi súllyal járultak hozzá a szétszaggatott magyarság nemzeti reintegrációjának elősegítéséhez (paradox módon azonban az utóbbi években nem az egységet, hanem a belső megosztottságot erősítették).

Azzal, hogy a magyarság többsége most mára közös európai uniós keretek közé került, csupán két félmegyényi magyar közösség maradt kívül Kárpátalján és a Vajdaságban, megnyíltak a kisebbségi magyarság közösségei számára is – külön-külön avagy partnerségben – az uniós támogatási rendszerek a határ menti együttműködéseket és a közös fejlesztéseket támogató pályázati dimenziók, elérkezett az idő a támo-

gatási rendszer megújításához, stratégiai átstrukturálásához. A támogatások fókuszát az európai támogatásokból kimaradt Kárpátaljára és a Vajdaságra irányították át.

A határ menti és euroregionális együttműködés stratégiai és operatív tervezésének megújítása közös kihívásként jelentkezett a határok mindkét oldalán.

KEZDEMÉNYEZÉSEK ÉS ELŐMUNKÁLATOK A „SZEGEDI FOLYAMAT" MEGÚJÍTÁSÁHOZ

Az ezredfordulót követő első évtized második felében felerősödtek a népi diplomácia kapcsolatfelvételi és együttműködési kezdeményezései. Több határon átívelő szakmai kapcsolat épült, több rendezvényre került sor térségünkben, amelyek már a részterületeken egy új együttműködési szakasz előkészítésén munkálkodtak.

- A vajdasági gazdaság- és humánerőforrás fejlesztés testvérvárosi együttműködéssel történő kiszélesítését, elmélyítésének szakmai megalapozását , Szabadka község stratégiai fejlesztési programjának kidolgozását szolgáló kutatásaikkal, elemzéseikkel és előterjesztéseikkel igen biztató referenciát prezentáltak a Regionális Tudományok Társasága Szabadkai Tagozata szakértői Szegeden, 2006.október végén megrendezett kárpát-medencei társasági vándorgyűlésen.

- 2006. november 8-án Szegeden a Csongrád Megyei Kereskedelmi és Iparkamara szervezésében már a sokadik szerb-magyar üzletembertalálkozót rendezték, amely jó szakmai előkészítéssel tekintette át a szerbiai gazdasági élet változásait, a szerb- magyar gazdasági együttműködés helyzetét és lehetőségeit, és fontos térségi kezdeményezéseket fogalmazott meg.

- „Közszolgáltatás és finanszírozás a közlekedés területén” címmel országos konferenciát rendeztek Szegeden a Csongrád Megyei Kereskedelmi és Iparkamara szervezésében 2006. november 16–17-én az ágazat országos, regionális, euroregionális és helyi fejlesztési kérdéseiről.

- A szerb-magyar gazdasági együttműködés kiterjesztésének lehetőségeit, a szabadkai vámszabadterület innovációs teljesítményét és igen figyelemreméltó piaci horizontját, Szerbia európai integrációs előkészületeit tekintették át a Dél-alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség szervezésében 2006. november 29.-én sorra került „ Innocoopess- innovatív határ menti gazdasági együttműködés Subotica – Szeged” című projekt magyarországi résztvevői szabadkai és kelebiai tanulmányútjukon.

- Az MTA Regionális Kutatások Központja Békéscsabai Csoportja DKMT Euroregionális Stratégiai Információs és Dokumentációs Központot hozott létre Békéscsabán a térség települési, intézményi tervezési és pályázati dokumentációjának archiválására, a kutatás és a tervezés elősegítésére.

- Számolni kellett azzal, hogy a várakozások szerint a szerbiai önkormányzatok tulajdonhoz jutnak, s ez beindítja majd a nemzetközi kereskedelmi, hipermarket hálózatok szerbiai térnyerését és offenzíváját. (Nagy segítséget jelentett volna, ha a vajdasági önkormányzatok megismerték volna a kereskedelem liberalizálásának igen ellentmondásos és tanulságos magyarországi tapasztalatait. A Regionális Kutatások Központja békéscsabai vezető munkatársai kitűnő vonatkozó felkészültségét – ismételt javaslataink ellenére – nem vették igénybe.)

- A Szegedi Közéleti Kávéház és a Szabadkai Városházi Esték együttműködésében négy közös rendezvényből álló sorozat indult Szegeden és Szabadkán „Testvérvárosok – Kettős tükörben”

címmel az európai integráció térségi tapasztalatairól és az együttműködés további lehetőségeiről vezető személyiségek közreműködésével.

- A magyar anyanyelvi képzési vertikum fejlesztésében történő határokon átívelő együttműködés szakterületeire nagyon jól hasznosítható programokat dolgoztak ki a térség szakértői.

- Az „Európa Kulturális Fővárosa 2010" pályázati program regionális lehetőségfeltáró, programegyeztető találkozókat sürgetett a kiemelt partner Szegeden, hisz térségünk számára életminőség meghatározó, kohéziót erősítő és idegenforgalom fejlesztési szakterület – a kultúra. A projekt kihagyhatatlan marketinglehetőséget nyújtott a térség európai megismertetéséhez. A kezdeményezések azonban illúziók maradtak.

- Tanulmányokban mutattunk rá, hogy a kulturális stratégia kimunkálása nem maradhat ki Szeged fejlesztési pólus programjából, és stratégiai része lehet a szegedi folyamat tovább fejlesztésének. Mindeddig azonban – bürokratikus nehézkességből eredően – nem tudtuk kihasználni európai forrásbővítő lehetőségeit.[15]

Hosszan lehetne még sorolni a sikeres és bizony sikertelen határokon átívelő különböző szakmai és közösségi kezdeményezéseket, önkormányzati, intézményi , kamarai és civil kapcsolatteremtéseket, a népi diplomácia helyi, regionális és országos rendezvényeit. Az eddig létrejött személyi-közösségi-intézményi kommunikációs és együttműködési háló, a felhalmozott tapasztalatok, az elkészült és készülő részelemzések bázisán, a jelzett meghatározottságok és

15 A térség etnikumainak kulturális együttműködéséről és lehetőségeiről: Besenyi Sándor: A folytonosság és megújulás kényszere. Új kihívások Szeged kulturális életében. Szeged (A város folyóirata), 2008. január 7–12. és Besenyi Sándor: Változó konstelláció, új kihívások és lehetőségek a kultúra világában. Szeged (A város folyóirata), 2010.április 42–48. (illetve Létünk [Novi Sad], 2010. 3. sz. 70–82.)

konstellációk szintjén áttekinthetőbbé vált a helyzet, adottságaink, lehetőségeink, szükségességeink és kihívásaink köre.[16]

PARTNERSÉGI HIDAK

A 2007–2013 közötti európai uniós fejlesztési és pénzügyi ciklus számos új kezdeményezéssel, fejlesztési programmal, pénzügyi pályázati kerettel segítette elő a szomszédos országok határrégióinak közeledését, a határokon átívelő kapcsolatok kibővítését, a partnerségi együttműködések pályázati tematikus programjainak kidolgozását, a közös pályázati projektek generálását. Hazánk határai mentén valamennyi szomszédos országgal határokon átívelő együttműködési pályázati programcsomagot és arányos keretet nyitottak meg.[17]

A Délvidéken, az immár uniós partnerország, Románia és Magyarország határa mentén a HU/RO kódjelű , Szerbia és Magyarország relációjában az IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program-ot (Hungary-Serbia IPA Cross-border Co-operation Programme), valamint Horvátország és Magyarország határrégióiban Hungary-Croatia IPA keretprogramot és támogatási lehetőséget nyitottak meg.[18]

„A fő cél: az együttműködés keretében a közös kulturális és természeti örökség megőrzése, a gazdasági lehetőségek kiaknázása, közös oktatási , kutatási tevékenységek erősítése, elősegítve a munkahelyteremtést, valamint csökkentve a schengeni külső határhelyzet negatív hatásait."[19] A meghatározott prioritások, pályázati témakörök és keretek igen korszerű tematikus konkrétságban és árnyalt differenciáltságban nyitották meg, több menetben és további konkretizálással a pályázati lehetőségeket.

---

16 Besenyi Sándor: Széljegyzetek a szegedi folyamatról. Szeged (A város folyóirata), 2007. március 20–25.

17 Fejes Zsuzsanna: Határon átnyúló kezdeményezések jogi és közigazgatási feltételei. Különös tekintettel a magyar határrégiókra. PhD értekezés, Szeged, 2010. és Fejes Zsuzsanna: Duna Stratégia a többszintű kormányzás rendszerében. Régió a hármashatár mentén. Európai tükör, 2011. 1. sz 105–112.

18 Magyarország–Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési program. HUHR/0901.2.3./0001. projekt

19 Hungary –Serbia IPA Cross-border Co-operation Programme, 9.

A térség helyzetének, adottságainak, kondícióinak, intézményesültségének, mozgásterének , ambícióinak , törekvéseinek, álmainak eddig sohasem tapasztalt áttekintését vázolták fel, színeit/árnyékait láttató palettáját skiccelték fel ezek a pályázatok. Tanulságos tesztet nyújtottak a térség társadalmi, gazdasági, intézményi szereplői adaptív felkészültségéről, tudatosságáról és kreativitásáról, versenyképességéről.

Nincs módunk, felkészültségünk áttekinteni ezt a kivételesen gazdag palettát. Csak részterületi fókuszálásban emelünk ki néhány területet, ahol az új partnerségi kapcsolatfelvételek, együttműködési programok létrejöttek, a partnerségi hidak ívelik át az elválasztó országhatárt. Rámutatnak a térségi együttműködés lehetőségeire, sőt! – elengedhetetlen kibővítésének szükségességére is.

(A pályázatok, a rész- és összegző pénzügyi és szakmai beszámolói roppant jelentőségű történeti forrás együttest hoztak létre a legújabb kor történeti, társadalomtudományi kutatásai számára. A térség történelmének jövőbeni kutatása, feldolgozása immár lehetetlen az új kutatási területek és az ehhez szükséges adekvát kutatásmódszertan nélkül. A közelmúlt évtizedének kutatói számára sajátosan új és nagyon magas kvalifikációt, felkészültséget igényel ez a feladat. A kutatók felkészítése már nem halasztható felsőoktatási és tudományos kutatási programok kialakítását és bevezetését sürgeti. A tartalmi és módszertani felkészítés feladatainak nagyságrendjén túl számolni kell az érdekeltségi előfeltételek biztosításának nehézségeivel is, hisz a már felkészült szakemberek – jól felfogott érdekből – már a megnyíló új uniós pénzügyi ciklus, a Horizont 2014–2020 új pályázati programjai projektjeinek előkészítésére, generálására készülnek.)

A közös folyóvölgyi természeti örökségünk védelme, a talaj- és vízrendszerünket ért károkozás csökkentése, a környezetgazdálkodás (hulladékgazdálkodás, a szennyvizek tisztítása, az egészségkárosító levegőszennyezést korlátozó eljárások alkalmazása) célkitűzései a térség állami és közvállalati hatáskörei révén könnyebben partnert találtak a közös projektekhez. Számukra a költségvetési méretek és időkorlátok jelentették a szűk keresztmetszetet a pályázásokhoz.

A Vajdaság környezetszennyezési károkozottsága, programszerű környezetvédelmi aktivitásának kezdeti színvonala és mérete, vizeinek szennyezettsége nagyságrendekkel súlyosabb örökséget, terhet jelent a jelen és a jövő számára is.

Közös térségi gond a Duna-Tisza közi Homokhátság talajvízszintjének drámai csökkenése, a termőtáj új keletű sivatagosodása, vízháztartásának, gazdálkodási rendszerének leromlása. A probléma feltárása, kezelése, gazdálkodási rendszerének megmentése, öntözési kultúrájának infrastrukturális és termeléstechnikai megalapozása rendkívül bonyolult, összetett feladat vízügyi, infrastrukturális és áttekinthetetlenül sokrétű tulajdoni szerkezete miatt. Államközi egyeztetésű, kiemelt, közös, határtalan együttműködési és fejlesztési programot sürget.

A Délvidék legmarkánsabb közös jellegzetessége mezőgazdasági jellege. Ismert, hogy természetföldrajzi és klimatikus adottságai alapján, gazdaságtörténeti tradíciói eredményeként alakult ki ez az alapvető sajátossága. A török kiűzését követően, a török hódoltság alatt elnéptelenedett térség döntő hányadának betelepítése, a délalföldi mezővárosok lakosságának kirajzásával, leánytelepülései létrejöttével, a „szegedi nagytáj”(Bálint Sándor) gazdálkodási rendszerének kialakulásával bontakozott ki ez a tradíció. Az alföldi folyók szabályozását követően hatalmas termőterületek meghódítása és virágzása, a szabályozott folyók hajózhatósága és a vasúthálózat gyors kiépülése nyomán, a dualizmus évtizedeiben mezőgazdasági termék bumm, a bőség kora következett be. (Gazdag településhálózat, palotás városok jöttek létre. A karakteres nemzeti architektúra, az alföldi szecesszió – napjainkban már 100–110 éves, máig csodás – épületanyaga: megye és városházák, bankszékházak és szállodák, zsinagógák és templomok, közösségi és kaszinó épületek, szakiskolák és gimnáziumok, magán- és bérpaloták, fürdőépületek – mai épített környezeti örökségünk legjava – ekkoriban épült.[20])

Trianon után az utódállamok gazdasági szerkezetébe épült be a Bánság, a Bánát és a Bácska gazdagsága és gazdasága, azok belső

20 Besenyi Sándor: Multikulturalitás – interkulturalitás. Szeged (A város folyóirata), 2010. augusztus–szeptember 83–85.

piaci tényezőjévé strukturálódott. Jugoszlávia széthullásával, nemzetközi elszigetelődésével ez piaci funkció megszűnt a Balkánon. A pusztító háborús gazdálkodással mind az ország, mind a lakosság jövedelmi tartalékai kimerültek. A balkáni háborúk sora szétzilálta, és az uniós bojkott összezsugorította ezt a dinamikus szisztémát. A volt jugoszláviai és a nemzetközi piaci mozgástér elvesztése, Szerbia gazdasági hanyatlása még zártabbá tette ezt a rendszert. A szerb privatizációs nyomulásban a történelmi magyar gazdatársadalom alól lassan kicsúszik az anyaföld. A belső migrációs folyamatok jól demonstrálják ezt a tendenciát.[21]

Most , hogy Szerbia új korszak határához, az Európai Unióhoz csatlakozás küszöbéhez érkezett, bizakodással , de egyben aggodalom is tekintünk a történések elé. Aggódunk, hogy a térséget, az országot ért megannyi korábbi megpróbáltatás után, reményeiben ne csalatkozzék a vajdasági magyarság. Hogy tapasztaltabb testvérként még időben figyelmeztessük őket, az uniós tagfelvétellel induló új korszak nem csak új dimenziókat, végre érdemi fejlesztési és támogatási rendszert, új lehetőségeket, de új lehetetlenségeket, új kihívásokat, új megpróbáltatásokat is hoz. Megtanultuk, az európai uniós tagfelvétellel minőségileg új helyzetbe kerülnek a belépő országok. Az európai integrációtól kiszámítható, rendszeres támogatást és piaci mozgásterük kibővülését remélték. Megkapják, de kiegyensúlyozatlan versenyhelyzetet is mellé. Rájuk szakad egy iszonyúan kiélezett új történelmi versenyhelyzet, ahol a versenyfeltételek távolról sem egalizáltak.

Számolniok kell azzal, hogy az Európai Unió agrár- és élelmiszeripari termékkínálattal dúsan terített és telített piac. Hihetetlen termék- és áru diverzitású kínálati piac. Ahol a kínálat szinte mindenből nagyobb, mint a fizetőképes kereslet. A kínálatot az egymással is versengő áruházláncok uralják, akik a belépő Szerbiával maguk is piacbővítést remélnek, nyernek és érvényesítenek is. Vezérkari precizitással tervezett, szervezett, uniformizált rendszerben megvalósított, hihetetlen kifinomult, lecsiszolt, profitorientáltan költségracionalizált rendszer.

---

21 Mirnics Károly: A magyarság demográfiai helyzet a Délvidéken. Kisebbségkutatás, 2000. 2. sz.

IPA pályázati tevékenységgel, konferencia előadásokkal rámutattunk[22], hogy vitathatatlan a tény: a hipermarketek, az áruházláncok új, korszerű ellátási szintet, új kereskedelmi kultúrát képviselnek. A legkorszerűbb fogyasztási termék együttest, kínálati struktúrát közvetítik a felhasználókhoz. A globalizált világ egyetemes kínálati áruválasztéka szintjén, annak részesévé avatják a vásárlót. Legalábbis ezt a mámorító illúziót keltik. Rugalmasan manipulált árszínvonallal, rámenős akciózással, saját beszállítói rendszerrel, marketing- és reklámtevékenységgel uralják a piacot.

A pénztárnál azután lelepleződik ez az illúzió. Rádöbbentik a vásárlót, hogy csak a fizetőképessége szintjén lehet valódi részese ennek az egyetemességnek, ennek a gazdagságnak. Pénztárcája, bankkártyája jelenítik meg egyetemessége mértékét és korlátait. Rákérdeznek jövedelemszerzési képességeire, azok nagyságrendjére. Hogy milyen mértékben képes maga is és közössége, közösségei jövedelmi hányadát felmutatni, érvényesíteni? Az áruházláncok és az internetes vásárlások rákérdeznek a vásárló produktivitására, hogy milyen szinten és mértékben tud részt venni a fogyasztási rendszer termék és szolgáltatási alapjának létrehozásában, hogy termékeivel, képességeivel, ismereteivel, szolgáltatásaival, produktivitásával, kapcsolataival mennyiben tud beépülni a helyi, a térségi, az országos , a nemzetközi, a globális kínálati rendszerbe, annak piaci területeibe és dimenzióiba? Mennyiben tud beszállítói funkciókat kialakítani, működtetni az öldöklő versenyben, mennyiben tud piaci pozíciókat teremteni és megtartani?

A szupermarketek, az áruházláncok a globalizáció úthengerei. Színes káprázatot terítenek a betérők elé. Lefölözik a fizetőképes keresletet, hisz rendre több termék vásárlásra bírják rá a vevőt, mint amit

22 „Nem elrettenteni, hanem segíteni szeretnénk kezdeményezésünkkel, megvalósuló projektünkkel partnereink felkészülését az új kihívásokra. Akik régebbről ismernek, azok engem az európai és a nemzeti integráció, a jószomszédi kapcsolatok építésének elkötelezett munkásaként ismertek meg, nem csak szándékaim, hanem kiterjedt munkálkodásom alapján is. Nem egy alkalmi kaméleon színeváltozásról van tehát szó részemről, nem átmenetről az euroszkeptikusok táborába.” Besenyi Sándor: Mentés másként. Aggodalom és prevenció című előadás az IPA projekt zárókonferenciáján. Szabadka, Új Városháza Nagyterem, 2011. augusztus 24.

eredetileg meg akart venni. Akciós áruikkal, reklámtevékenységükkel még a kispénzűeket is becserkészik. Lehalásszák az eddigi viszonylagosan biztonságos, zárt piac vevőkörét. Mobilizálják a földrész, sőt a globalizált világ áruformába öltöztetett, uniformizált termék együttesét. Hatalmas uniformizált termék együttest tudnak mobilizálni, teríteni, eladni.

A civilizatórikus egyetemesség illúziójával, a globális kínálat gazdagságával, üzemszerű kereskedelmi kultúrájával újabb és újabb piaci szegmenst, újabb és újabb földrajzi és ellátási területet hódítanak meg.

Öldöklő versenykihívást teremtenek a meghódított területeken és dimenziókban. A csatát nem csak a kínálati szinten nyerik meg, hanem a beszállítói oldal feletti uralmi pozíciók kiépítésével és érvényesítésével. A kiegyensúlyozatlan versenyhelyzetben összezsugorodnak a meghódított területek piaci pozíciói. Aki piacot veszít, vagy nem tud új piacokat meghódítani, az a megélhetését veszíti el.

Az agráriummal kapcsolatos IPA pályázatok elemzései tisztességgel rámutattak ezekre a veszélyekre. Preventív kezdeményezéseket szorgalmaztak. Kiemelték, hogy vajdasági termelők az országos, a térségi és a helyi piaci pozíciók védelmével, széles térségi agrárgazdasági együttműködéssel, versenyképes termék választékkal és a nemzetközi piacokon is forgalmazható nagyságrendű közös termékvolumennel, új piacok meghódításával, az orosz és a szerb nemzetközi kereskedelmi egyezmény keretében, a szabadkai kiépített és funkcióképes vámszabadterület felhasználásával közös piaci pozíciókat teremthetnek. A preventív kezdeményezések jól illeszkedhetnek a magyar mezőgazdaság megújítására kibontakozó törekvésekhez. A határokon átívelő térségi összefogás és együttműködés további kibontakoztatása tehát kölcsönös érdeke a szomszédos partnereknek.[23]

A Vajdaság és Magyarország között, szorosabban a vajdasági magyarság és az anyaország közötti kohéziót még jó ideig döntően nem a tudományos és felsőoktatási együttműködések határozzák meg, hanem a szomszédsági áruellátás aktuálisan előnyös üzleti kínálati

23 Besenyi Sándor: Múlt és jelen találkozása – Szeged a globalizáció erőterében. Szeged (A város folyóirata), 2013. december 2–13.

relációi, a kultúra, a települési önkormányzatok, a szakmai és generációs civil kapcsolatok. 1997-től a DKMT euroregionális együttműködési keretében, 2000-től pedig a szegedi folyamat integrációs viszonyrendszerében bontakoztak ki ezek a kapcsolatok.

Ígéretes új fejlemény, hogy a közelmúlt térségi uniós pályázati ütemekben, az anyaországi pályázati támogatásokon túl, a vajdasági tudományos szervezetek és felsőoktatási intézmények is megjelentek partnerként a pályázók között. A Vajdaságban az akadémiai, felsőoktatási és kiadói keretekben, a többségi-kisebbségi viszonyrendszerben, a magyar etnikai azonosság képviseletében, érdekvédelme kibontakoztatása függvényében alakultak a magyar közösség tudományos szakmai kondíciói és pozíciói. Elsősorban az etnotudományi szakterületeken építhettek ki intézményesülési lehetőségeket. A kisebbségiek a nem etnikai jellegű szakterületeken pedig a szerb nemzetállami intézményi keretek között kaptak egyéni tevékenységi és előmeneteli mozgásteret.

Kézenfekvő, hogy a vajdasági és a honi tudományos intézmények kapcsolatai is elsősorban az etnotudományok szakterületein (néprajz, etnoföldrajz, történelemtudomány, nyelvészet, irodalomtudományok) jöttek és jönnek létre. Más diszciplínák szakterületein, így a kémia, a műszaki tudományok, építészet és az agrártudományok szakterületein is alakultak ki különböző koherencia-együtthatói szinteken együttműködési tengelyek a magyarországi tudományos intézményekkel, a szociológia és a pszichológia tudományágakban is. Az etnotudományi eredmények igen gazdag kiadvány együttese mögött az anyaországi kiemelt támogatás rejlik. A szerb nemzetállami keretek között a korábbi szövetségi korszakban elért példaadó kisebbség-finanszírozás elapadt. A vajdasági Fórum Kiadó lehetőségei is, forrásai is összeszűkültek.

„A magyar anyanyelvű oktatás a Bánátban és a Vajdaságban" témakörben az Értelmiség 2004 Szabadegyetem programja keretében együttműködési előterjesztések születtek a térségi közoktatás,szakoktatási és a felsőoktatási együttműködésre, amelynek nyomán a középiskolai oktatás , szakoktatás területén kiterjedt és

erős együttműködési tengely jött létre. A magyarországi felsőoktatási viszonyok miatt ez a felsőoktatás területén érdemben nem alakult ki. A szegedi egyetemi Márton Áron Kollégium sem tudta gyakorlati módon megjeleníteni ezt az ügyet. A Magyarországon végzett vajdasági fiatalok számára a diploma nem az otthoni, hanem a magyarországi személyes szakmai beépülésük esélyeit szolgálta. (Otthon a magyarországi diploma honosítása is nagy nehézségekbe ütközött.)

A vajdasági tudományos műhelyek közül a Magyarságkutatási Társaság szervezésében alakult ki a vajdasági közállapotokat, a magyar közösség helyzetét, körülményeit, gondjait, problémáit, útkeresését, erőfeszítéseit elemző korszerű társadalomtudományi kutatás és igen sikeres kiadói tevékenység.

Az ezredfordulót követően a Pécsi Tudományegyetem és a Regionális Tudományi Központ tehetséggondozó, szakemberképző, tudományos káderutánpótlási és tudományszervező tevékenysége nyomán jött létre a Vajdasági Regionális Tudományi Társaság, amely a magyarországi Regionális Tudományi Társaság egyik Kárpát-medencei filiáléjaként az utóbbi években jelentős hídépítő szerepet töltött be a magyarországi és a vajdasági társadalomtudományi kapcsolatok kiépítésében.

A jelzett magyar állami forrás- és segítségnyújtás mellett, a szintén magyar kormányzat gesztorságával közvetített európai uniós pályázatok (INTRREG, IPA, Határok menti Területi Együttműködés) nyitották meg az új korszakot, s erősítették ezt a kohéziót. A partnerségi kapcsolatok kiépítése, a pályázati felkészítések, a megnyíló együttműködési lehetőségek azonban sok, sok akadállyal és nehézséggel, problémával birkóztak és küzdenek ma is.

A regionális és az euroregionális stratégiai tervezésben és a térségi értelmiségi kapcsolatok kibontakoztatásában immár másfél évtizeden át aktívan közreműködő ÉRTELMISÉG Szabadegyetem és az 1997 óta otthon máig igen sikeresen működő Kistérségek Fejlesztéséért Tudományos Egyesület (KFTE) vállalt aktív pályázati partnerségi együttműködést. Mindkét szervezet bő egy évtizede jelen van a Vajdaságban, képzésekkel, partnerségi hálót építő, felkészítő,

szervező munkálkodással, sikeres közös európai uniós pályázati tapasztalatokkal, megvalósítási szakaszban lévő projektekkel érdemi fejlesztési tevékenységekkel erősítette a térségi partnerségi hidak kiépítését.

A térségi kapcsolatok helyzetének, integrációs törekvéseinek, európai uniós lehetőségeinek kutatásában igen jelentős tudományos eredményeket értek el a Szegedi Tudományegyetem Jogi Kara Politológia Tanszékének már dolgozatunkban jelzett munkatársai.

A határrégiók együttműködési mozgásterének feltárásában mértékadó szerepet vállalt szakértői kör közreműködött a Duna Régió Stratégia kidolgozásának elősegítésében. Az egyes témakörök szakértőivel 2010-ben rendezett szegedi nemzetközi („Duna Stratégia". Konferencia a jövőért[24]) és a bajai „Közös vízügyeink" címen rendezett konferencia pedig körvonalazta a kihívást és a feladatokat. A vajdasági és a délalföldi szakértői munkacsoport által kimunkált „JAVASLAT a Dél-Tisza-völgyi Identitásrégió ZÁSZLÓSHAJÓ fejlesztési programokra" című, interregionális jellegű előterjesztést[25] eljuttatta a felelős kormánybiztosnak és a Nemzetgazdasági Minisztérium Kárpát-medencei Gazdaságfejlesztési Főosztályához. A Duna Stratégia térségi vonatkozású adaptációjához és kialakításához mielőbb folytatni kellene „a folyó kisprojektek és nagyobb kezdeményezések számára keretet, támpontot biztosító (a Kárpát-medencei és / vagy az össz magyarság érdekeire, erőforrásaira és lehetőségeire épülő) hosszú távú stratégiai program és program-célrendszer megfogalmazását, meg az EU-támogatások mellé rendelt jelentős anyaországi források explicit biztosításának tervezését" – mutat rá napjainkban az előterjesztést kidolgozó egyik vajdasági szakértő [26]

24 Duna Stratégia Konferencia – Konferencia a jövőért. Szeged (A város folyóirata), 2010. augusztus–szeptember 73–82.

25 Javaslat a Dél-Tisza-völgyi Identitásrégió Zászlóshajó fejlesztési programokra. Szeged, 2011. Szerk. Besenyi Sándor, Sefcsich György, Folberth Péter.

26 Sefcsich Gyögy: Magánlevél, 2014.február 5.

A VAJDASÁGI MAGYARSÁG KULTURÁLIS ÉLETE

A délvidéki magyar közösség megmaradásában, nemzeti azonosságának megőrzésében, szabad megélésében, újrateremtésében etnikai kisebbségi létezésük viszonyai és körülményei között alapvető jelentősége volt és van közös anyanyelvünk szabad gyakorlásának, gazdag szellemi és anyagi, egyéni és közösségi kulturális örökségük megjelenítésének és gyarapításának.

Ismert, hogy a nyelvi, a szellemi és az anyagi kultúra életminőséget teremt, s örökít. Kiállás és kiáltás önmagukról. Érték manifesztációk: idealitásaik és realitásaik világa egyben. Jelzések, hogy ezt és azt, így és úgy tekintik életük megbecsülendő, megújítandó előfeltételeinek, tartalmának, formájának és értelmének. Ön és közösségi természeti és társadalmi reflexióik manifesztációi. A táj- és tárgyalakítás sajátos és jellegzetes norma- és szokásrendszere, viselkedési és kommunikációs módozatai – szimbolikus manifesztációk is egyben. A közösség, az egymást követő generációk, az egyének önmeghatározásának, önérzetének, közösségi tudatának, fennmaradásuk sikerességének, erőfeszítéseik és áldozatvállalásaik igazolásai. Tisztelgés elődeik és nagyjaik példái előtt alkotásaikért, áldozatvállalásaikért. Azonosságuk meghatározásának, megvédésének emlékezete, művészetük, tradícióik, temetőik egyben szakrális panteonuk is. Maguk, közösségük metamorfózisának újrafogalmazásai, megmaradásuk biztosításának, harmónia-közelítésének normarendszerei, egyéni és közösségi életeszményeik szimbolikus megjelenítései is egyben. A kultúra jeleníti meg mindennapjaik és ünnepeik életminőségének tartalmi és formai jellegzetességeit, nemzeti sajátosságait.

A délvidéki magyarság példaadóan gazdag kultúrát teremtett, őriz, gazdagít és örökít.

Térségi kultúrájuk értékeit „kötötte kévébe" Kálmány Lajos, az átmeg áthelyezett, örökké helyettesítő papként szolgáló néprajztudós, foglalta rendszerbe Bálint Sándor, a „legnagyobb szögedi", zenei világát és ballada kincsét gyűjtötte, dolgozta fel, emelte az egyetemesség szintjére a táj szülötte, Bartók Béla.[27]

27 Bartók Béla. Wikipédia-szócikk.

Kulturális örökségüket őrizték, alakították és gazdagították a történelem sodrásában változó etnikai környezetükben, az alakuló szendvicsszerkezetű etnikai közeg adta mindennapi együttélésben, olykor a pusztító összecsapásokban, az impériumváltozások sorozatában, a többségi asszimilációs törekvések ellensúlyozásában. Mentették, ápolták mindennapjaikban, közösségi és intézményesített kulturális közéletükben, gyarapító, alkotó munkálkodásaikban. Kulturális örökségüket közvetítették az új és újabb nemzedékek számára. Nagyra tartjuk közösségi kultúrájukat, hagyományápolásukat, civil művelődési hálózatuk tudatosságát és szervezettségét. Tisztelgünk szellemi műhelyeik, kommunikációs orgánumaik, művelődési intézmények és az azok tevékenységét koordináló Vajdasági Magyar Művelődési Központ tevékenysége előtt.

Úgy véljük, hogy az európai integráció bontakozó folyamatában közös térségi tennivalónk a történelmi organikus régió megerősödésének elősegítése, kapcsolatrendszerének helyreállítása, a nemzeti kulturális integráció tevékenységrendszerének kibővítése, a bánsági és a félmegyényi vajdasági magyarság kulturális integrálása a közös humánerőforrás fejlesztési együttműködés rendszerébe. Segíteni az új generáció magyar anyanyelvi képzését, korszerű kiművelését, nyelvi és kulturális identitásvédelmüket és gazdagításukat, a térségi közösségi és nemzeti hagyományaik ápolását. Bekapcsolni kulturális közéletüket a kibontakozó térségi és a tágabb nemzeti kulturális integrációba.

Nemzetközi tennivalóink a térségben – soknemzetiségű szomszédsági körülményeik, viszonyaik között – erősíteni a térségi nemzetiségek és a különböző nemzetek közötti kulturális toleranciát, együttműködési programokat, fórumokat, bemutatókat. Szélesíteni és aktivizálni a testvértelepülési és -intézményi csereprogramokat. Gazdagítani fesztiváljaink programjai és résztvevői körének nemzetközi jellegét és értéktartalmát.

POTENCIÁLIS PARTNERSÉGI HIDAK

Korábbi térségi együttműködési tapasztalataink alapján tartalmi és tevékenységterületi javaslatokat terjesztünk elő potenciális partnerségi hidak megtervezésére, kiépítésére. Partnerségi hidakra, amelyek a délvidéki magyarság és a velük együtt élő népek múltjából a jelenen át a jövőbe vezetnek. A hidak mindig akadályokat ívelnek át, teremtenek megközelíthetőséget, átjárhatóságot az elválasztott területek között, nyitnak új lehetőségmezőt, új mozgásteret az új, alkotó erőfeszítések számára. Áttekintésünkben mottónak tekintettük a dán filozófus, Sören Kierkegaard bölcs gondolatát: „Az életet csak hátrafelé tekintve lehet megérteni, de élni előre nézve kell."

AZ ARACSI PUSZTATEMPLOM

Aki mostanában eljut a Tisza mentén, a bánáti oldalon, a Törökbecse közeli szántóföldek övezte aracsi pusztatemplom romjaihoz, döbbenetesen felemelő és elgondolkodtató élmény részese lehet. Az egyik legkorábbi vajdasági építészeti emlék, a tizenharmadik századi román stílusú, monumentális hatású templomi architektúra nyugati oromfala, a szentélyrész, a hozzá csatlakozó északi főhajófal két árkádnyi íves szakaszával maradt fenn. Impozáns építészeti esztétikai élmény a pusztában. Rom. Monumentum. A pusztai szelek terelte vegetáció növi be évről évre, de a megmaradt falak és ívek messze tekintően föléjük magasodnak. Micsoda alkotóerőt, mekkora anyagi és szellemi alkotást idéznek ezek az ősi falak! Más, szerencsésebb népek hasonló korabeli és még későbbi alkotásaihoz ma iparszerű idegenforgalom szervezi csodálni a turisták csoportjait. A mi monumentumunk ott állt évszázadok természeti és történelmi viharaiban. Gondosan barázdált szántóföldekkel a küszöbökig. Áll és emlékeztet. Emlékeztet, hogy az ezerkétszázas években már milyen nyugat- európai szintű architektúrát építettek, csodáltak és használtak errefelé elődeink. Elgondolkodtat,

hogy milyen kiszolgáló monostori épületek, települési környezet, mekkora társadalmi, gazdasági anyagi és szellemi közeg övezte, éltette, mekkora anyagi felhalmozás tette lehetővé a felépítését és fenntartását a történelmi időkben. S mekkora lehetett a pusztítás, amely a földdel tette egyenlővé ezt a gazdagságot, ezt a kultúrát , hogy a templomromon kívül már a településből az alapfalak sem látszanak. A történelem viharai pusztításainak nagyságrendjét is megidézik ezek a romok. Megidézik elődeink teremtő erejét, a pusztítások nagyságrendjét és a környék elnéptelenedésének időszakát is.

Az aracsi pusztatemplom monumentuma a délvidéki magyarság történelmi jelképe , kultikus emléke. Erőt, lappangó energiákat, elkötelezettséget és felelősségvállalást meríthetünk ebből a kultikus élményből. Ezt ismerték fel a délvidéki magyarság jeles értelmiségijei, alakítottak civil szervezetet és Aracs néven reprezentatív folyóiratot az aracsi szellemi, erkölcsi örökség képviseletére. De Aracsban több van. Út épült a templomhoz. Tisza-híddal kombinált vízlépcső köti össze a jobb parti szomszédos Óbecsével, ahol a Than Fivérek Értelmiségi Kör kiemelkedő többgenerációs közösségszervező és térségfejlesztő tevékenységet, partnerségi pályázati aktivitást bontakoztatott ki és folytat. Tevékenységük méltó elismeréseként a Than testvérek szülőházának rekonstruálásával és kibővítésével reprezentatív székházat működtethetnek. Infrastrukturális előfeltételekkel, szervezettséggel és kapcsolatrendszerrel rendelkeznek ahhoz, hogy a vajdasági és a szegedi egyetemisták számára nyári történeti és térségfejlesztési szabadegyetemet, s a kolostorépületeket, a feltételezett települési régészeti rekvizítumok feltárására gyakorlati régészeti tábort szervezzenek, és évről évre fejlesszenek, működtessenek. Fiataljaink felkészült szakmai irányítás és elkötelező gyakorlati munka mellett ismerjék meg a térség történelmét, adottságait és fejlesztési lehetőségeit. A témakörök jeles képviselőivel találkozhassanak. Szellemi és szakmai horizontjuk bővítése mellett közösségi élményeket, kapcsolati tőkét alapozhassanak meg, alkotóerőt meríthessenek. Tevékenységük nyomán az ópusztaszeri történelmi emlékhely példájára kultikus monumentum körül dinamizáló délvidéki közösségi tér bontakozhatna ki.

Aracs jelkép. A pusztatemplom közvetlen környezete a Délvidék hiányzó történelmi szakrális emlékhelyévé, a fiatal generáció nemzedéki tennivalói tudatosítási iskolájává, a népek közötti kulturális tolerancia és az együttműködés műhelyévé válhatna-

A Szegeden tanuló, nyugatra tekingető többtízezres diáksereg számára ugyanis ma „közelebb van" Bécs, Berlin, Brüsszel, Párizs és London, mint a Szegedtől délre a 30–80 kilométerre található Tisza menti magyar városok. Boldogulásukat, emberi, szakmai kibontakozásukat a nyugati horizonton keresik. A legújabb magyar történelmi exódus időszakában, amikor majd félmillióan vállalják külföldön a bizony deprimáló hendikep megpróbáltatásait, mikor gyermekeinknek , unokáinknak világgá kell menni a megélhetésért folytatott versenyfutásban, felrévednek bennem Ugron Zsolna erdélyi írónő szavai: „A történelmet, azt hiszem, nem lehet megúszni – valamit kezdeni kell vele."[28] Horizontot kell megnyitnunk, s részben teremtenünk számukra. Horizontot a helyi és a térségi boldogulásra. Korszerű életminőséget biztosító lakókörzeteket, közösségi tereket és életfeltételeket, táj-, település-, infrastrukturális, gazdasági és architekturális környezetet. A méltó megélhetés megteremtéséhez alkalmas szaktudást, életszemléletet, látókört és elkötelezettséget közvetíteni számukra. Segítséget adni, hogy felismerjék az itthoni teremtő tevékenység kihívásait, lehetőségeit, vállalkozási módozatait. Az európai összefogás segítséget nyújt fiataljaink tanulmányaihoz, felkészüléseihez, a pályakezdéshez, új munkahelyek teremtéséhez, a fejlesztésekhez. Csak felelősen élnünk és élniük kell ezekkel a lehetőségekkel, célzott anyagi támogatásokkal.

AZ ALFÖLDI SZECESSZIÓ ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉGE

A közös Európa számára és a világ számára feltárandó, felújítandó, prezentálandó egyetemes művészeti érték. Az immár 100–110 éves, minden jelentősebb településünk városkép meghatározó architektúra,

28 Ugron Zsolna: Úrilányok Erdélyben. Ulpius-ház, Budapest, 2010. 7.

térségünk kulturális örökségének identitás megjelenítő, meghatározó része, amelynek feltárására, megismertetésére, megóvására, felújítására, koncentrált és koordinált térségi szakmai együttműködésre van szükség. Több szakma : történészek, társadalomtudósok, építészek, művészettörténészek, önkormányzati vezetők, idegenforgalmi szakemberek, tanárok, multimédiás profik összefogására.

Az Európai Unió épített környezet védelmét célzó programcsomagja keretében a pénzügyi ciklus most megnyíló időszakában soros feladatunk:

- a térség szecessziós építészeti örökségének feltárása, szakmai kataszterének elkészítése, dokumentálása, archiválása,
- a szakterület művészettörténeti meghatározása, az épületek műleírása, építészeti állagának felbecsülése, a szakterület kulturális örökségének tudományos kutatása, európai vonatkozásai leírása, alkotói folyamatai feldolgozása és megismertetése.
- A térség szecessziós művészeti örökségének komplex idegenforgalmi programcsomagokká fogalmazása, operatív marketingtervének kidolgozása.
- Az európai államokból, a Közel-Keletről, Japánból, Kínából a helyszínre, a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióba irányuló beutaztató kulturális, wellness és szabadidős programokat kínáló turizmusának megtervezéséhez és szervezéséhez pedig szükség van a program regionális, euroregionális testvérvárosi együttműködéseire épülő idegenforgalom fejlesztések szakmai megalapozására.
- Mind sürgetőbb épített örökségvédelmi feladat az épületállomány rekonstrukciós koncepciójának kimunkálása, megvalósítása. Szükség van átfogó térségi nemzetközi épített örökség rekonstrukciós programra.

EUROREGIONÁLIS BARTÓK-ÉVAD

Az egyetemes emberi kultúra jelesei között számon tartott világhírű *Bartók Béla* a Bánság és a Bánát határvidékén, Nagyszentmiklóson született. Korai munkásságának földrajzi centruma térségünk, itt a trianoni délvidéki hármashatár mentén volt. Nincs és nem is volt senki, akinek a gyökereiben, áldozatos népzenei és balladagyűjtő munkájában, munkásságában, műveiben olyan koherensen ötvöződne a térségi román, szerb és magyar autentikus népi zenei és irodalmi örökség, a kulturális sokszínűség és a gazdag szimbiózis. Munkásságát magáénak érzi a román, a szerb és a magyar nemzeti kultúra egyaránt. Művei a lokális, a térségi és a nemzeti kultúrák értékeit cementezték eggyé, és emelték az egyetemesség színvonalára. Munkássága megbecsült örökség a térség valamennyi szomszédos országában, tananyag a különböző zenei tanszakokon. Alkotásai standard darabok a zenei műsorokban, a hangversenytermekben, opera és balett színpadokon, a kórushangversenyeken. A műveihez fűződő asszociációk megtermékenyítik a képzőművészeti alkotókat.

A Bartók-tradíció ápolása elevenen él és virágzik térségünk zenei és általánosabban, kulturális életében. Már eddig is több térségi és határokon átívelő interetnikai együttműködés idézte munkásságát, ápolta szellemiségét és emlékét. A Bartók szellemében szerveződött Szegedi Néptánc Fesztivál, a kiterjedt és eleven kórusmozgalom, sorakoznak az Armel Nemzetközi Operafesztivál Bartók- bemutatói, a Szegedi Nemzeti Színház Bartók-opera és -balett bemutatói, az immár hatodik alkalommal megrendezésre kerülő Nemzetközi Bartók Zongoraverseny Szegeden, Nagyszentmiklóson és Temesváron.

Tekintettel arra, hogy az egyes intézmények és kulturális szervezetek pályázati erőfeszítéseit finanszírozási gondok, forrás- és a pályázati szakapparátus hiánya, a szűk infrastruktúra, az intézményi függés és rugalmatlanság, s ezer további gond gátolja, most az uniós pénzügyi ciklus elején a Kreatív Európa kulturális programkeretből „Euroregionális Bartók-évad” címen integrált nemzetközi kulturális

együttműködési pályázati program kidolgozását kezdeményezem. Úgy vélem, hogy a tradicionális programok és az újabb kezdeményezések minőségi szinten gazdagíthatnák térségünk kulturális életét és idegenforgalmát. Összefogással, jó koordinációval, felkészült operatív szakmai szervezettel sikeresebben lehetne pályázni és nemzetközi szinten jegyzett turisztikai desztinációt kínálni és megvalósítani. A Temesvárra tervezett közelgő „Európa kulturális fővárosa" program elképzelhetetlen Bartók tematika nélkül. A 2013. novemberi bukaresti kínai és a 17 kelet-európai miniszterelnök találkozóján elfogadott, új korszakot nyitó együttműködési program keretében Magyarország szerepvállalása a kínai és a kelet-európai turisztikai együttműködés szervezésére és koordinálására, szintén előretekintést, speciális térségi kulturális programkínálatot feltételez.

További javaslatom, hogy a szegedi Agóra Kulturális Központ Kárpát-medencei Ifjúsági Bartók Béla Dal- és Balladamondó Versenyt rendezzen évente a Bartók Béla március 25-i születésnapján kezdődő „Euroregionális Bartók-évad" nyitányaként. A program számára adott az infrastruktúra, s finanszírozása a Tehetségtámogatási Alapból sikerrel pályázható és biztosítható.

„KULTURÁLIS REGIONALISZTIKA"

A Tisza-táj, s tágabban a délvidéki egyéni, közösségi és intézményes kulturális alkotótevékenységek, együttműködések kölcsönös jobb megismertetése a Tiszatáj című folyóirat

Most / Híd rovatával indult, terebélyesedett mára igen sokrétű és kiterjedt tevékenységrendszerré. Az alkotóműhelyeket, eredményeiket, produkcióikat bemutató ismertetések, elemzések, tablók, albumok sora ma már szinoptikusan / egy tekintettel átfoghatatlan, pedig az együttélés, a kapcsolatok, az együttműködés, a közös programok során mindinkább nélkülözhetetlenek a közös forrás szerzéshez, a partnerségi hidak kiépítéséhez. Széles tudásgazdálkodási területté gazdagodnak. Bogoly József Ágoston szakmai és megnevezési leleménye az adekvát fogalom

megalkotása, amely így hangzik: kulturális regionalisztika.[29] Eredményei megkönnyítik a tájékozódást, elmélyülést, egymás megismerését, a kapcsolatépítést, a partnerségi hidak építését és az együttműködéseket.

Az euroregionális integráció folytatásának megtervezéséhez a térségi kapcsolatrendszer kiterjesztéséhez, a további kohéziós tevékenységekhez, az együttműködések erősítéséhez mind nélkülözhetetlenebb szükség van az egyes szakmai műhelyek összefogására, véleményük, javaslataik összegzésére, együttműködésük koordinálására. A különböző pályázati programok segítségével több szakterületen érdemi szakmai programok születtek, születnek, amelyek integrálására, felkarolására azonban még nem alakultak ki az alkalmas integráló és felhasználó módszerek, megoldások, szervezeti formák. Buktatókkal, begyakorlatlansággal, a szabályozási rendszerek diszharmóniáival és ellentmondásaival születnek és alakulnak a partnerségi kapcsolatok és projektszintű együttműködések.

Mindezek külön- külön és együttesen sürgetik az euroregionális integráció újrastrukturálását, az integráció tudatosságának a kor szükségletei és lehetőségei szintjére emelését. A határokon átívelő együttműködési programok kidolgozásának elősegítése, összehasonlító áttekintése, a további európai integrációs politika térségi mozgásterének felmérése érdekében mind időszerűbbé válik délvidéki térségi partnerségi konferencia megrendezése.

- Időszerű értékelnünk az euroregionális együttműködések szerepét, eredményeit,
- lehetőségeit és tennivalóit a magyar nemzeti integráció erősítésében, magyar-magyar kapcsolatok harmonizálásában és gazdagításában,

29 Válogatás Bogoly József Ágoston irodalomtörténész kulturális regionalisztikával és kultúratudománnyal foglalkozó írásaiból: Versenyképesség és kultúra. A közös Európa kihívásai. Szeged (A város folyóirata), 2011. 4. sz. 18.; A táj emlékezete, avagy az ökokritikai irodalom határjelenségei. Szeged (A város folyóirata), 2012. 10. sz. 35–40.; Idő- és téremlékezet, Cultural Studies. Temesvár és Arad Tábori Róbert és Méray-Horváth Károly városbemutató tárcáiban (1890). Szeged (A város folyóirata), 2013. 5. sz. 29–33; Bálint Sándor szellemi örökségéről a művelődéstudományok és a kultúrakutatások távlatában. Kereszténység, demokrácia, európai szellemiség. Írások Bálint Sándorról. Szerk. Miklós Péter Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2013. 87–109.

- a szomszédsági kapcsolatok dinamizálásában és a kelet-közép-európai regionális piac kibontakoztatásában – témakörökben.

A lehetségessé vált, kimunkálandó új stratégia részterületeit, prioritásrendjét szakszerű helyzetelemzésre, a mozgástér és a kihívások felmérésére, a részterületek tapasztalataira és eredményeire kell alapozni. A sürgető újabb stratégiai tervezés főbb irányait és alapelveit a nemzetközi tapasztalatok alapján tartjuk célszerűnek meghatározni, így:

- befektetés a természeti és a teremtett környezet védelmébe,
- befektetés az infrastruktúra fejlesztésébe,
- befektetés a gazdaságfejlesztésbe,
- befektetés a humánerőforrások fejlesztésébe – témakörökben.

MEGNYÍLIK-E AZ ÚT A KORSZAKVÁLTÁSHOZ? TÖRTÉNELMI DÉLVIDÉKI FŐHAJTÁS

Sok minden történt és lehetségessé is vált a délvidéki szomszédsági kapcsolatok alakulásában (alakításában) a korábbi drámai korszakok meghaladásában. A történelmi sebek még fájnak, de már behegedtek. Élni kellene. Élni kell! Hogy lehet? Csak a halottak …!!! A sok-sok történelmi sérelem! Máig görcsbe szorítja az itt élő és sebzett nációkhoz tartozó családok generációinak, tagjainak torkát, zsigereit, érzelmeit és tudatát. Nehéz poggyász!

Magyar-szerb akadémiai történelmi emlékbizottság alakult. Szerb, magyar történészek kutatják az emlékezők kalauzolásával a fellelhető dokumentumokat, a tömegsírok helyét, az áldozatok illetőségét, nevét, kísérlik megbecsülni dráma méreteit. Dolgoznak a történések tárgyilagos és hiteles felidézéséért. A legutóbbi hónapokban két szegedi akadémiai Délvidék Konferencián számoltak be a szenvedélyesen kutató, motivált történészek feltáró munkájuk, alakuló összegzésük eredményeiről.

Az állami diplomáciai kapcsolatok következetesen keresik: lehetséges-e megegyezés, a kölcsönös szembenézés a történelmi drámával? Bonyodalmakkal, de 2013. tavaszán megtörtént a szerb és a magyar államfők közös főhajtása az áldozatok emléke előtt.[30] Csökkenti-e a fájdalmakat, oldja-e a zsigeri görcsöket az emlékezés? „Lehet-e megbocsátani bocsánatkérés nélkül?!" – kérdezi az áldozatok egyik családtagja, Teleki Júlia, akinek igen tiszteletre méltó szerepe volt és van a közösségi emlékezet és lelkiismeret hiteles megalapozásában.[31]

Lehetséges-e a tisztességes túllépés a történelmi drámán a délvidéki szomszédsági kapcsolatokban? Nyílik-e és kitárható-e az európai kapu?

A szegedi folyamat kezdeményezéseivel, a népi diplomácia intézményei, szervezetei kis és nagykövetei munkálkodásával építkező euroregionális kapcsolatok, a honi és európai uniós pályázati támogatásokkal kialakult együttműködések már feszegették a Balkánra nyíló Európa Kaput. A kiépített partnerségi hidak már hídfőállásokat teremtettek a kapcsolatok kiszélesítéséhez. A potenciális további partnerségi hidak is lehetségesnek látszanak. De a kilincset meg kell ragadni és húzni belülről is!

A szerb miniszterelnök hivatkozott karácsonyi bejelentése, a szerb kormány és az Európai Bizottság 2014. január 21-én, Brüsszelben megkezdett hivatalos tárgyalásai Szerbia uniós tagfelvételéről – reményt ad.

Elodázható-e még? Lehetséges-e már a megkésett korszakváltás?

Kibontakoztatható-e a kapcsolatépítés és az együttműködés megkezdett folyamata?

Kinyílnak-e délre, szélesebbre tárulnak-e végre Európa kapui?

---

30 A szerb és a magyar államfő, Tomislav Nikolic és Áder János közös történelmi főhajtása 2013. június 26-án Csurogon.

31 Teleki Júlia: Hol vannak a sírok? A csurogi magyarok meghurcoltatása. Óbecse, 2007.

GULYÁS LÁSZLÓ

A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió első tíz évének története (1997-2006)

1. A „RÉGIÓK EURÓPÁJA”

A magyar regionális szakirodalom felváltva és néha következetlenül használja a „transznacionális régió”, a „multiregionális szervezet”, az „eurorégió”, a „munkaközösség” továbbá a „határokon átnyúló együttműködés” fogalmát. Jelen cikkben az eurorégió fogalmat használom. Eurorégió alatt értve a határmenti együttműködés azon formáit, amelyek földrajzilag kettő vagy több ország határmenti területét foglalják magukba abból a célból, hogy összehangolják tevékenységüket a határmenti térségek eredményesebb fejlesztése érdekében.[1]

Nyugat-Európában a XX. század 60-as éveiben több határmenti térségben felismerték a határokon átnyúló együttműködésében rejlő lehetőségeket. Az első ilyen határokon átnyúló együttműködés 1965-ben a holland-német határon született meg EURORÉGIÓ elnevezéssel, Enschede-Gronau székhellyel.[2] Az első eurorégió megalakulása óta eltelt közel 50 évben az eurorégiók száma több hullámban jelentősen megnőtt.[3]

Az 1970-es években lezajló első hullámban az eurorégiók elsősorban Nyugat-Európában jöttek létre, a német-holland (Ems-Dollart Region, Euroregio Rijn-Ems-Ijsel, Euroregio Rijn-Waal, Grensregio Rijn-Maas-Noord) a holland-belga (Euroregio Benelux Middengeibed, Euroregio Scheldemond), a német-belga-holland (Euroregio Maas-Rhein)

1 Éger György (2000): Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Budapest. Osiris Kiadó.
2 Rechnitzer János (1999): Elválaszt és összeköt – A határ. MTA RKK Pécs – Győr.
3 Horváth Gyula (1998): Európai regionális politika. Dialóg Campus. Budapest – Pécs. 254.

határmenti területeken. Nézzünk egy tipikus példát az első hullámban megszülető eurorégiók működésére. Az ún. Eurorégio Basiliensis, ez a francia Felső-Elzász megye, a svájci Basel város és kanton, valamint a délnémet badeni kerület szövetségeként jött létre 1971-ben. A Basiliensis működése következtében a hajdani éles francia-német ellentétet a harmonikus gazdasági és kulturális együttműködés váltotta fel. Az infrastrukturális fejlesztésekben (közös repülőtér, gyorsvasúthálózat, a tömegközlekedési eszközök igénybevételének egységesítése, speciális egyetemi szakok megszervezése etc.), a modern ipari termelési ágazatok meghonosításában végzett együttes munka eredményeként ma már szoros szálak fűzik egybe a három tájegységet.[4] Ezt nevezzük euroregionális szemléletnek, amely a jövő Európáját nem a nemzetállamok Európájaként, hanem azonos gazdasági érdekeltségű (határmenti) területekből kialakított „régiók Európájaként" képzeli el.

Az 1980-as években lezajló második hullámban – Spanyolország, Portugália és Görögország csatlakozása után – újabb eurorégiók születtek ezúttal elsősorban Dél-Európában.

A közép-kelet-európai országokban az 1989-es rendszerváltások után indult útjára az eurorégió alapításának harmadik hullláma. Számos határokon átnyúló együttműködés jött létre a térségben, azaz sorban születtek olyan eurorégiók, amelyeknek valamely területe volt szocialista ország határain belül esik. Különösen sok eurorégió alakult Németország keleti határai mentén. Így a német-lengyel határon (Pomeránia Eurorégió és a Spree-Neisse-Bober Eurorégió), a német-lengyel-cseh határon (Neisse-Nisa-Nysa-Eurorégió), a német-cseh határon (Erzgebirge Eurorégió, Elba-Labe Eurorégió és az Egrensis Eurorégió) a német-cseh-osztrák határon (Bajor erdő-Cseh erdő Eurorégió).[5]

---

4 Erről bővebben lásd Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 171–172.

5 A Közép-Kelet-Európában megszülető eurorégiókról és határon átnyúló együttműködésekről lásd Illés Iván (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus. Budapest–Pécs.

1. térkép: Eurorégiók 1998-ban

Jelmagyarázat: 1 – Nordkalotten (N, S, SF); 2 – Mitt-Norden (N, S, SF); 3 – Kjolen-Nordland-Västerbotten (N, S); 4 – ARKO (N, S); 5 – Östfold-Nordloga-Bohuslän (N, S); 6 – Kvarken (S, F); 7 - Skärgardsprojecktet (S, SF); 8 – Öresund (DK, S); 9 – Bomholm-Sydostra Skane (DK, S); 10 – Vestnorden (DK, Fr); 11 – Abenra-Flensburg (DK, D); 12 – EmsDollart (NL, D); 13 – EURIREGIO (NL, D); 14 – Rhein-Waal (NL, D); 15 – Rhein-Maas-Nord (NL, D); 16 – Heinsberg-Limburg (NL, D); 17 – Rodaland (NL, D); 18 – Maas-Rhein Eurorégió (NL, D, B); 19 – Interlimburg Maasland (NL, B); 20 – Weert-Noord-Limburg (NL, B); 21 – Kemperland (NL, B); 22 – BENEGO (NL, B); 23 – Nord-Pas-de-Calais (F, B); 24 – Lille-Roubaix-Tourcoing (F, B); 25 – Eifel-Ardennek Európai Unió (F, B, L, D); 26 – Arlon-Longwy-Esch (F, B, L); 27 – Nyugat-Pfalz tervezési közösség (D, F); 28 – Saar-Lorraine-Luxembourg (D, F, L); 29 – Rheinpfalz tervezési közösség (D, F); 30 – Oberrhein-Alsace (F, D); 31 – Dél-Oberrhein-Alsace (F, D); 32 – Movenne Alsace-Breisgau-CIMAB érdekközösség (F, D); 33 – Bodeni-tó Konferencia (D, CH); 34 – Regio Basiliensis (F, CH, D); 35 – Jura (F, CH); 36 – Genfi-tó Régió (F, CH); 37 – Ticino (CH, I); 38 – Alpok Munkaközösség (ARGE Alp)(D, A, I, CH); 39 – Alpok-Adria Munkaközösség (A, I, D, H, SLO, CRO, CH); 40 – Valle d'Aosta-Fels -Savoie-Valais (I, F, CH); 41 – Francia-olasz Alpok (F, I); 42 – Alpazur (F, I); 43 – Nyugat-Alpesi Kantonok és Régiók Munkaközössége (CH, F, I); 44 – Pireneusi Régiók Konferenciája (E, F, AND); 45 – La Manche-Dover-Calais (GB, F); 46 – Ireland (GB, IRL); 47 – Német-Lengyel Határmenti Eurorégió (D, PL); 48 – Sziléziai Eurorégió (PL, CZ); 49 – Kárpátok Eurorégió (H, PL, SK, RO, UR).

Forrás: Horváth (1998) 254.

Az eurorégiók 1971-ben az Európa Tanács javaslatára közös gondjaik kezelésére, a határokon átnyúló együttműködések fejlesztésére, stratégiák felállítására létrehozták az „Európai Határmenti Területek Szövetségét" (Association of European Border Regions, rövidítve AEBR). Az AEBR 1981-ben elfogadta a Európai Határmenti Térségek Chartáját, amelyben megfogalmazták a határokon átnyúló együttműködések alapelveit.

1997-ben 58 eurorégió volt tagja az AEBR-nek[6] (lásd még 1. térkép), de ezek mellett közel 50 további olyan eurorégiót/határmenti kezdeményezést ismerünk amely létezik, működik de nem tagja az AEBR-nek.[7] Egy a több mint száz eurorégió azt jelenti, hogy egyre jobban erősödik az ún. euroregionális szemlélet, amely a jövő Európáját nemcsak a nemzetállamok, hanem az azonos gazdasági érdekeltségű határmenti területekből kialakított „Régiók Európájaként" képzeli el.

Az euroregionális szemlélet növekvő súlyát jól mutatja, hogy a határmenti együttműködések támogatása 1987-ben önálló fejezetet kapott az Európai Közösség költségvetésében. Az Európai Közösség – illetve az Európai Unió – a 90-es években két nagyszabású pénzügyi finanszírozási programot dolgozott ki a határmenti együttműködések elősegítésére. Ezek az INTERREG I. (1990-1993) és az INTERREG II.(1994-1999).

Az INTERREG II/A Kezdeményezésnek közvetlenül a határmenti régiók voltak a címzettjei. Céljai az alábbiak voltak: az elszigeteltség megszüntetése, a határmenti együttműködések támogatása, újabb határmenti együttműködések indítása, határmenti programok támogatása, az információáramlás elősegítése a határmenti területek között. Ezen célok jegyében olyan programok részesültek támogatásban, amelyek kialakításában és végrehajtásában , a helyi, a regionális és a nemzeti szint szereplői is részt vettek.[8]

---

6 LACE Kézikönyv (1997). Gyakorlati útmutató a határokon átnyúló együttműködésekhez. ABRD.

7 Rechnitzer János (1999) 19.

8 Baller Barbara (2006): Nyugat–Európa és Magyarország határ menti együttműködéseinek összehasonlítása. 126. In. Kaiser Tamás szerk. (2006): Hidak vagy sorompók. A határokon átívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban. Új mandátum Könyvkiadó. Budapest. 120–142.

Az INTERREG programok párjaként az Európai Unió 1994-ben utjára indította a PHARE CBC (Cross Border Cooperation) programot, amely kifejezetten az EU külső határainál megvalósuló határmenti együttműködéseket támogatta.[9] Az AEBR 1990-ben útjára indította az ún. LACE programot (Linkage Assistance and Cooperation for the European Border Regions) 1990-1995 és 1995-2002-es periódusokra.

Az Európai Unió 2000-ben útjára indította a hét év időtávra (2000. január 1-től 2006. december 31-ig) szóló INTERREG III-at, annak érdekében, hogy még tovább erősítsék a régiók közötti együttműködést az Európai Unió területén. Ezt a programot 3 részre osztották:

- INTTEREG III/A: határmenti régiók (azaz szomszédos országok egymással határos régiói) együttműködése.[10]
- INTTEREG III/B: transznacionális együttműködés országok és régiók csoportjai között, elsősorban a térségi tervezés területén.
- INTTEREG III/C: Távolabb fekvő régiók (azaz nem szomszédos országok) régiói közötti együttműködése, specifikus projektek keretében.

A programot, az EU Európai Regionális Fejlesztési Alapja finanszírozta, a lebonyolítás során 4 milliárd 875 millió eurót fordítottak a különféle projektek megvalósítására.[11]

2. EURORÉGIÓK MAGYARORSZÁG HATÁRAI MENTÉN

Magyarország még jóval a rendszerváltás előtt bekapcsolódott az eurorégiós folyamatokba. Négy dunántúli megye 1978-ban belépett az Alpok-Adria Munkaközösségbe. De az igazi nagy eurorégiós alapítási

9 Erről bővebben lásd LACE Kézikönyv (1997) 44–45.

10 Az INTERREG III/A Dél–Alföldi régiót érintő pályázatairól lásd Soós Edit (2006): A megreformált lisszaboni stratégia és az eurorégiók. In. Kaiser Tamás (szerk.) (2006): Hidak vagy sorompók. A határokon átívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban. Új mandátum Könyvkiadó. Budapest. 143–170.

11 Az INTERREG III–ről részletesen lásd Ludvig Zsuzsa–Süli-Zakar István (2002): A Kárpátok Eurorégió együttműködés mérlege. Oktatási Minisztérium. Budapest. 15–18.

hullámra az 1990-es rendszerváltás után került sor. Ekkor az alábbi eurorégiók születtek meg a magyar határok mentén:[12]

- Kárpátok Eurorégió
- West/Nyugat Pannónia Eurorégió
- Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés
- Vág-Duna-Ipoly Eurorégió
- Ipoly Eurorégió
- Neogradiensis Eurorégió
- Sajó-Rima Eurorégió
- Interregio
- Kassa-Miskolc Eurorégió
- Hármas Dunavidék Eurorégió
- Dráva-Mura Eurorégió
- Hajdú-Bihar-Bihor Eurorégió
- Ister-Granum Eurorégió
- Duna Eurorégió
- Zemplén Eurorégió
- Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió

Mint a felsorolásból is látható, Magyarország igen aktív résztvevője a különféle euroregionális együttműködéseknek. Különösen fontos körülmény, hogy a 19 magyar megyéből csak 5 nem érintkezik országhatárral, így felértékelődik a transznacionális együttműködés. Magyarország egyre több megyéje csatlakozik valamilyen eurorégióhoz.[13] Jelen tanulmány 2006-ig mutatja be a DKMT történetét, ezen időpontig a fentebbi felsorolásban szereplő eurorégiók alakultak meg a magyar határok mentén.[14]

---

12 Ezek formálódásáról lásd Hardi Tamás (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. Magyar Tudomány, 2004. 9. sz. 991–1001.

13 Hardi Tamás (2000): Az államhatárok és a regionális együttműködések. In. Horváth Gyula–Rechnitzer János (szerk.) (2000): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs. MTA RKK. 595–615.

14 A témakörről bővebben lásd az alábbi könyvet: Soós Edit–Fejes Zsuzsa (2009): Határon átnyúló együttműködések Magyarországon. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged.

3. A DUNA-KÖRÖS-MAROS-TISZA EURORÉGIÓ TÖRTÉNETE

3.1. A DKMT Eurorégió születése

A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió (a továbbiakban: DKMT) megalakulásához vezető első aktus 1992-ben történt, amikor a romániai Temes megye és a magyarországi Csongrád megye együttműködési megállapodást kötött. Ezt követte – még szintén ebben az évben – Arad megye és Békés megye együttműködési megállapodása. 1994 és 1997 között élénk egyeztető tárgyalások folytak azon román és magyar megyék képviselői között, amelyek fantáziát láttak egy eurorégió létrehozásában. Ekkor kapcsolódott be a tárgyalásokba a jugoszláviai Vajdaság is.

Végül a három éves előkészítés meghozta gyümölcsét, magyar részről Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok megye, román részről Arad, Krassó-Szörény, Hunyad és Temes megyék, jugoszláv részről Vajdaság Tartomány képviselői 1997. november 21-én Szegeden aláírták az együttműködés hivatalos alapokmányát, mely az alábbi célokat tűzte ki:[15]

1. A gazdasági kapcsolatok területén:

- A résztvevők gazdasági lehetőségeire épülő közös programok kidolgozása.
- Közös információs rendszer kialakítása és felhasználása.
- A gazdasági kamarák együttműködésének elősegítése és ösztönzése.
- A banki, mezőgazdasági együttműködés szorgalmazása.
- A harmadik piacon való közös, gazdasági és pénzügyi fellépés megvalósítása.

15 Az „Alapító okirat”-ot teljes terjedelemében közli Mészáros Rezső szerk. (1999): Csongrád megye. Helyzetkép az ezredfordulón. Szeged.

2. Az infrastruktúra és a közlekedésfejlesztés terén

- Kapcsolatok bővítése
- Új határátkelők nyitása
- A levegő, a talaj és vízfolyások közös védelmi rendszerének kialakítása

3. Az idegenforgalom terén

- Az idegenforgalom közös fejlesztése
- A PR és marketingtevékenység összehangolása

4. A humán erőforrások terén

- Az egyetemek, kutatási központok, szakoktatási intézmények közötti együttműködés
- Közös kulturális és művészeti programok
- Civil együttműködés megteremtése
- A kisebbségi jogok érvényesülésének elősegítése
- Az egészségügyi, szociális ellátás összekapcsolható és fejleszthető területeinek közös feltárása
- Regionális sportrendezvények szervezése

1. táblázat: A DKMT eurorégió fontosabb adatai 1997-ben

Ország	Területi egység	Terület (km^2)	Lakosság (ezer fő)
Magyarország	Bács-Kiskun megye	8 362	542
	Békés megye	5 631	407
	Csongrád megye	4 263	438
	Jász-Nagykun-Szolnok megye*	5 607	423
Románia	Arad megye	7 652	507
	Hunyad megye	7 016	547
	Krassó-Szörény megye	8 514	376
	Temes megye	8 692	715
Szerbia	Vajdaság tartomány	21 506	2 013
	DKMT összesen	77 243	5 968

Forrás: Statisztikai adatok alapján a szerző saját szerkesztése

2. térkép A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió 1997-ben

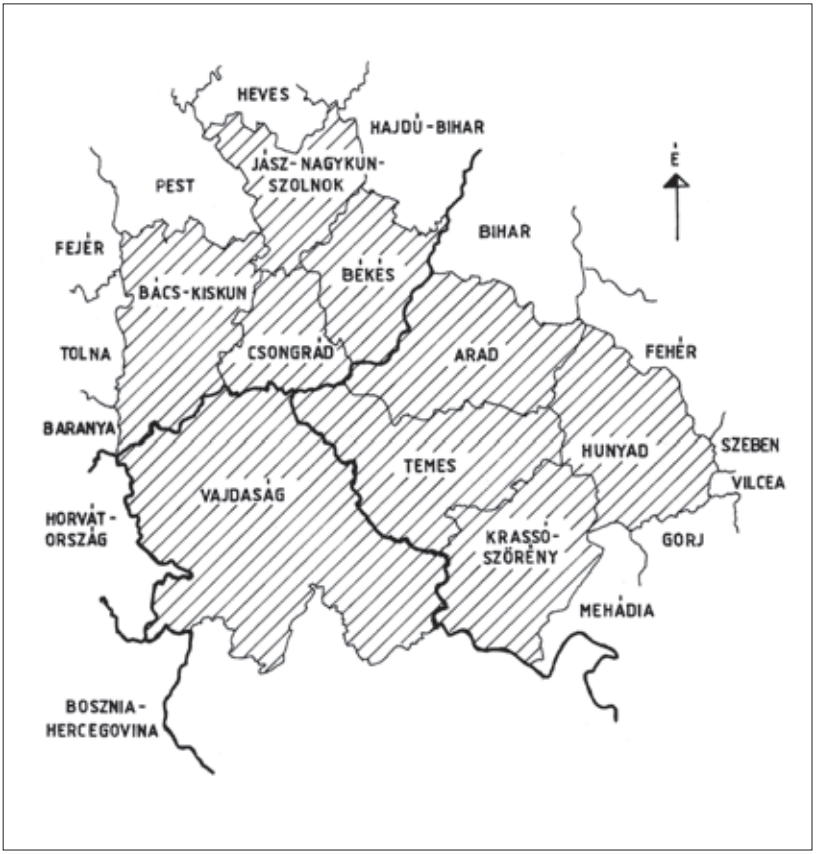

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Mint az a 1. táblázatból kiolvasható az 1997-ben megszülető DKMT Eurorégió területe 77 243 km^2 (lásd még 2. térkép), míg lakossága 5,9 millió fő, azaz egy igen tekintélyes méretű eurorégió jött létre. De mind a táblázathoz, mind a térképhez kettő fontos megjegyzést kell fűznünk:

1. Jász-Nagykun-Szolnok megye 2003-ban kilépett a DKMT eurorégióból.
2. 2008-ban Békés megye szintén kilépett a DKMT-ből.

3.2. A szervezeti felépítés kialakítása

A DKMT irányító testülete az Elnökök Fóruma, amely az eurorégióban résztvevő közigazgatási egységek vezetőiből (Magyarország esetében a megyei közgyűlések elnökei, Románia esetében a megyei tanácsok elnökei) áll. Ezek a vezetők rotációs rendszerben egy-egy évig töltik be a soros elnöki tisztet. Az első soros elnök – 1998-ban – Lehmann István, a Csongrád Megyei Közgyűlés akkori elnöke volt.

Az Elnökök Fórumának első ülésére 1998. február 13-án került sor Szegeden, melyen döntés született a működési szabályzatról, az 1998 évi munkatervről, és a stratégiai program elkészítésének megindításáról.

Az Elnökök Fórumának második ülésén (Újvidék, 1998. március 20.), megállapodtak az Eurotrio című magazin elindításáról, mely három nyelven tájékoztat a régió eseményeiről.

Az Elnökök Fórumának harmadik ülése (Temesvár 1999. március 18.) újabb három fontost döntést hozott:

1. Létrehoztak négy munkacsoportot (gazdaság, területfejlesztés, humán, külügy).
2. Felállítottak egy közös pénzalapot. A közös pénzalap a tagok által befizetett összegből keletkezik, a döntés értelmében lakosságszám x 0,04 euro-t kell befizetnie egy-egy területi egységnek.
3. Elhatározták egy DKMT Iroda felállítását.

A DKMT Közösségi Kezdeményezések Irodáját Szegeden nyitották meg 2000. május 27-én, ez adminisztrációs központ szerepét tölti be, szervezetileg az Elnökök Fóruma közvetlen irányítása alá tartozik. Fő feladatai:

- Koordinálja az Elnökök Fóruma üléseit.
- Közreműködik a munkadokumentumok elkészítésében.
- Állandó kapcsolatot tart a régiókkal.
- Biztosítja a folyamatos információáramlást.

- Kapcsolatot épít más regionális együttműködésekkel.
- Figyelemmel kíséri az EU különféle programjait és az Elnökök Fóruma döntése alapján pályázatokat készít és projektek megvalósítását szervezi.
- Kezdeményezi és bonyolítja a közös rendezvényeket.

3.3. A DKMT Eurorégió első eredményei (1997–2000)

Az alapító okiratban megfogalmazott célok közül néhány már megvalósult az ezredforduló előtt (ill. jelenleg is a megvalósulás felé tart).[16] Az első három év legfontosabb eddigi eredményei az alábbiak voltak:

- 1998-tól kezdődően minden év utolsó hetében megrendezésre került az Eurorégió Napja Kübekházán, a magyar-román-jugoszláv hármas határnál.
- Hivatalos lap indult magyar, román és szerb nyelven Eurotrió, címmel (később a cím Eurorégióra változott). A lap a régióban történő eseményeket, a régiót érintő terveket, fejlesztési lehetőségeket jeleníti meg, három nyelven, úgymint magyar, román és szerb.
- Létrejött Szeged székhellyel a térség agrárgazdasági kooperációját elősegítő Dél-Alföldi Agrobio Innovációs Centrum.
- 1997-ben a Magyar Rádió Szegedi Stúdiója és a Temesvári Rádió „Európa a levegőben” címmel kétnyelvű (magyar és román) rádióadásokat indított.
- 2000. október 20-án Orbán Viktor magyar és Mugur Isarescu román kormányfő közösen avatta fel a Kiszombor-Csanád közötti új magyar-román határátkelő helyet.

Úgy véljük, az, hogy az eurorégió fennállásának első három évében a fentebb felsorolt eredmények elérte igen komoly sikernek kell minősítenünk.

16 Az 1997 és 2000 közötti időszak eredményeiről lásd Gulyás László (2000): Eurorégiós együttműködések tapasztalatai. SZTE SZÉF Tudományos Közlemények 21. Szeged.

3.4. A DKMT első Stratégiai Terve (2001)

Az Elnökök Fóruma 2001. május 27-én jóváhagyta a DKMT Eurorégió Stratégiai Tervét. Az elfogadott stratégiai terv egy bevezető részből és hat alprogramból áll.

A „Bevezető”-ben a szerzők kifejtik, hogy a stratégiai terv megalkotása és elfogadása azért volt fontos, hogy a DKMT-t Eurorégió alkalmassá váljon arra, hogy sikerrel pályázhasson az Európai Uniós támogatási források elnyerésére.[17] De ehhez szükség van az együttműködés szervezetének, tevékenységének olyan átalakítására, hogy kapcsolódhasson az Európai Unió szervezeteihez, azok gondolkodásmódjához, működési mechanizmusához.

Egy másik fontos célja a stratégiai tervnek, hogy kialakítson egy széles személyi kört, amely a közös programok megvalósításán munkálkodik, tagjai tartják egymással a kapcsolatot, részt vesznek egy közös tanulási folyamatban. Ugyancsak a stratégiai terv célja, hogy az eurorégió céljait egy kommunikációs program keretében megismertessék a térség lakosságával, és így hozzájáruljanak a régiótudat kialakulásához.

Az első alprogram[18] a DKMT Eurorégió szervezetének, működési módjának kialakításáról szól. Az eurorégió szervezete nem változott az 1997-es alapítás óta, azaz három magyar megye, négy román megye és a Vajdaság működik együtt. Ez nyugat-európai mércével mérve egy határmenti információs és konzultatív fórum. De nem vesznek részt közvetlenül a szervezet munkájában a térség nagyvárosai. Ez egy olyan hiányosság – mondja a Stratégiai Terv –, amelyre előbb-utóbb megoldást kell találni. Szintén fontos feladat az állandó titkárságon (más néven: A DKMT Közösségi Kezdeményezések Irodája) dolgozó szakemberek létszámának növelése, hogy a titkárság alkalmas legyen a projektek előkészítésére, pályázásra, szakértői munkára, koordinálásra. Ha ezt sikerül megoldani, akkor a DKMT Eurorégió szerepet kaphat az Európai Unió olyan programjaiban, mint az INTERREG III. vagy a PHARE CBC.[19]

---

17 Stratégiai Terv (2001) 4–6.
18 Stratégiai Terv (2001) 7–17.
19 Ezekről bővebben lásd a LACE kézikönyvet.

A második alprogram a három ország közigazgatási szervezeteinek együttműködéséről szól.[20] Az első feladat, hogy kölcsönösem megismerjék egymás közigazgatási rendszerét, a hasonlóságokat és különbségeket. Az eurorégión belüli közigazgatási együttműködés fejlesztése része egy tanulási folyamatnak, amelynek során a köztisztviselők és a választott vezetők az Európai Unió belső rendjét, követelményeit, jogrendjét is mindinkább megismerik. Ennek érdekében az eurorégió közös intenzív képzéseket, tanulmányutakat, konferenciákat kíván szervezni.

A harmadik alprogram a korábban elkészült fejlesztési tervek, koncepciók összehangolását tűzi ki célul.[21] Mind Magyarországon, mind Romániában működnek tervezési-statisztikai régiók, amelyeket az Európai Unió sugallatára hoztak létre, Magyarországon 1996-ban, Romániában 1998-ban. A DKMT eurorégióban részt vevő három magyar megye – Csongrád, Bács-Kiskun, Békés – alkotja a Dél-Magyarországi régiót. Míg a DKMT eurorégióban részt vevő négy román megye az ún. Nyugat régiót alkotja Románián belül. Így lehetségessé válik, hogy a DKMT Eurorégió keretei között egyeztessék a Dél-Magyarországi Régió és a román Nyugat Régió fejlesztési koncepcióit.

A negyedik alprogram tartalmazza az eurorégió kommunikációs célkitűzéseit.[22] Kimondja, hogy a határon átnyúló együttműködés elveit, eseményeit, indokait, jövőképét, szemléletét meg kell ismertetni a lakosság legszélesebb rétegeivel. Ehhez sokféle írott és elektronikus média bevonására van szükség.

Az ötödik alprogram az együttműködés kapcsolati hálózatának kiépítéséről szól.[23] A határokon átnyúló együttműködés csak akkor lehet sikeres, ha széleskörű személyi kapcsolatok alakulnak ki a helyi politikai elitek között.

A hatodik alprogram a pénzügyi források megszerzésének módjával foglalkozik.[24] Kifejti, hogy az Európai Unió pénzügyi segítséget nyújt a regionális különbségek csökkentésére, az elmaradott területek

20 Stratégiai Terv (2001) 18–59.
21 Stratégiai Terv (2001) 60–69.
22 Stratégiai Terv (2001) 70–88.
23 Stratégiai Terv (2001) 89–112.
24 Stratégiai Terv (2001) 113 –133.

felzárkóztatására. De ehhez csak akkor férhetnek hozzá ezek a területek ha megfelelő saját erőt mutatnak fel, ezért szükséges a DKMT saját erőforrások feltárása is.

A Stratégiai Terv ismeretében kijelenthetjük, hogy egy igen komoly színvonalú tervet sikerült a régió szervezőinek megalkotnia. Sajnos negatívumokról is be kell számolnunk. Elsősorban arról, hogy a jugoszláviai politikai és gazdasági helyzet miatt – miközben a román-magyar együttműködés zökkenőmentesen alakult – az eurorégió harmadik tagja, a Vajdaság szinte csak jelképes szereplője volt az eurorégiónak ebben az időszakban. Jól mutatja a probléma súlyosságát, hogy a stratégiai terv készítésébe a megelőző időszak jugoszláviai viszonyai miatt– gondolunk itt elsősorban a „koszovói háborúra", illetve a NATO-val vívott háborúra –, nem vonták be a vajdasági partnereket, a tervet közreadó kötetben is csak magyar, román és angol nyelven szerepel a szöveg.

Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Vajdaság mint hivatalos partner kiesését bizonyos mértékben pótolja az a szerep, amelyet a jugoszláv tőke játszik a Dél-Alföld és különösen Szeged gazdasági életében. Szeged gyakorlatilag a magyarországi jugoszláv befektetések fellegvárává vált.[25]

4. A DKMT TOVÁBBI TEVÉKENYSÉGE (2002–2006)

A DKMT 2003-ban szervezeti reformot hajtott végre, annak érdekében, hogy részt tudjon venni a különféle EU-s pályázatokon felállította a DKMT Eurorégiós Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Társaságot. Ezen szervezet egy zárt társaság, melynek alapítói a DKMT Eurorégiót 1997-ben létrehozó közhatalmi szervezetek.[26] Az alapítók a kht. taggyűlésén keresztül érvényesítik alapítói jogaikat, s hozzák meg döntéseiket azokról a fejlesztési elképzeléseikről, melyeket a kht, mint munkaszervezet próbál meg megvalósítani. Azaz a Kht. kifejezetten

25 Erről bővebben lásd Szónokyné Ancsin Gabriella (2001): A jugoszláv működő tőke a Dél–Alföldön. Szeged.

26 Bővebben lásd http://www.dkmt.net/hu/index.php?bov=141741182779099

azzal a céllal jött létre, hogy fejlesztési projekteket generáljon és bonyolítson le. A jelen alfejezet által vizsgált időszakban (2003-2006) vizsgált számos projekteket nyerte el a Kht.,[27] ezek közül a legfontosabbak az alábbiak voltak:

- **Ablak a szomszédra – Médiakép a DKMT Eurorégióról**
  A pályázati időszak alatt öt alkalommal, „Határmenti hírlevél – a DKMT Eurorégió lapja" címmel nyomtatott információs kiadvány jelent meg, nagy példányszámban terjesztett újság-mellékletként, ezzel egyidejűleg ugyanennek a tartalomnak folyamatos internetes megjelenítése (www.triplexregio.net, Ablak a szomszédra) is megvalósult.

- **Az Európai Unión innen és túl – Gazdaságfejlesztés Vajdaság Autonom Tartományban**
  A projekt egy intenzív 4 hónapos szegedi rendezvénysorozat volt, amely szakkiállításokon lehetőséget adott az érintett területen működő vállalkozások bemutatkozására, ezáltal megteremtette az alapját további együttműködési formák realizálásának, valamint a szakkiállítási blokkokhoz kapcsolódó konferenciákon és üzletember-találkozókon keresztül megtörtént a szakterületen hasznosítható piaci információk átadása. A szakkiállítások területei az alábbiak voltak:

  - Mezőgazdaság – élelmiszeripar – élelmiszerbiztonság (2005. szeptember 22-23-24.)
  - Utazás – turizmus (2005. október 20-21-22.)
  - Biztonságpolitika – biztonságtechnika (2005. november 17-18-19.)
  - Informatikai– információs társadalom (2005. december 8-9-10.)
  - Egészségügy (2006. január 19-20-21.)

27 Jelen tanulmány nem ismerteti az összes elnyert és lebonyolított projektet. A teljes lista és a projektek leírásai megtalálható http://www.dkmt.net/hu/index.php?page=programok

A projekt keretén belül öt alkalommal háromnapos projektciklusmenedzsment képzés került megtartásra, ahol a vajdasági résztvevők ismereteket szerezhettek a pályázatírási technikákról, költségvetés összeállításáról és komplett projektmenedzselési folyamatokról, a képzésen való részvétel ingyenes volt. Összesen körülbelül 160 szakember részesült oktatásban.

- **Az Európai Unión innen és túl – határmenti szakkiállítás és konferenciasorozat**
  A projekt középpontjában 5 × háromnapos szakkiállítás és szakkonferencia állt mezőgazdaság, turizmus, biztonságpolitika, informatika és egészségügy területeken. A résztvevő vállalkozások számára lehetőség nyílt más vállalkozások megismerésére, határon átnyúló kapcsolatok kialakítására, a szakma aktuális témáihoz kapcsolódó előadások meghallgatására.

- **Környezettudatos mindennapok a fiataloknak, a fiatalokért**
  A projekt a fiatalokat és a velük foglalkozó oktatókat célzó, sokrétű előadássorozat volt, amelyet a DKMT Eurorégió a fiatalok környezetvédelmi tudatformálásának rendelt alá. A magatartás-, értékrend-, attitűd-, érzelmi viszonyulások formálását és a környezetről, társadalomról kialakítható tudás bővítését célzó különböző megközelítésű előadások biztosították a felnövekvő generáció számára a környezet védelméhez és megőrzéséhez szükséges ismereteket, a környezeti tudatosság mindennapokban alkalmazható magatartásformáit, életviteli mintáit. A projekthez kapcsolódott a DKMT Kht. 2005. szeptembere és januárja között megrendezésre kerülő 5 szakkiállításhoz. A fiatalok szervezett csoportként tekintették meg a kiállításokat, és részt vettek a számukra szervezett ismeretterjesztő előadásokon, egyidejűleg tájékoztatást kaptak az Ifjúság 2000-2006 Programról, amely keretében környezetvédelmi, természetvédelmi és egyéb irányultságú projektötleteket, együttműködéseket, ifjúsági cseréket lehetséges lebonyolítaniuk.

- **Tanulmány és tapasztalatcsere az ivóvízminőség javításáról**
  A projekt célja az ivóvízminőség javítás tanulmányának kidolgozása Vajdaság Autonóm Tartomány esetében a dél-alföldi operatív program szerb oldalra történő tapasztalatátadás módszerével, továbbá a régiók között együttműködés megalapozása a természet és környezet témáiban, illetve a vajdasági lakosok életminőségének javítása az alapvető ivóvíz-minőségi kritériumok biztosításával.

- **Biztonság határok nélkül**
  Ezen projekt – mely az Európai Bizottság, a Közösségi Polgári Védelmi Akcióprogram támogatásával valósult meg – fő célkitűzése az volt, hogy biztosítsa a határon átnyúló kockázat elemzés és menedzsment alapjait egy olyan workshop keretében, mely lehetőséget biztosít a szakértők közötti együttműködésre és kapcsolatépítésre. A projekt és a workshop témái a DKMT Eurorégió területét érintő legfontosabb polgári védelmi veszélyforrások voltak, mint az árvíz, veszélyes anyagok és azok tárolása, üzemi balesetek, valamint a járványügy, különös tekintettel a madárinfluenzára. A workshop-on a DKMT Eurorégió, Olaszország és Szlovákia területéről meghívott szakértők megvitatták a projekt témáit és ajánlásokat dolgoztak ki a jövőbeni határon átnyúló és nemzetközi együttműködések fejlődése érdekében.

- **Tematikus turisztikai útvonalak kialakítása a DKMT Eurorégió területén**
  A projekt a DKMT Eurorégióban domináló idegenforgalmi irányvonalak mentén fejlesztett ki közös turisztikai termékcsomagokat, így a szomszédos területek specifikus kínálata összefogottan, egységként jelenik meg az önkormányzati, turisztikai vállalkozói szféra együttműködésével, a tematikus útvonalak idegenforgalmi potenciálját átfogó adatbázis kialakításával.

Az eurorégió fejlődésének nagyon fontos következő állomása volt, hogy a DKMT Eurorégió Közgyűlése 2005 májusában elfogadta az eurorégió fejlesztési stratégiáját, amely gyakorlatilag az együttműködés kereteit jelölte ki. Ezt azt is jelentette, hogy a 2001-ben elfogadott stratégiát, felváltotta a 2005-ben elfogadott stratégia.[28]

A 2005-ben elfogadott Stratégiai Terv a DKMT területét első ízben egységes tervezési egységként kezelte – ennek jegyében elkészült a helyzetelemzés és SWOT-analízis, majd ezek nyomán fogalmazódtak meg a célkitűzések, a stratégiai irányok, továbbá a végrehajtást célzó operatív programok és néhány konkrét projekt-tervezet is. A munkaanyag több körben és több olvasatban vitatódott meg, menet közben számos vélemény, javaslat, indítvány tette teljesebbé a tervezési dokumentumot.

A DKMT Kht. az AEBR (Association of European Border Regions) „Sail of Papenburg" pályázatára nevezett a DKMT Stratégiai tervével, melyre azon Eurorégiók pályázhattak, melyek úgy érezték, hogy egy-egy projektjükkel a Lisszaboni Stratégia elmélyítéséhez hozzájárulnak. A Stratégiai terv projektet az AEBR kitüntetéssel jutalmazta.

4. KONKLÚZIÓK

A DKMT Eurorégió döntően a történelmi Bácska és Bánát területére terjed ki. Különösen igaz ezen megállapításunk azután, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megye 2003-ban felfüggesztette eurorégiós tagságát. Némi megszorítással azt mondhatjuk, hogy az egykori Délvidék éled újjá a DKMT keretei között. A dualista korszakban a Délvidék[29] a Magyarországon kibontakozó és felgyorsuló kapitalista fejlődés keretei között, a nagyvárosi központok[30] – Temesvár, Szeged, Arad –

28 A DKMT 2005–ben elfogadott Stratégia Terve teljes egészében letölthető, az alábbi helyről: http://www.innoaxis.hu/files/innoaxis/szabadka/szabadka/gyujtes/Regiok/Hatarmenti/dkmt_hu.pdf

29 Kókai Sándor (2010): A Bánság történeti földrajza 1718–1918. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza.

30 Gulyás László (2010): A délvidéki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged – ipara a dualista korszakban. Közép–Európai Közlemények 2010/2. szám (No9.) 38–45.

közötti munkamegosztáson alapuló fejlődési pályára állt.[31] Véleményünk szerint zavartalan fejlődés esetén a XX. század első felében igazi gazdasági régióvá vált volna. De a versaillesi rendezés három ország keretei közé kényszerítette a formálódó régió részeit. Így azok – az 1941 és 1944 közötti rövid időszaktól eltekintve egymástól elszigetelve fejlődtek.

A DKMT Eurorégió 1997 és 2006 között jelentős sikereket könyvelhettek el az eurorégió szervezésében. Kialakította működési szervezeti kereteit, felállított egy állandó titkárságot, 2001-ben megalkotta és elfogadta első stratégiai tervét, amelyben sikerült lefektetnie a határokon átnyúló együttműködések megfelelő irányvonalait. Továbbá felállított egy fejlesztési kht-t, mely sikeres projekteket bonyolított le. Ez a kht 2005-ben egy újabb stratégiai tervet dolgoztatott ki, továbbá számos sikeres projektet bonyolított le.

Fontos azt is rögzítenünk, hogy a Dél-Alföldi régióban nem csupán a DKMT Eurorégiós Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Társasága az egyetlen olyan szereplő, amely a határmenti gazdaság fejlesztésének területén tevékenykedik. A Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács (DARTF) saját Kht-ja szintén folytat ilyen jellegű tevékenységet. A tanulmány által vizsgált időszakban hiányzott a DKMT kht-ja és a DARTF kht-ja közötti együttműködés.

Jól mutatja ezt, hogy a miközben a DKMT kht-ja a „Tematikus turisztikai útvonalcsoportok kialakítása" című projekttel pályázott, (amelynek egyik legfontosabb célja az volt, hogy elősegítse az eurorégió gazdasági kapcsolatainak az élénkítését, a turizmusban érdekelt helyi KKV-k és non-profitszervezetek között) addig a DARTF kht-ja egy olyan projektre pályázott, melynek legfontosabb célkitűzése a KKV-szektor erősítése volt tapasztalatcsere útján. De a két projekt között nem történt egyeztetés. Az azonos területen tevékenykedő szervezetek projektjeinek az összehangolása rendkívül fontos feladat lenne. Ezen a téren a DKMT Eurorégió tényleges szintetizáló szerepet tölthetne be a Dél-Alföldi régióban.[32]

31 Baranyi Béla (2004): A határmentiség dimenziói. Dialóg–Campus. Budapest–Pécs. 238–239.
32 Soós Edit (2006) 168–169.

Ha figyelmünket olyan jól működő – természetesen jóval régebben alapított – eurorégióra irányítjuk, mint az Eurorégio Basiliensis, akkor láthatjuk, hogy mily hatalmas nagy út áll még a DKMT Eurorégió előtt. Hiszen az Eurorégio Basiliensisben az infrastrukturális fejlesztések (közös repülőtér, speciális egyetemi szakokon közös képzés megszervezése etc.), végrehajtásának és a modern ipari ágazatok meghonosításának közös munkája szoros szálakkal fűzte össze a három tájegységet.[33]

Az 1997 és 2006 között lezajló folyamatok alapján úgy véljük, hogy van esély arra, hogy a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió, hasonlóan Nyugat-Európai „testvéreihez", a „növekedés szigete" legyen a magyar-román-szerb hármas határ mentén.[34] Ebben a növekedésben kiemelt helyet kell kapnia egyrészt a biológiai-biotechnológiai kutatásoknak – ennek Szeged már most központja –, másrészt a DKMT területén működő felsőoktatási intézmények innovációs centrummá válásának. Ha a fentebb említett pozitívumokat, illetve lehetőségeket a régió szervezésében érdekelt felek kihasználják, a DKMT Eurorégió sikeres régióvá válhat a hármas határmentén.[35]

Befejezésképpen vissza kell utalnunk tanulmányunk címére, azaz arra, hogy jelen tanulmány az 1997-től 2006-ig tartó időszakot mutatta be, ennek megfelelően a 2006-tól napjainkig (azaz 2013-ig) terjedő időszakot nem vizsgálta.

---

33 Horváth Gyula (1998) 253–254.

34 Nagy Imre–Kugler József (2004): Lehet-e három arca a tájnak. In: Nagy Imre–Kugler József (szerk.) (2004) MTA. RKK. Békéscsaba–Pécs. 11–18.

35 A DKMT működését megnehezítő tényezőkről lásd Marosvári Attila–Csókási Eszter (2010): A DKMT Regionális Együttműködés. 58. In: Soós Edit–Fejes Zsuzsa (2010): Régió a hármas határ mentén. Dél–Alföldi Régió. Szeged. 41–61.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALLER Barbara

- Nyugat-Európa és Magyarország határ menti együttműködéseinek összehasonlítása. In: Kaiser Tamás (szerk.) (2006): Hidak vagy sorompók. A határokon árívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban. Új mandátum Könyvkiadó. Budapest, 2006. 120–142.

BARANYI Béla

- A határmentiség dimenziói. Dialóg-Campus. Budapest-Pécs, 2004.

DKMT honlapja: www.dkmt.csongrad-megye.hu

ÉGER György

- Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Osiris Kiadó. Budapest, 2000.

GULYÁS László

- Eurorégiós együttműködések tapasztalatai. SZTE SZÉF Tudományos Közlemények 21. Szeged, 2000.
- Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest, 2005.
- A délvidéki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged – ipara a dualista korszakban. Közép-Európai Közlemények 2010. 2. szám (No. 9.) 38–45. old.

HARDI Tamás

- Az államhatárok és a regionális együttműködések. In. Horváth Gyula-Rechnitzer János szerk. (2000): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs, 2000. MTA RKK. 595–615.
- Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. Magyar Tudomány 2004. 9. szám 991–1001.

HORVÁTH Gyula

- Európai regionális politika. Dialóg-Campus. Budapest-Pécs, 1998

Helyzetkép.

- Csongrád Megye. Helyzetkép az ezredfordulón. Szeged, 1999.

ILLÉS Iván

- Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus. Budapest-Pécs, 2002.

KAISER Tamás szerk.

- Hidak vagy sorompók. A határokon árívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban. Új mandátum Könyvkiadó. Budapest, 2006. 120–142.

KÓKAI Sándor

- A Bánság történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza, 2010.

LACE kézikönyv

- Gyakorlati útmutató a határokon átnyúló, együttműködésekhez. Association of European Border Regions. Europen Commission. Brussel, 1997.

LUDVIG Zsuzsa-SÜLI-ZAKAR István

- A Kárpátok Eurórégió együttműködés mérlege. Oktatási Minisztérium. Budapest, 2002.

MAROSVÁRI Attila – CSÓKÁSI Eszter

- A DKMT Regionális Együttműködés. In: Soós Edit – Fejes Zsuzsa (2010): Régió a hármas határ mentén. Dél-Alföldi Régió. Szeged. 41–61

NAGY Imre-KUGLER József

- Lehet-e három arca a tájnak. In: Nagy Imre – Kugler József (szerk.) (2004) MTA. RKK. Békéscsaba-Pécs. 11–18.

SOÓS Edit – FEJES Zsuzsa

- Határon átnyúló együttműködések Magyarországon. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2009.
- Régió a hármas határ mentén. Dél-Alföldi Régió. Szeged, 2010.

SOÓS Edit

- A megreformált lisszaboni stratégia és az eurorégiók. In: Kaiser Tamás (szerk.) (2006): Hidak vagy sorompók. A határokon átívelő együttműködések szerepe az integrációs folyamatban. Új mandátum Könyvkiadó. Budapest, 2006. 143–170.

RECHNITZER János

- Elválaszt és összeköt – A határ. MTA RKK Pécs-Győr, 1999.

A DKMT Eurorégió stratégiai terve 2001. DKMT Iroda. Szeged.

A DKMT Eurorégió stratégiai terve. 2005. DKMT Iroda. Szeged.

SZÓNOKYNÉ ANCSIN Gabriella

- A jugoszláv működő tőke a Dél-Alföldön. Szeged, 2001.

LAKI ILDIKÓ

Bács-Kiskun megye értéke
Egy Duna menti kultúrváros: Baja

BEVEZETÉS

Tanulmányom célja egy olyan Duna menti település bemutatása, mely Bács-Kiskun megye hányatott sorsú, de jelenleg is meghatározó szereppel rendelkező kultúrvárosa. A jellegzetesen könnyűiparra épülő város és környéke a rendszerváltás előtt sem volt képes központi szerepet kivívni magának Bács-Kiskun megye városai között, de történeti múltja, a Duna meghatározó szerepe, valamint a helyi társadalomra épülő erős területi és térségi viszonyai részben vagy egészében sajátos helyzetbe, illetve szerepbe kényszerítették Baját.

A MEGYE ÉS A VÁROS ÉLETTERÉNEK BEMUTATÁSA

Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye középső és déli részéből, valamint Bács-Bodrog megye északi szegélyéből 1950-ben alakult Bács megye (a mai Bács-Kiskun megye). A lakosság több mint egyhatoda a megyeszékhely, Kecskemét polgára. Lélekszámban és gazdasági, valamint kulturális vonzáskörzetét tekintve mintegy alközponti szerepet tölt be Bács-Kiskun déli részén Baja, az egykor volt megyeszékhely (Két folyó között – Bács-Kiskun, 1997).

Bács-Kiskun megye Magyarország legnagyobb kiterjedésű megyéje, területe 8445,15 km^2, lakosságának száma 521 794 fő (2011). Határ menti dél-alföldi megye, amelyet nyugaton a Duna, keleten a Tisza folyó határolja. Éghajlati adottságait tekintve az ország legmelegebb régiója, a napsütéses órák száma évi 2050–2100. A megye teljes

területe sík vidék, legmagasabb pontja az Ólom-hegy (174 m). Északi és középső vidékét homok, déli területeit a Bácskai lösztábla északi nyúlványaként lösz fedi. Természetes növényzetét a puszta növénytársulásai, homoki és ártéri erdők alkotják (http://hajosikastely.hu/hu/tersegunk/bacs-kiskun-megye-bemutatasa.html)

Baja jelentős közlekedési csomópont, itt található a Dél-Alföld egyetlen Duna-hídja, amely utat nyit a Dunántúl felé, de kiemelten fontos kereskedelmi összekötő kapoccsá vált az elmúlt években átadott M6-os autópálya, amely szinte teljes szakaszában elérhetővé teszi a várost Budapesttel. Ezt megelőzően az 51. és 54. sz. főút segítette mindezt, valamint kiemelt szereppel kell illetni az 55. sz. főutat is, amely a várost a dél-alföldi régió központjával, Szegeddel köti össze. A környező települések közel fele ellenben csak alsóbbrendű utakon – nemegyszer kerülővel – közelíthető meg. Ez utóbbi a település hátrányos helyzetének aktív elősegítője is.

Baja és térségének a megye városhálózatában kiemelt szerepe van. A megyében a városi rangú települések száma 22, a megyei joggal rendelkező Kecskeméttel együtt. A város kapcsolatrendszerének legfontosabb eleme a kistérségi településekkel való szoros együttműködés, az egyes területeken történő közös feladatellátás. Ennek megvalósítására jött létre 2004-ben a Bajai Többcélú Kistérségi Társulás, a kistérség önkormányzatainak területfejlesztő társulása. A Bajai Többcélú Kistérségi Társulás a megye második legnagyobb területű és legnagyobb lakosságszámú kistérsége,területe 1009 m^2, lakosságszáma 67 873 fő. A kistérséget nyugatról a Duna, délről a magyar-szerb országhatár, keletről a bácsalmási és a jánoshalmi, északról a kalocsai kistérség határolja (2011–2014. évekre szóló kistérségi intézkedési terve).

A Társulás célja területi, térségi szinten egyaránt a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása és a településeken nyújtható szolgáltatások színvonalának javítása. A kistérség területén a székhely település Baja városa, valamint további 19 település: Bácsbokod, Bácsborsód, Bácsszentgyörgy Bátmonostor, Csátalja, Csávoly, Dávod, Dunafalva, Érsekcsanád, Érsekhalma, Felsőszentiván, Gara, Hercegszántó Nagybaracska, Nemesnádudvar, Rém, Sükösd, Szeremle és Vaskút.

A Bajai kistérség 20 települése jellemzően két-három ezres lélekszámú, két település – Sükösd és Vaskút – esetén éri el majdnem a négyezer főt, Bácsszentgyörgy és Érsekhalma népessége pedig még az ezer fő. A kistérségben Baja az egyetlen város, amelynek lélekszáma 30 ezer feletti (2011-ben 35 688 fő volt az állandó lakosok számaránya.) A települések közötti kapcsolatot, a kistérségi rendszeren túl, a társadalmi viszonyokban, a többnemzetiségű – magyar, székely, német, bunyevác, szerb – lakosság múlt századi történelmében, vallási, kulturális hagyományaiban lelhetjük fel.

A város által betöltött funkciók tekintetében elmondható, hogy a kistérségi székhelyként valamennyi jelentősebb városi feladat ellátásában közreműködik. Itt összpontosul a város gazdasági-szervezési központi funkciója, a pénzügyi és szolgáltatói köre, a kistérségi és városi közigazgatási feladatai, továbbá a térség kulturális-tudományos és oktatási funkciói. Ezek közül kiemelendő a térség értelmiségi rétegének képzésében szerepet játszó bajai Eötvös József Főiskola, az Alsó-Duna-völgyi Vízügyi Igazgatóság, továbbá a német kisebbség által működtetett kulturális és oktatási intézmények. Megyei vonatkozásban a város és környékének szerepe nem túl erős.

1. diagram Lakosságszámarány-változás 1980-2011 között

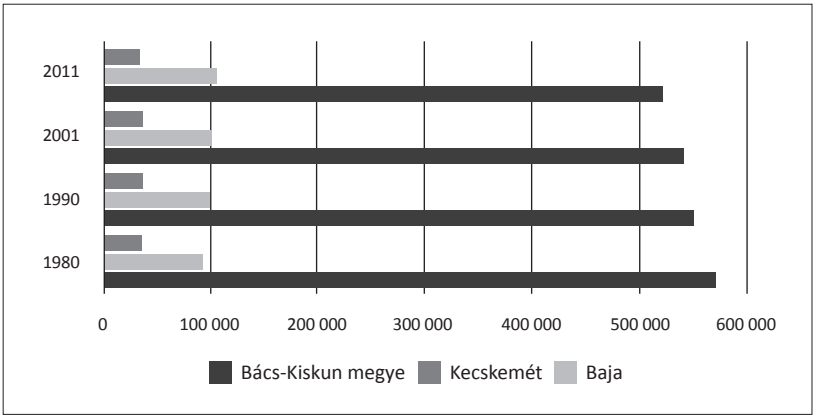

A diagramot készítette: Laki Ildikó, 2013
(Forrás: KSH, 2011. évi Bács-Kiskun megyei népszámlálási adatok)

A VÁROS ÉS KÖRNYÉK MÚLTJA ÉS JELENE

Baja – német nevén Frankenstadt – Bács-Kiskun megye déli részén, a Duna bal partján fekvő kisváros. A település és közvetlen környéke a honfoglalástól folyamatosan lakott területnek számított. A város első hiteles írásos említése 1323-ból, a település középkori életterére pedig az első megbízható adat pedig 1472-ből való, mely a várost már mezővárosi településként tartotta nyilván. Ez valóban hitelesnek tekinthető, hiszen a város a kereskedelmi csomóponton túl fontos közlekedési, hajózási keresztpontként is ismert volt. A török hódoltság idején, amikor a gazdaság visszaesett, az irányítás, közigazgatás, valamint az észak-déli közlekedési tengely szempontjából előnyös helyzetben lévő város (Baja Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája, 2008) még kedvezőbb helyzetbe került, térségi szerepe erősödött, városi rangja „stabilizálódott, amikor Baja 1687-ben végérvényesen felszabadult a török hódoltság alól, a XVII. század végén elsősorban déli szlávok (szerbek, bunyevácok) voltak lakói. A németek (a mindennapi szóhasználatban a mai napig sváboknak hívják őket) betelepedése a XVII. század végétől a XVIII. századon át folyamatos volt. Az állami intézmények vezetői, a kamarai tisztviselők, a közel egy évszázadon át Baján állomásozó alakulatok katonai szükségleteit előállító mesterek németek voltak. Ugyanakkor a Duna-parti kereskedővárosban a XVIII. század közepétől kezdve egyre fontosabb szerepet játszottak a zsidók. A XIX. század első felétől kezdve a zsidóság igen jelentős gazdasági és kulturális szerepet játszott a város életében (Merk, 1999).

A betelepülések, a társadalmi-területi folyamatok eredményeképpen a város 1696-ban megkapta a mezővárosi kiváltságlevelet. Ekkor egy újabb hullámban megindult a városba település, s ennek köszönhetően a város lakossága sajátos összetételűvé vált. A sokféle nemzetiség nemcsak kiegészítette egymást, hanem különféle szerepköröket is kialakított a településen, mely a mai napig részleteiben megmaradt. A gyors tőkefelhalmozódás miatt jelentős vagyoni

különbségek alakultak ki, a helyi uradalomnak sajátos ellenpólusa jelent meg. Ez alapvetően a város új típusú polgári, valamint kereskedő csoportjának megjelenésében jelentett meghatározó szerepet.

Baja város és környéke soha nem rendelkezett kiemelkedő mezőgazdasági alappal (feltételezhetően rossz minőségű talaja miatt), ellenben az, hogy az egyik legvirágzóbb településsé vált a térségben, az a dunai vízi útnak volt köszönhető. A folyó által fellendült a kereskedelem, az ipar és az iparos tevékenység, amely tulajdonképpen alapvető jellemzőjévé vált a településnek. A város gazdasági virágzása a 18. század végéig töretlennek mutatkozott

A környék gabonakereskedelmének, a környékbeli települések fontos piaca volt a település. A Duna alsó szakasza (Paks és Mohács között) viszont a legmagasabb halászati értékű területi közé tartozott. A város fejlődésében komoly törést okozott az 1840. május 1-jei tűzvész, melynek következtében emberek veszítették életterüket, lakóházaikat, valamint középületek és templomok váltak a tűz martalékává.

A város újjáéledése 1862-ben kezdődött, amikor a Zichy családtól megváltotta magát, ennek következtében 1873-tól törvényhatósági joggal felruházott várossá vált. Mindez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a település fejlődése az 1900-as évektől lelassult, elveszítette addigi kereskedelmi és kisipari szerepét, mindamellett, hogy megtartotta térségi kulturális és oktatási feladatait.

A város újkori élete az I. és II. világháborút követően vett új irányt. Baját és környékét a háborús károk hasonlóan érintették mint az ország más területeit, épületek, közintézmények, illetve lakóépületek mentek tönkre, melyet a város vezetése és lakói áldozatos munkával újjáépítettek. Az 1950-es évektől „fokozatos könnyűiparosításnak" lehetünk tanúi: így a húsipar, a ruha- és textilipar, az élelmiszer-hűtő- és malomipar, valamint a finommechanikai, mechanikai gépgyártás és összeszerelés. Ennek eredményeként a 20.század második felére a lakosság foglalkoztatottsága nagymértékben emelkedett, és tovább nőtt a foglalkoztatásban az ipari ágazatok részesedése is. Ezzel párhuzamosan megindultak az infrastrukturális fejlesztések; a lakásépítés, a gázellátás, valamint a vezetékes vízellátás.

Baja és – leginkább – térségének történeti múltja régóta magában hordozta a rendszerváltást követő területi-társadalmi helyzetét. A második világháborút követő időszakot titói erődítményként élte meg a város, az iparban dominánsabb, nagyobb beruházások elkerülték Baját, valamint elsősorban a határ menti településeket. Igazán nagy fejlesztésekre az 1970-es és 1980-as években került sor, ekkor több száz kisipari munkahely létesült, melyek jelentős többsége budapesti vállalatok helyi/területi szintű egységeiként volt jelen. Legnagyobb foglalkoztatóknak a Finomposztó Vállalat, a Kismotor és Gépgyár, a Bácshús, a Ganza NETT konfekció Gyár, a Bajai Hűtőház, az EVIG (Egyesült Villamosgép- és Kábelgyár), a Háziipari Szövetkezet, valamint a Bácskai Sütőipari Vállalat volt tekinthető.

A kistérség községeiben a legnagyobb foglalkoztatónak a helyi termelőszövetkezeteket tekinthették, amelyek melléküzemágaiban elsősorban ipari bedolgozó tevékenységet folytattak. Néhány településen a mezőgazdaságtól eltérő munkaterületek is dominánsan megjelentek; Érsekhalmán és Sükösdön a Hosszúhegyi Mezőgazdasági Kombinát, Vaskúton a Bajai Mezőgazdasági Kombinát borászati üzeme, Sükösdön a kalocsai KAGE paprikafeldolgozó üzeme, Csátalján a Ganz kihelyezett üzemcsarnoka, Bácsbokodon Tejüzem. Bácsbokod, Csátalja és Gara a Bajai Mezőgazdasági Kombinát telephelyeinek biztosított helyet (Szenoradszki, 2009).

Baja városa a megye, illetve kistérség egyetlen olyan települése, ahol az oktatás, a kultúra és a műveltség megszerzéséhez kialakult intézményrendszer régmúltra tekint vissza. Középiskolái megyei és országos szinten egyaránt mind a múltban, mind a jelenben kiemelkedőnek mondhatók, így a több évszázados múltra visszatekintő III. Béla Gimnázium, a Magyarországi Németek Általános Művelődési Központjában működő német nyelvű gimnázium, korábban Frankel Leó Német Nyelvű Gimnázium, közgazdászokat képző Türr István Közgazdasági Szakközépiskola, valamint a különböző kereskedelmi és ipari szakképző iskolák, továbbá a térség egyetlen értelmiségképző intézménye, az Eötvös József Főiskola.

BAJA ÉS TÉRSÉGÉNEK TERÜLETI-TÁRSADALMI FEJLŐDÉSE ÉS ANNAK JELLEGZETESSÉGEI

Baja Bács-Kiskun megye meghatározó középvárosa, bár több évtizede nem célpontja stratégiai befektetéseknek, melynek okai egyértelműen a határközeli helyzetre, a határon túli társadalmi-gazdasági viszonyok rendezetlenségére, a jellemző mezőgazdasági és élelmiszeripari ágazatok piacvesztésére, a korábbi nagyobb állami üzemek felszámolására és a város nehézkes megközelíthetőségére vezethetőek vissza (Baja Város Gazdasági Programja 2007-2010).

A kistérség általános gazdasági állapota, versenyképességi helyzete viszont a régión és a megyén belül is közepesnek mondható.

A bajai üzemek és vállalatok – hasonlóan az ország többi településéhez – a rendszerváltást követően vagy felszámolásra kerültek, vagy a privatizációt követően átalakultak. Az 1980-as és 1990-es években a magyarországi száz legnagyobb üzemből Baján és környékén volt található a Bácska Agráripari Rt., az Elektro-Computer Rt., a Bácsker, a Reáltransz Kft., a Bács-Volán Rt., a Baja és Vidéke ÁFÉSZ, a bácskai Gabonaforgalmi Kft. Baján, a Rémi Keverő Kft., és a Hercegszántói Herz Kft (Szenoradszki,2009).

A Dél-Alföld tizenöt, a foglalkoztatottak számát tekintve legnagyobb vállalkozásából harmadik volt a bajai Duna Kötöttárugyár (a cég 2003-ban megszűnt), az ötödik pedig a Gemenci Erdő- és Vadgazdaság volt. Azokon a településeken (Baja, Dávod), ahol a II. világháború előtt is jelentősebb kisipar működött, az államosítás után termelőszövetkezetek jöttek létre, melyek a rendszerváltást követően megszűntek. A gazdasági és területi változások következtében az 1990-es évek első felétől a városban és térségében megjelent a munkanélküliség, különböző szintű társadalmi problémák, térségi-társadalmi konfliktusok kerültek előtérbe. A munkanélküliek fő csoportját a könnyűipari ágazatokból elbocsátottak; a leginkább betanított, segéd- és szakmunkások köréből kikerülők alkották. A rendszerváltást megelőzően a bajai gazdasági szervezetek két nagy csoportot alkottak.

Egyfelől a mezőgazdasághoz és élelmiszeriparhoz kapcsolódó tevékenységet végzőkből (Bajai Hűtőház, Malom), másfelől a könnyűiparhoz és hajózáshoz kapcsolódó cégekből. Az itt foglalkoztatottak köre az összfoglalkoztatottak 32%-át teszi ki.

Baja és térsége esetében a nagy multinacionális szervezetek, cégek betelepülése a rendszerváltást követően elmaradt. Az 1990-es évek első felében elsőként a még meglévő vállalatok, szervezetek kerültek átalakításra, összevonásra, de leginkább megszüntetésre. Néhány gazdasági szervezet esetében elmondható, hogy potenciális szereplője maradt a város gazdasági életének, úgymint Baja egyik legnagyobb foglalkoztatója a Délhús Rt. (fő profilja élőállatok vágása és feldolgozása, valamint húskészítmények és gyorsfagyasztott termékek gyártása és értékesítése), az 1991-ben létrehozott AXIÁL Kft. (ma Baja egyik legnagyobb magánvállalkozása). A cég 1991-ben létesült, a kezdetekben alapvetően gépekhez szükséges alkatrészek forgalmazásával, később mezőgazdasági gépek értékesítésével foglalkozott, hasonló múltra tekint vissza a város több mint húsz éve stabilan működő középvállalkozása, a Bácska Sütő- és Édesipari Kft., mely a térség egyik legstabilabban működő, illetve munkaadó sütő- és édesipari termékeket készítő vállalkozása. Az 1990-es évek óta működő magáncég, belföldi magánbefektetők tulajdonában van, hét üzemmel és százharminc dolgozóval (www.bacska.hu).

A térségben kiemelt gazdasági és foglalkoztató szereppel rendelkezik a Bajafil Fonó – Fonalgyártó és Kereskedelmi Kft., a csávolyi székhelyű, magyar tulajdonban levő, évről-évre dinamikusan fejlődő MOGYI Kft. található. A szervezet fő profilja olajos magvak pörkölése, csomagolása és forgalmazása. Az elmúlt hét évben a környezete számára is látványos fejlődésen ment keresztül. Az induláskor még csupán 5–10 főt foglalkoztató családi vállalkozás ma közel négyszázötven fő foglalkoztatásával igazán korszerű és modern élelmiszeripari termelő vállalattá nőtte ki magát. A város néhány nagyobb gazdasági szervezetén kívül az 1990-es évek végén megjelentek a multinacionális cégek is; a Spar, Lidl, Aldi, Tesco, a város több területén pedig kisebb bevásárlóközpontok.

A bajai kistérségben ipari tevékenységet folytató telepek száma 547 (2012), ebből 44% végez könnyű- és egyéb ipari tevékenységet, a számarány a település tevékenységstruktúrájában igen magasnak mondható.

A kistérségben az összes foglalkoztatott mintegy 11%-a az agráriumban dolgozik (2010), a mezőgazdaság területén a növénytermesztés bír kiemelt jelentőséggel. Mindebben meghatározó szerepe a gabonaféléknek van, az ipari növények közül a napraforgó és a repce termesztése jellemző. A térség szempontjából a legjelentősebb mezőgazdasági, illetve állattenyésztéssel foglalkozó (többségében integrátori tevékenységet is folytatotó) szervezetek közé tartozik a Sükösdi Mezőgazdasági Szövetkezet, Agro-Sükösd Kft., Febagro Rt. (Felsőszentiván), Csávolyi Mezőgazdasági Szövetkezet, Bácsborsódi Rákóczy Mezőgazdasági Szövetkezet, „Bácska" Kft. (Vaskút), Vaskúti Baromfifeldolgozó és Keltető Kft., Augusztus 20. Mezőgazdasági Rt. (Dávod), Nagybaracskai Mezőgazdasági Szövetkezet, Baromfitenyésztési, Keltetési és Értékesítési Kft. (Rém).

A térség foglalkoztatottainak körében az ipari, építőipari területen, valamint a vezető értelmiségi munkakörökben elhelyezkedők száma mutat magasabb arányt, szemben a mezőgazdasági és egyéb kategóriában foglalkoztatottak körével. Az ipari tevékenységet végzők aránya 26%.

A tevékenységi struktúrát vizsgálva elmondható, hogy a település és a megye jelentős részében a rendszerváltást követően magas munkanélküliségi ráta alakult ki, amely a könnyűipar, a szövetkezeti mezőgazdaság és az agrárágazatok körében foglalkoztatottakat érintette elsősorban.

A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a bajai járásban a népesség gazdasági aktivitása igen alacsonynak mutatkozott, mely egyfelől a térség további munkaerőpiaci szerepvesztésével, másfelől az új vállalkozások, gazdasági szereplők pozíciójának háttérbe szorulásával magyarázható.

2. diagram A népesség gazdasági aktivitás szerint, 2011.

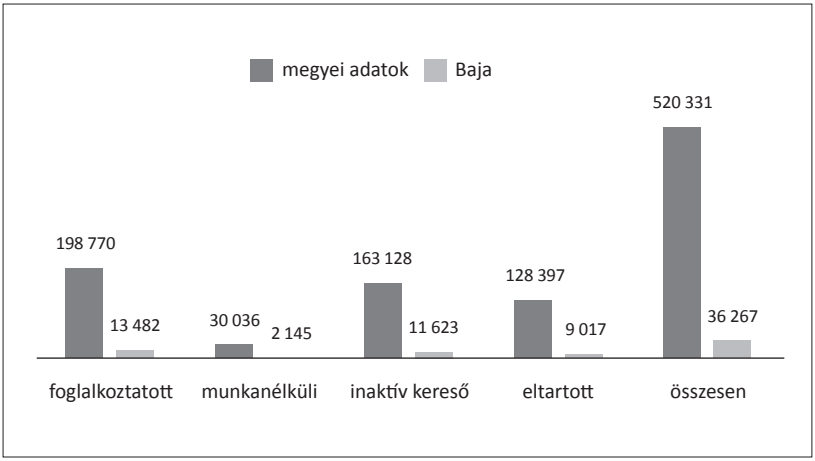

A diagramot készítette: Laki Ildikó, 2013
(Forrás: KSH, 2011. évi Bács-Kiskun megyei népszámlálási adatok)

Komoly kapacitás épült ki az elmúlt években a malomiparban, a térség meghatározó vállalkozása a Diamant International Malom Kft., amely a malomipari termékek feldolgozásán kívül integrátori, termeltetési tevékenységet végez. A városban kiemelkedő iparágként van jelen a hűtőipar, nagy kapacitású hűtőházat működtet a Globus Rt. A kistérség élelmiszeriparának sajátossága, hogy itt működik vaskúti székhelyű, illetve bajai üzemekkel rendelkező, az ország egyik legjelentősebb nyúltermelési integrátora és feldolgozója, a Bácska Agrár-Ipari Rt. A város feldolgozóiparában nagy múlttal rendelkeznek a helyi borászati üzemek, mint például a városban székhellyel rendelkező Koch-Vin Kft., vagy az Európa szerte ismert bajai Sümegi Pincészet. Pályázati forrásból jelentős kapacitásbővítést hajtott végre az elmúlt években a bajai ipari parkban a mézfeldolgozással és exporttal foglalkozó Nektár-Flóra Kft. is.

Mindemellett hangsúlyos szerepe van a város iparában a fa- és bútoriparnak. Ellenben már nem tekinthető ilyennek a gazdasági életében korábban komoly szerepet betöltő textilipar és gépipar, a nagyobb gépipari vállalkozások közül mára a Ganz Transelektro Közlekedési Rt.

maradt meg, a textil- és ruhaipart képviselő cégek között pedig nagyobb szervezeti egységet a településen nem találhatunk (Baja Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2008).

Baja és térségének egyetlen ipari központja a Bajai Ipari Park. Az ipari park menedzsment feladatokat ellátó, 100%-ban önkormányzati tulajdonú gazdasági egység. A parkban jelenleg nagyobbrészt kereskedelmi és szolgáltató tevékenységet folytató kis- és középes méretű vállalkozások működése a jellemző, alapvető feladatai közé tartozik a különféle iparágak egyre szélesebb körű meghonosítása és fejlesztése. A jelenleg működő nagyobb cégek: Axiál Kft., Bácska Sütő- és Édesipari Kft., Rittgasser és Müller Építő és Ablakgyártó Kft.,Beton Építőipari Kft., Bácska-Beton Invest Kft., Himel Magyarország Kft., Timbor-Fa Kft. A parkban épült gazdasági létesítmények elsősorban a kereskedelmi, építőipari, élelmiszer-feldolgozási, logisztikai, járműipari, informatikai tevékenységekre fókuszálódnak.

A helyi szintű fejlesztésekben egyfelől a helyi gazdaság szereplőinek, másfelől a helyi önkormányzatnak van meghatározó szerepe. Az ipari park fejlesztésére, a vállalkozók támogatására és összességében a térség gazdasági versenyképességének javítására 2005-ben hosszú távú stratégia készült, mely kijelöli azokat a területeket, amelyek biztos pontot jelentenek a város pozitív irányú szerepének megtalálásában. Ilyen célkitűzés a bajai kikötő és térségének fejlesztése a 21. századi igények kielégítésére, a hosszú múlttal rendelkező Bajai Kórház, s általa az egészségturisztikai ágazat kialakítása, valamint a Bajai-Hajósi Borút területi, illetve országos ismertségének erősítése. A város és térsége esetében a könnyűipar még megmentett ágazatai mellett a további potenciát a Duna és az ahhoz kapcsolódó, avagy arra épülő kulturális, szórakoztatási intézmények létrehozása, működtetése továbbá ezzel szorosan összefüggő hazai dunai turizmus ismertebbé tétele biztosíthatná.

A város turisztikai adottságai kiválóak, a helyi és térségi lakosok számára a Duna meghatározó szereppel rendelkezik. A dunai hajóturizmusba való bekapcsolódás hatalmas lehetőségeket rejt magában mind hazai, mind pedig nemzetközi szinten. A város vezetése az

elmúlt húsz esztendőben számtalan próbálkozást tett a Duna ezirányú kihasználásának megteremtésére, leginkább sikertelenül. Hasonlóan értékes területi egységet képvisel a Gemenc, az Alsó-Duna ártér ligeterdőkkel borított területe, amely az ország legszebb természeti tájai közé tartozik. A gemenci erdőtömb – mely ma Európa egyik legnagyobb összefüggő, természet közeli állapotban megőrzött területe – ugyancsak kedvelt célpontja az aktív (természetjáró-, lovas-, vadász-) turizmust kedvelőknek.

A Duna mellékága, a Kamarás-Duna – vagyis a Sugovica – jelenlegi leromlott állapotában is igen népszerű a vízi sportokat kedvelők körében. A Duna, a mellékágak, valamint az ezek által határolt Petőfi-sziget további komoly befektetési területként tartható számon.

TÁRSADALMI HELYZETKÉP

A népességcsökkenés tendenciája regionálisan is jellemző folyamat. Az elmúlt évek során Baja lakossága is folyamatosan csökkent, amiben komoly szerepet játszott a természetes fogyás, valamint az elvándorlás. A város és térsége között azonban nem számottevő a vándorlás, a már korábban említett Érsekcsanád és Sükösd esetében ugyan növekedett a lakosságszám, de nem bizonyítható, hogy Bajáról költöztek ki a szóban forgó településekre. A népességen belül jelentős arányt képviselnek az idősebb korosztályokba tartozó lakosok, míg a fiatalabbak aránya szerényebbnek mondható (Bajai Kistérség Területfejlesztési Koncepciója, 2008). A megyei adatok szintén az idősebb korosztályok lakosságon belüli arányának emelkedését, illetve a fiatalabb népesség arányának csökkenését jelzik. Egyértelműen megállapítható tehát, hogy a kistérség települési társadalmai elöregedőek.

A népesség korcsoport szerinti megosztásában 2001 és 2011 között a 0–14 év és a 15–39 év közöttiek számaránya jelentősen csökkent, míg a 70 feletti korosztályba tartozók köre némileg emelkedett, jóllehet egy-egy város környéki településen fiatal vállalkozók is megjelentek.

A települések elöregedése mellett a másik térségi társadalmi probléma a hagyományos polgári társadalom hiánya. Miközben az 1700-as évektől kezdve Baja erősségei közé tartozott a polgári város, a polgári léthez szükséges intézmények megléte, (így a kaszinók, lovas egyletek, kulturális körök). Az 1950-es évekig létezett ez a tradicionális polgári város, ami a foglalkozási szerkezetben, a különböző helyi tevékenységekben megmutatkozott. A város közigazgatási, gazdasági súlypontjának áthelyeződésével a helyi társadalmon belül is változások következtek be: az értelmiségi rétegek feladták addigi tevékenységüket, elsősorban a műszaki területekre kerültek át. A polgári társadalom háttérbe szorult, a város és térségében a könnyűiparra és mezőgazdaságra alapozott új foglalkoztatási struktúra jött létre, melyben a tradíciók nélküli műszaki értelmiség, a szocialista iparra épülő új ipari tevékenységet folytató szakmunkások és mezőgazdasági munkások kaptak kiemelt szerepet.

Az átalakulás folyamatát az iskolai végzettség is mutatja, magas az általános iskolai végzettséggel és az érettségivel rendelkezők köre, míg a diplomások relatív magas számaránya inkább Baján jellemző. „Mindennek magyarázata a város történelmi múltjában rejlő iskolavárosi szerepe, amely a helyi értelmiség egyetlen eleme volt az 1960-as évektől kezdve. De mindez csak a település és közvetlen térsége vonatkozásában volt mérvadó." A térségben négy kisebbség él egymás mellett (német, cigány, szerb és horvát). Ezek a kisebbségi csoportok az 1600-as évektől kezdve kiemelt szerepet töltenek be a település életében, a helyi értékközvetítésben, a társadalmi kapcsolatok kiépítésében, a város multikulturális jellegében.

Az 1990. évi népszámlálás adatai alapján a térségben 122 fő vallotta magát cigány nemzetiségűnek. A 2011. évi adatok több 9,35-szörös (2011-ben 1141 fő) cigánylakosságot regisztráltak a térségben, Baja esetében ez a szám 7,3-szoros. A cigány lakosság területi megoszlása a térségben eltérő, vannak olyan települések, ahol a cigánylakosság nagyobb arányban van jelen (például Sükösdön, Bátmonostoron). Baja esetében inkább egy területen helyezkednek, az ún. Keleti városrészben.

A cigány önkormányzat 1990 után jött létre. Megalakulása óta együttműködik Baja Város Önkormányzatával, különböző egyesületekkel és szervezetekkel, aktívan működteti saját közösségi csoportját, képviseli a helyben és térségben élő cigányokat. A település és környékén kisebbségi-társadalmi konfliktust nem okoznak.

A horvát családok ennél aktívabb jelenlétet tanúsítanak, kisebbségi helyzetüket felvállalva integrálódnak a többségi társadalomba. Kultúrájuk, munkavégzésükre jellemző szorgalmuk nagymértékben hozzájárul a térség fejlődéséhez, agrár-felzárkóztatásához, amely leginkább lélekszámuk folyamatos emelkedésében mutatkozik meg (a statisztikai adatok szerint térségi szinten 1199 fővel, városi szinten 621 fővel voltak többen 2011-ben, mint 1990-ben) a térség összes településen.

A szerb nemzetiség esetében azonban mindez kevésbé mondható el, egyfelől számuk csökkenő tendenciát mutat a vizsgált időszakban (177 fő 1990-ben és 369 fő 2011-ben – KSH adatok szerint), másfelől kisebbségi-kulturális dominanciájuk kevésbé számottevő, mint a horvátok esetében. A szerepük elsősorban a kulináris kultúra, a tánc- és zeneművészet területén jelentkezik.

A térség legnagyobb, társadalmi vonatkozásában legerősebb kisebbségének tekinthető a német kisebbség (számuk 2011-ben kistérségi szinten 4069 főre, a Baján élő németek száma 1566 főre tehető). Aktív mezőgazdászokként, agrárszakemberekként voltak és vannak jelen. A nemzeti kisebbségek intézményesültségét mutatja civil hálózati rendszerük, aktív politikai megjelenésük, a társadalmi életbe való aktív bekapcsolódásuk. Évtizedek óta működő oktatási és kulturális intézményekkel is rendelkeznek. Baján kisebbségi önkormányzataik mellett kiemelt szerepe van a Bunjevacka „zlatna grana" Kulturális Egyesületnek, a Bácska Német Kulturális Egyesületének, a Magyarországi Németek Általános Művelődési Központjának, melynek általános iskolája, gimnáziuma és szakközépiskolája is működik.

A város és térségében megjelenő civil szervezetek, kezdeményezések elsősorban kulturális, oktatási, szociális és sport területén képviselik a civileket. Megjelennek azok a civil szervezetek is, amelyeket egyfelől a város tart fent, elsősorban személyes megfontolásból,

a hagyományok ápolása okán, másfelől jelen vannak azok a szervezetek is, amelyek hagyományt ápolnak, de kiegészítő, önkormányzati feladatokat is ellátnak, vagyis a civil szervezetek valós szerepét töltik be. A városban található civil szervezetek száma 107 (2012). Öt nagy területtel foglalkoznak: a katasztrófavédelemmel, kulturális, oktatási, sport és szociális kérdésekkel. A szociális területen található civil szervezetek 25%-a a városi egészségügyi és szociális közintézményekhez kapcsolódóan létesült. Ezek a szervezetek többnyire politikamentes, szakmai tömörülések. A civil szervezet közül kiemelkedő az Egységes Baja Városért Közalapítvány, mely az Egészséges Városok Magyarországi Szövetsége keretében 1993 óta működik. A közalapítvány tevékenyen részt vesz Baja város környezet- és egészségpolitikai szemléletének formálásában, szakmai tanácsadói feladatok ellátásában.

A VÁROS OKTATÁSI ÉLETE

Baja városa a térség, illetve kistérség egyetlen olyan települése, ahol az oktatás, a kultúra és a műveltség megszerzéséhez szükséges intézményrendszer régmúltra tekint vissza. Középiskolái megyei és országos szinten évtizedek óta kiemelkedőek, ilyennek tekinthető a III. Béla Gimnázium, a Magyarországi Németek Általános Művelődési Központjában működő német nyelvű gimnázium (korábban Frankel Leó Német Nyelvű Gimnázium), a közgazdászokat képző Türr István Közgazdasági Szakközépiskola, valamint a különböző kereskedelmi és ipari szakképző iskolák, valamint az egyetlen értelmiségképző intézménye, az Eötvös József Főiskola.

Az főiskola 140 éves múltra visszatekintő egyetlen felsőoktatási intézménye a városnak és térségének, kiemelt szerepet vállal a város kulturális, oktatási és tudományos életében, különös tekintettel a helyben maradó értelmiség kiművelésében. A tanítóképzőt 1870. október 17-én alapították Eötvös József kultuszminiszter törvényjavaslata alapján. 1959-ben felsőfokúvá vált az intézmény, majd 1976-ban főiskolai rangot kapott. A Felsőfokú Vízgazdálkodási Technikumot

– a vízügyi szakemberképzés fejlesztése céljából – 1962-ben alapították. Ezt követően különböző intézményekhez csatolták. 1996-ban a város másik intézményével, a tanítóképzővel egyesült (www.ejf.hu, 2013).

Eötvös József Főiskolán jelenleg két karon – Neveléstudományi, illetve Műszaki és Közgazdaságtudományi – történik a képzés. Képzési profilja folyamatosan bővül, mára a tanítók, az óvodapedagógusok, a nemzetiségi (német, horvát, cigány nemzetiségi szakirány) tanítók, óvodapedagógusok mellett közművelődési szakemberek (andragógus és informatikus könyvtáros), valamint nemzetközi tanulmányok szakos hallgatók képzése folyik.

A Műszaki és Közgazdaságtudományi Kar speciálisabb képzései nem csak a térség, hanem országos szinten is jelentősnek tekinthető. A karon építő- és környezetmérnöki végzettség szerezhető különböző szakirányokkal (területi és vízgazdálkodási szakirány), illetve posztgraduális képzés keretében speciális ismeretek sajátíthatóak el. A főiskola alaptevékenységén túl számos kezdeményezés, ötlet megvalósítója, mellyel hozzájárul a település és térségi polgári társadalom helyben maradásához, értékközvetítői szerepének megerősítéséhez.

INTÉZMÉNYEK A VÁROS SZOLGÁLATÁBAN

Baja közintézményei minden esetben kiszolgálják a kistérség lakóit is, hiszen a kistérség községi rangú települései nem, vagy csak részben rendelkeznek azokkal az ellátórendszerekkel, amelyek a térségben élők alapvető közellátását biztosítani tudják. A térségben Baja az egyetlen városi jogállással rendelkező település, így a városnak központi szerepe van a közigazgatás eltérő szintjeinek, a területi-társadalmi folyamatainak alakításában egyaránt.

A településfejlesztés három területen fogalmazott meg konkrét célokat: egyfelől Baja elhanyagolt épületei, városrészei rehabilitációjának szükségességét, másfelől a gazdasági és társadalmi folyamatok

egymásra hangolását, a vállalatok térségi szintű telepítéseit, harmadrészt a térségi funkciók és szerepek erősítését a különböző közszolgáltatások területén.

A Bajai Városfejlesztési Stratégia vonzó, versenyképes, harmonikusan fejlődő térségközpontként vizionálja a várost. A környezeti és természeti értékeket megőrző városfejlesztést, továbbá nyílt és együttműködő városi közösségek, szervezetek tudatos fejlesztését tekinti alapvető célnak. Mind a fejlesztési prioritások, mind a specifikus célok hangsúlyosan tartalmazzák a természeti környezettel harmonizáló fejlesztések szükségességét (Károlyi, 2011). Ebből adódóan két középtávú cél került meghatározásra. A gazdaság – ezen belül a turizmus fejlesztése, a térségi szintű fenntarthatóság jegyében –, valamint a helyi, illetve térségi társadalom és az ehhez kapcsolódó civil, kulturális, oktatási valamint humán intézmények jövőjének, de legfőképpen működésének, szerepének pontos meghatározása (Baja Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája, 2008).

Baja településfejlesztésének kritikus pontjait azok a városterületi egységek jelentik, ahol számos területi, illetve társadalmi probléma jelentkezik, s amelyek a jövőben mindenféleképpen fejlesztésre szorulnak. A város történelmi múltját képviseli a Központi városrész, a város középpontja, Baja legdinamikusabban, leglátványosabban fejlődő területe. A városrész – vízivárosi jellege következtében – erősségei közé történelmi városmagja, központi funkciója tartozik. A város belső magjának, a városközpontnak felújítása 2012-ben fejeződött be, melynek során a város belső terei épületei megújultak, s ezzel visszakapták a patinás polgári belvárosokra jellemző épített környezeti adottságukat. A városközponthoz közvetlenül kapcsolódó területegységek, utcák, intézmények azonban továbbra is felújításra várnak. A belvárosban elsősorban sétálóutcák, kulturális intézmények, templomok kávézók, éttermek, szolgáltatási tevékenységet végző egységek találhatóak, de a hangsúlyos szerepet kapnak a lakóingatlanok is, amelyek a belváros lakóközösségének biztosítják életterét. A városrész lakóssága 7059 fő, e városrészben a legnagyobb a munkanélküliek aránya is. (52,9%.)

A Keleti városrész Baja még mindig egyik legelhanyagoltabb területi egysége, annak ellenére, hogy új beruházások, fejlesztések valósultak meg. Itt található a Bajai Ipari Park, a különféle volt ipari egységek leromlott állapotú, többnyire már nem működő helyisége. Hiányos közműellátás, rossz minőségű utak, elhanyagolt házak, különösen rossz állapotban lévő épületállomány jellemzi. Erőteljes a multikulturális társadalom jelenléte, a többi területhez képest kimagasló cigány lakossággal, a város szegényebb lakócsoportjaival. Az itt élő lakosok száma 9658 fő, melyből 38,8% a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya. A városrésszel összefüggő önkormányzati törekvés a városrész infrastrukturális viszonyainak rendezése, a helyi társadalom felzárkóztatása, továbbá a régi ipari területek újjáélesztése.

A Nyugati városrész meghatározó szereplői a Duna és környéke, illetve a városközpont lakótelepe. E városrész legfőbb mutatója az elöregedő a társadalom, a sok nemzetiség jelenléte, a lakótelep kedvezőtlen fizikai adottságai, az ebből is adódó szegregációs tendenciák. Gond, hogy a területi fejlesztések csak a Duna és vonzáskörzetére vonatkoznak, s a lakótelep ezekből kimarad. Az itt élő lakosok száma 10 750 fő, melyből 40,3% a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya (2001).

A városrésszel kapcsolatos önkormányzati tervek közé tartozik a kikötő-és logisztikai fejlesztések köre és a lakótelepi környezet élhetőbbé tétele, a területi rehabilitáció, a régi ipari épületek használhatóbbá tétele.

A város új és régi városegységeinek kapcsolódási egysége a Déli városrész. Alapvető jellemzője a vállalkozások és lakóterület hathatós együttműködése. A városrész egyik területi egysége látványos és gyors fejlődésen ment keresztül, már a rendszerváltást megelőzően elsőként a Déli városrészben indultak el a városi beruházások, az új ingatlanok, valamint a gazdasági épületek építése, amely a rendszerváltást követően tovább folytatódott, szemben a városrész másik egységével, ahol jellemzően gyenge az infrastruktúra, rossz az úthálózat, magas a tanyás ingatlanok száma, elhanyagoltak az épületek, magas a roma lakosság aránya. Az itt élők száma 8775 fő, melyből 39,1%

a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya. A városrésszel kapcsolatos önkormányzati elképzelések közé tartozik a fejlődő lakóövezet szolgáltatási hátterének megerősítése, valamint a szabadon fekvő területek megfelelő szintű kihasználása.

A VÁROS KÖRNYÉKÉNEK TERÜLETI-TÁRSADALMI FOLYAMATAI

Baja esetében a szuburbanizáció folyamata nem tekinthető dinamikusnak, a város és térsége kedvezőtlen területi pozíciója, a határ mentiség, a kistelepülések jellemezte hálózat, a domináns térségi központi szerepköröktől való megfosztottság, az alacsony státusú lakosság egyaránt befolyást gyakorol a szuburbanizációs folyamatokra. A szuburbanizációs tendenciákat a várostól távoli folyamatokban lehet leginkább tetten érni. Pontos adatok hiányában csak a városvezetés szakembereinek véleményére lehet alapozni, eszerint a Bajáról történő elköltözés célpontjai között Szeged, Pécs, Budapest, illetve a nagyobb városok, de nem a közeli települések szerepelnek. Feltételezett okok között a továbbtanulás, a fiatalok és pályakezdők munkavállalási szándéka szerepel.

A kistérség települései között az 1990-es évek második felében kiköltözési célpontot Sükösd és Érsekcsanád jelentett. A 2010. évi statisztika szerint a kistérség összes települése esetében egységesen magasabb a kivándorlás, mint a településekre történő betelepülés. A települések között új típusú szuburbán települést nem találunk. (Megjegyzendő, hogy a településeken az1990-es évek előtt aktív mezőgazdasági tevékenység folyt, amely alapjaiban egyfajta röghöz kötöttséget jelentett az ott élőknek).

Baja hagyományos szerepével az 1960-as évektől kezdve megtartotta helyi lakosságát, a városból történő kivándorlás nem tekinthető erőteljesnek. A könnyűipari ágazatok különböző szakterületei (betanított és segédmunka szempontjából) lehetőséget jelentettek a kezdetben még ideiglenesen, de később tartós munkavállalás céljából letelepedők, különféle területekről érkező munkavállalók számára.

A városra és a vele szomszédságban élő térségi településekre egyaránt a népességfogyás jellemző. A természetes fogyás egyaránt sújtja Baját és a többi települést is. Az elvándorlás viszont Baján az elmúlt évtized második felében – az IVS vizsgálatainak tanúsága szerint – megállt, és a városban minimális gyarapodást mértek. A kistérségben azonban – legfőképp a munkalehetőség hiánya következtében – az elvándorlás trendje tartósnak bizonyul (Károlyi, 2010).

A lakásállomány jellemzői alapvető meghatározó tényezői a településre történő ki- és beköltözéseknek. A térség fő lakásformáját (a történeti hagyományokból is adódóan) a családi házak alkotják. Baján, ahogy máshol is, az 1960-as évektől jellemzővé vált a lakótelepi építkezés, a különböző, először téglából, később panelelemekből készített lakóingatlanok megjelenése. Az 1980-as, 1990-es évektől a lakótelepek mellett, azok ellenpólusaként megjelentek a lakóparkok, vagy a csoportos családi házas lakóterületek is, amelyek az életminőség javítására, a magasabb státusban lévők elkülönülésére adtak lehetőséget.

1990 és 2010 között szinte alig emelkedett a térségben található összes lakások száma, 1261 db lakással volt több 2010-ben, mint 1990-ben. Baján ez idő alatt 1003 lakást tartottak nyilván. Az épített lakások esetében a csökkenés még számottevőbb. Az 1990. évi 265 db épített lakás 2010-ben 53 db-ot tett ki térségi szinten, ebből Baja esetében 1990-ben 159 db, 2010-ben 39 db volt található. Mindebből az a tény következik, hogy a ki- és a beköltözők jelentős hányada elsősorban a használt ingatlanokat részesíti előnyben. A lakótelepet elsősorban a szegényebb, alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők választják, ahogy a rosszabb, komfort nélküli vagy félkomfortos bel- és külterületi lakásokat is. Ezeknek a társadalmi csoportoknak a jobb lakóingatlanok megszerzésére kevésbé van esélyük.

A VÁROS TERMÉSZETI ÉS ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGEI

A város turisztikai adottságai kiválóak, a helyi és térségi lakosok számára a Duna jelentősége kiemelten fontos. A dunai hajóturizmusba

történő, a mainál erőteljesebb bekapcsolódás fontos lenne a térség számára. A város vezetése az elmúlt húsz esztendőben számtalan próbálkozást tett a Duna kihasználása érdekében (hajózási célpontok kijelölése, kulturális és szórakoztatási lehetőségek kiépítése), de leginkább sikertelenül.

Hasonlóan értékes területi egység a Gemenc, az Alsó-Duna ártér ligeterdőkkel borított területe, amely az ország legszebb természeti tájai közé tartozik. A gemenci erdőtömb – mely ma Európa egyik legnagyobb összefüggő, természetközeli állapotban megőrzött területe – kedvelt célpontja az aktív (természetjáró-, lovas-, vadász-) turizmust kedvelőknek. A turisztikai adottságokhoz kapcsolódóan a térség, illetve a megye legnagyobb nyári rendezvényeként kell említeni, a Bajai Halfőző Fesztivált. A rendezvény 1996 óta nyújt gasztrokulturális élményt a városba látogatóknak.

A 18–19. század folyamán több kiemelkedően esztétikus épület készült, például a város középpontjában álló késő barokk műemlékek, a Városháza épülete, de a Szentháromság-szobor is, továbbá a Grassalkovich-palota, melyek mind a város múltját idézik. A kastély 1750-től állt a Grassalkovich család tulajdonában egészen a múlt század végéig. 1862-ben a város megváltotta magát a földesúri függéstől, így az épület a városé lett. 1896-ban, a millennium évében pedig átépítették neoreneszánsz stílusúvá. Szintén a 18–19. században épült a Szent Péter és Szent Pál plébániatemplom, a Páduai Szent Antal ferences kolostortemplom, illetve a Szent Miklós görögkeleti plébániatemplom. 2011-ben egy új kulturális intézmény nyitotta meg kapuit, a Bácskai Kultúrpalota.

A város épített természeti értékei között a Sugovica-partot kell megemlíteni, a halászparttal, a Türr István-emlékművel, kiemelkedő emléket jelent a Baja várossá nyilvánításának 300. évfordulóján átadott Árpád-kutat is. A kulturális intézmények között kiemelkedő helyet vívott ki magának az 1845-ben épült késő klasszicista zsinagóga. Hányatott sorsa az 1930-as években kezdődött, és 1980-as évekig tartott. A rendszerváltást követően ebbe az épületbe került át a Városi Könyvtár és Művelődési Központ.

A város tradicionális polgári múltjának és jelenének találkozási pontja a Szentháromság tér. Az Európai Unió támogatásával 2012-ben fejezték be a város történelmi belvárosának, és közvetett, illetve közvetlen környékének felújítását. Új homlokzatot kapott néhány épület, kiskereskedelmi és vendéglátó-ipari egység is ezen a téren, valamint a város sétálóutcájában. A Szentháromság teret gyakran hasonlítják a velencei Szent Márk térhez. A hatalmas, négyzetes teret szürke gránitkocka burkolja, átlós irányban, mintegy lóhere-alakzatot formálva két útvonal keresztezi. A Szentháromság tér ad helyet a különféle városi rendezvényeknek, a bajai halfőző versenynek, valamint számos más társadalmi eseménynek is.

A TELEPÜLÉS HELYE A JÖVŐBEN

Baja városában a polgári és újpolgári elemek ötvöződésének lehetünk tanúi. Az erőteljes tradíciókkal, komoly polgári, történeti múlttal rendelkező város, az újabb korok ipari politikája miatt igencsak háttérbe került, ezért a város amolyan pillér nélküli félpolgári városként van jelen a térségben. Ez a város tulajdonképpen sohasem volt ún. szocialista iparváros, azok a területi társadalmi, köztük szuburbanizációs folyamatok sem igazán jellemezték, mint az új városokat. Az ott tapasztalt gazdasági problémák itt sem elhanyagolhatóak, a munkanélküliség, a vállalatok, szervezetek megszűnése ebben a térségben is jellemző volt a rendszerváltozás keretében.

A várost és térségét az elmúlt évtizedekben inkább a szerepkeresés jellemezte, amely egyértelműen a helyi társadalom, gazdaság és térségi potenciál megfelelő kihasználásának, lehetőségeinek feltárásában nyilvánul meg. A rendszerváltás óta területi, térségi szerepét nem találta meg, fejlődési vonala megrekedt. A lehetséges kitörési pontok között a települési, térségi hatékony együttműködések, a települési szerepkörök karakterizálódása, a településfunkciók összerendezése fogalmazható meg.

Baja jövőképét és fejlesztési célrendszerét három, egymással összhangban elkészült dokumentum határozza meg. Az „Öko-Baja” 2005–2020, amely a Képviselőtestület által 2005-ben elfogadott átfogó, távlati fejlesztést megalapozó és befolyásoló társadalmi-gazdasági tervdokumentum. Ez meghatározza a város hosszú távú, átfogó fejlesztési céljait, felvázolja a jövőkép megvalósításához szükséges kitörési pontokat, fejlesztési irányokat, valamint információkat biztosít a városfejlesztés szereplői számára. Az „Öko-Baja” városfejlesztési koncepció a városban élők életkörülményeinek jelentős javítását és a népességmegtartás képességét kiemelkedő célként jelöli meg. A gazdaságfejlesztésben megkülönböztetett szerepet szán a magántőkének. A város fejlesztését a természeti környezettel harmóniában, azt megóvva tervezi, erre utal az „öko” előszó is.

Baja Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája elsősorban a területi-térségi viszonyokra helyezi a hangsúlyt. Baja jövőképének meghatározásakor a város vonzáskörzetébe tartozó településekkel történő együttműködést hangsúlyozza, a versenyképesség és élhetőség mellett. Kiemelten fejlesztendő területnek tekinti a munkahelyteremtést, a közigazgatási és egyéb szolgáltatások professzionálisabbá válását, a városkörnyéki közlekedést, legyen az közúti vagy vasúti. A fejlesztéseknek kiemelt pillére a természeti értékek megőrzése és megóvása, egyfelől az örökségvédelem, másfelől a turisták vonzása, amely lehetőséget teremt a befektetők számára. A társadalompolitikai elvek között kiemelendő a népességfogyás megállítása, a térségi lakosság elöregedési problémájának kezelése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Két folyó között – Bács-Kiskun. Bács-Kiskun megyei Önkormányzat, 1997.

Baja 200 éve város. Baja, Türr István Múzeum, 1999.

Baja Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája. Baja, 2008. június. Letöltés helye és ideje: www.baja.hu_(2012. szeptember 23.)

A Bajai Többcélú Kistérségi Társulás 2008-2012. évekre szóló kistérségi intézkedési tervének értékelése, felülvizsgálata, 2011-2014. évekre szóló kistérségi intézkedési terve. (kézirat)

BÁNÁTI Tibor

- Mesélő házak. Baja. Baja Város Önkormányzata, 2001.

Baja Gazdasági Programja. 2007-2013. Letöltés helye és ideje: http://www.bajavaros.hu/baja/pages/template1.aspx?id=1656786 (2012. október 26.)

Észak-Bácska. Monográfia. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 1972.

Gyárunk története 1950-1975. FÉKON. A kiadvány készült a Férfi Fehérneműgyűr bajai gyáregysége fennállásának 25. évfordulója alkalmából. Baja, 1975.

KŐHEGYI Mihály (szerk.)

- Baja története a kezdetektől 1944-ig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.

SZENORADSZKI Endre

- A vállalkozások területi jellegzetességei a Bajai kistérségben. Modern Geográfia, 2009. 2. szám. http://www.moderngeografia.hu/tanulmanyok/munkaeropiac/szenoradszki_endre_2009_2.pdf

FÜLÖP ZOLTÁN

Egy családi örökség nyomában
A szódásüvegtől az ásványvizes palackig[1]

„Aki elfelejti a múltat, annak újra át kell élnie."
(G. Santayana)

A személyes indíttatás gyökerei, a családi minták arra ösztönöztek, hogy elődeim emlékét megőrizve és fenntartva továbbadjam egy több mint száz éves kulturális örökség értékeit. A kiskunmajsai szódagyár örökségközpontú bemutatása és a szódás mesterség fennmaradt tárgykultúrájának elemzése során arra törekedtem, hogy egy családi példán keresztül rávilágítsak a szódás kisiparos mesterség értékeire, normáira és *interpretív tőké*jének (Stanley Fish) főbb alkotóelemeire. Vizsgálandó kérdés, hogy a mára vidéken már kihalóban lévő, de a fővárosban és néhány nagyvárosban ismét reneszánszát élő kisipari tevékenység eszközei hogyan váltak egy családi kisközösség identitásszimbólumává illetve szellemi értékei miként adaptálódtak az átörökítés során. A tradíció továbbélése egy a kutató személyéhez köthető, sokak számára furcsa és ritka gyűjtési szenvedély kialakulásában érhető tetten a 21. század heterogén társadalmában. A dolgozatban, mely egy nagyobb tanulmány részét képezi, a múltat a jelen perspektívájából igyekszem értelmezni. (*Wilhelm*, 2003)

1 A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program" című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

1. BEVEZETÉS

A kezdetektől fogva az ember tudni szeretné, hogy valójában ki is ő, érdekli honnan jött, kik az ősei, mik a gyökerei, hiszen múltunk nemcsak meghatározza jelenünket, de hatással van jövőnkre is: megszabja gondolkodásunkat, viselkedésünket, kialakítja énképünket. Jan Assmann szavaival élve: *„Az emlékezet nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi.”* (*Assmann*, 2004, 48.)

Családunkban a múlt emlékeinek megőrzése, ápolása mindig is hangsúlyos szerepet kapott, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a szódás mesterség generációról generációra öröklődött több mint egy évszázadon át. A családi vállalkozás – folytonossága révén – nemcsak több idősíkot ível át, hanem minden egyes nemzedékváltás során új tartalommal is bővült. Ezért fontos tanulmányozni, hogy az örökség milyen transzformációs folyamatokat indított el, milyen átkódolásokat eredményezett egy-egy új szociokulturális kontextusba kerülve illetve hogyan épült be a széles társadalmi hálóba.

Számomra a szódával való kapcsolatot a megélt és az elbeszélt múlt jelenti, amit a dolgozatban a családtagok emlékmozaikjain keresztül igyekszem rekonstruálni. A kutatás során az a szándék vezérelt, hogy minél alaposabban megismerjem azoknak az embereknek a sorsát, akiknek évtizedeken át egzisztenciális alapot és jövőt biztosított a szódás mesterség. A Topolyai család életútjának és a kisüzemi vállalkozás működésének, tevékenységi körének felelevenítésében az élménytörténetek mellett a családi albumokból előkerült fényképek a kopott vasládikában megőrzött személyes tárgyak, elsárgult okmányok és a szódagyártás eszközei segítettek. Bár a lejegyzés során arra törekedtem, hogy lehetőség szerint egyetlen emléknyom se veszszen el, azt gondolom, a passzív felejtés mégis elkerülhetetlen. Erre utal Young is, amikor azt írja, hogy az emlékezet sohasem *hézagmentes*, hanem mindig összegyűjtött töredékek kollázsa, amelyet minden egyén és nemzedék újra és újra elrendez. (*Young*, 2004) A teljességre törekvés igénye mellett a múltban gyökerező családi indíttatású él-

ményvalóságok rögzítésénél ezt a szempontot mindenképpen figyelembe kellett vennem.

Jelen dolgozat megszületésének fontos inspiráló tényezője volt az a felismerés, hogy a modernitás embere nem normatív, hanem hibrid, kooperatív kultúrával rendelkezik. (*György*, 2005) Lényeges tehát tudatosítani magunkban, hogy örökösök vagyunk és az individualizált, voluntarista, relativista világban illetve hálózati kultúrában meg kell találnunk azt a hidat, amely visszavezet minket családi múltunkhoz, gyökereinkhez. (*Zrinszky*, 2005) Fel kell építenünk azt a világot, ahol a hangsúly a helyi értékek megőrzésére helyeződik, (*Husz*, 2007) ahol a történetileg áthagyományozott minták összefogják a jelen közösségét és perspektívát nyújtanak a jövő nemzedékének. Fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy a közösségi identitás azáltal, hogy kijelöli az egyén helyét és szerepét a társadalomban, egyfajta biztonságérzetet nyújt és valóságos társadalmi hátteret jelent. A 21. században – meglátásom szerint – a családi hagyatékból szelekció révén létrejött örökség vizsgálati eredményei nemcsak érdeklődésre tarthatnak számot, hanem beilleszthetővé válhatnak a társadalmi viszonyok széles skálájába. A szóda értékteremtő és értékmegőrző szerepe pedig ráirányíthatja a figyelmet a kisiparosok életvilágára.

2. A KISKUNMAJSAI SZÓDAGYÁR ÖRÖKSÉGKÖZPONTÚ BEMUTATÁSA

2.1. A szóda örökségesítése

A folyamat felvázolásához indokoltnak tartom néhány a témával kapcsolatos alapfogalom tisztázását – úgy, mint hungarikum, szikvíz, kulturális örökség –, melyek megteremtik a kérdésfeltevések kereteit. Úgy vélem, a korántsem teljességre törekvő szómagyarázat nemcsak abban segíthet, hogy megértsük, miért is nevezhetjük a szódavizet egy tipikusan magyar kulturális örökségnek, vagyis hungarikumnak, hanem árnyaltabbá teheti a lokális-globális dichotómia problémakörét.

A hungarikum olyan egyedi, különleges, nemzeti önazonosságunkat jelképező érték, mely a magyarságra jellemző kiemelt, megkülönböztető tulajdonsággal rendelkezik, amivel mi magyarok nemcsak azonosulhatunk, hanem világszerte azonosíthatnak is bennünket. A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012.évi XXX. törvény[2] pontosan meghatározza, hogy mi minősül hungarikumnak. A törvény kimondja, hogy

a) a magyar nemzeti értékek (a továbbiakban: nemzeti értékek), és azokon belül a hungarikumok megőrzendő és egyedülálló értékek;
b) az összetartozás, az egység és a nemzeti tudat erősítése érdekében nemzetünk értékeit össze kell gyűjteni, dokumentálni, az értékvédelem alapjául szolgáló dokumentációt a szigorú nyilvántartás és kutathatóság szabályai szerint meg kell őrizni, az értékeket pedig ápolni, védelmezni és támogatni kell;
c) örökségünket, a magyar kultúra évezredes értékeit, a magyarság szellemi és anyagi alkotásait, ember alkotta és természet adta értékeit átfogó értéktárban kell összesíteni;
d) a nemzeti értékeink védelme hozzájárul a nemzeti azonosság-tudat kialakulásához és megszilárdításához;
e) nemzeti értékeink széles körű hazai és külföldi bemutatása, megismertetése nyelvi, szellemi, kulturális, gazdasági teljesítményünk, természeti és épített értékeink elismertetése, valamint az országmárka erősítése egyaránt kiemelkedő jelentőségű.

A szikvíz vagy hétköznapi nevén szódavíz, melyet a bencés paptanár, Jedlik Ányos neve fémjelez, széndioxiddal dúsított, nagy tisztaságú ivóvíz. A szikvíz a szik (szikes föld) és a víz társításával megalkotott szó. Nevének eredete egy tévedésen alapszik, hiszen a szódavíz készítéséhez felhasznált szénsavat a sziksóval azonosították. Szikvíznek csak olyan terméket nevezhetünk, amelyet szifonfejes üvegbe vagy szifonfejes felvezető szárral ellátott szikvizes ballonba töltenek.

2 A törvényt az Országgyűlés a 2012. április 2-i ülésnapján fogadta el. A törvényt a digitális forrás alapján idézem: http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK12042.pdf

A jó szikvíznek legalább 7-8 g/l széndioxidot kell tartalmaznia, (mivel a 7,5 atmoszféranyomás alatt nem jól vagy nem is jön ki a víz a szódásüvegből). A víz felett 15%-nyi gáztérnek kell lennie, ezt az összesűrített széndioxidból és a vízből kiválasztott gáz biztosítja annak érdekében, hogy a szikvíz a palackból teljes egészében távozni tudjon. (*Kiss*, 2008) Erre szolgált a *csapatás,* ami a töltőkar gyors előre- és hátramozgatásával valósult meg. A szikvíz 2004-ben megkapta a „Garantáltan Hagyományos és Különleges védjegytanúsítványt" és bekerült a *Codex Alimentarius Hungaricus-ba* (Magyar Élelmiszerkönyv), ami egyben hungarikummá történő nyilvánítását is jelentette. (*Kiss*, 2008)

Az örökség szó a jogi terminológiából ered. Elsősorban az örökhagyó és az örökös kölcsönös viszonyára épül. A kulturális örökség fogalma[3] fokozatosan alakult ki és az előző generációktól átvételre érdemesnek tartott tárgyak és szellemi javak összességét, vagyis egy adott közösség számára fontos jelentésű tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készletét értjük alatta. Az örökségalkotás lényeges vonása a már meglévő kulturális hagyomány birtokba vétele (*Erdősi–Sonkoly*, 2005) illetve, hogy a hagyatékból örökölt javak az idő múlásával új jelentésekre tehetnek szert. (*Erdősi*, 2000)

Az Egyesült Nemzetek (ENSZ) Oktatási, Tudományos és Kulturális Világszervezete, a párizsi székhelyű UNESCO négy jelentős nemzetközi határozatot hozott a kulturális örökség védelméről. Az 1972. november 16-án elfogadott Világörökség Egyezmény már megkülönböztette a kulturális és a természeti örökség fogalmát, valamint meghatározta azok tartalmát. Az UNESCO 1992-ben elfogadta a Világemlékezet-programot (*Memory of the World*), melyben a dokumentum-jellegű kulturális örökségekről döntöttek. 2003-ban megalkotta a szellemi kulturális örökségvédelemről szóló egyezményt, 2009-ben pedig megszületett a digitális örökségvédelemről szóló konvenció.[4] Az UNESCO a kulturális örökség fogalmát kiterjesztette a tegnap és a ma valamenynyi hiteles, kulturális létformájára. Így az összes olyan jel örökségnek tekinthető, amely az emberek cselekvéseit és alkotásait dokumentálja.

3 Vö. UNESCO 1972. 17. ülésszak 1. cikk. Digitális forrás: www.unesco.org
4 Digitális forrás: www.unesvo.org

(*Husz*, 2007) Következésképpen a kiskunmajsai szódagyár tárgyi és szellemi emlékei éppúgy beletartoznak ebbe a kategóriába, mint ennek kulturális folytonossága, az ásványvízcímke-gyűjtemény.

Az örökséggé válás folyamán két eltérő gyakorlatra szeretném még ráirányítani a figyelmet. A francia örökségfelfogás lényege, hogy az örökségnek tekintett objektum materiális állapotából indul ki. Eszerint az örökség olyan üzenet a múltból, melyet eredetisége tesz megőrzésre méltóvá. Ezzel szemben Japán az élő nemzeti kincstár elvére alapozva azokat az immateriális kulturális javakat védi, amelyek hagyományos tudást közvetítenek. A japán gyakorlat szerint az örökség nem személyhez és materiális entitáshoz kötött, így az aktualizálás logikája révén képes mindig a jelenben élni. (*Maszahiro*, 2004) Úgy vélem, hogy bár két eltérő gyakorlatról beszélünk, a szóda és az ásványvíz esetében mégis lehetséges együttes alkalmazásuk. Hiszen, amikor a szódás múlttal kapcsolatos materiális objektivációkat mutatom be, a francia gyakorlatot követem, a szódához való viszonyulás, a kulturális emlékezet, az identitás és a transzmisszió esetén pedig a japán példa tűnik alkalmazhatónak. (*Sonkoly*, 2000)

2.2. A kiskunmajsai Topolyai Szódagyár története

E fejezet előterében az egyes életmegnyilvánulások vizsgálata, a Topolyai család és a kisüzemi vállalkozás megalakulásának története áll a rész-egész kölcsönös viszonyában megragadva. A megidézésre kerülő életutak, események túlmutatva önmagukon igazolásul szolgálnak arra, hogy kitartással, szorgalommal és jó üzleti érzékkel generációkon átívelő hagyomány teremthető, melynek a megőrzése, ápolása és újraalkotása az utódok felelőssége. Meggyőződésem, hogy az elődök emlékezetének fenntartásában és az általuk közvetített materiális és immateriális értékek átörökítésében sokat segít a múlt tapasztalatainak, viselkedésmintáinak mélyreható feltárása (*Monok*, 2005) és többszempontú tanulmányozása. Ezt az állítást támasztja alá az *önmagaság* ricoeur-i interpretációja, miszerint az állandó változás tulajdonképpen csak az önmagunkról szóló újra és újra elmesélt

történeteken keresztül érthető meg, vagyis csak akkor, ha végigjárjuk a szövegek, cselekedetek, emlékek értelmezésének hosszú kerülőútját. (*Ullmann*, 2007) Ezt a gondolatot tekintettem vezérfonalnak, amikor arra vállalkoztam, hogy megörökítsem a családi szódagyár történetét.

2.2.1. A Topolyai család

Apai ágon a család virágkorát a 15. században élhette, amikor a törökellenes délvidéki harcok során vélelmezhetően egyik felmenőjük Hunyadi Jánostól megkapta a bárói címet. Azóta a család legidősebb férfi tagjait egészen Délvidék elhagyásáig megillette a báró Alvinczi Kókai Topolyai név. Anyai ágon a Lajos família egyik legtehetősebb kiskunmajsai, csengelei nagyparaszti családból származott.

Az öt gyermek közül a legfiatalabb testvér, Sándor végig a családi gazdaságban dolgozott: a szódagyárban, a sörraktárban és a szatócsboltban. A II. világháborúban a keleti fronton halt hősi halált. Topolyai Ilona (1916–1997) negyedik gyerekként született. Ilona nővére Erzsébet (1913–1995) Kecskeméten az Angolkisasszonyok *Beatae Mariae Virginis* Intézetében végezte a Tanítóképzőt. Egyik legemlékezetesebb és legtipikusabb mozzanata volt életének, hogy 1941 nyara és 1944 késő ősze között Partiumban és Észak-Erdélyben tanított Zilahon, Nagykárolyban és Nagyenyeden. Édesapámnak sokat és szemléletesen mesélt az oroszok előli visszavonulás, menekülés hányattatásairól, és azt megelőzően a zsidógyerekek saját osztályából történő tragikus elviteléről és bevagonírozásáról. A két nővér között alakult ki a legszorosabb kapcsolat. A második gyermek, József (1912–1992) amellett, hogy élete döntő részét a szódagyárban töltötte az 1930-as években 14 évesen lábról vásárolt meg Bácsalmás térségében 200 hold kukoricát. Pincértanulóként Budapesten a Duna Palotában és a Royal Szállóban tanulta ki a szakmát. Megjárta a déli és a keleti frontot is, ötvenkét hónapig volt katona. A II. világháború vége előtti majd közvetlen azutáni időszakban erősen vonzódott a Független Kisgazda Földmíves és Polgári Párthoz és a faluban közismert antikommunista nézetei miatt a szovjet megszállás után évekig bujkálni kényszerült a majsajakabi, kunszállási tanyavilágban az

új hatalom előtt. A legidősebb báty Ferenc (1911–1977), hivatásos katona volt. A II. világháború alatt a Szeged-Szőreg határposzton töltött be parancsnoki tisztséget. Fogságba esett, majd az egykoron erős testi felépítésű, magas férfi 5 év után csaknem 45 kilósan, fizikailag teljesen leépülve érkezett haza. A vonatról leszállva saját családja sem ismerte meg őt. Később SZTK-ellenőr lett.

2.2.2. A kezdeti időszak

A szülők még a 20. század elején az Osztrák-Magyar Monarchiában jórészt hitelből vásárolták meg Kiskunmajsa legmagasabb pontján házukat, melyet újjáépítettek és melyben szódagyárat, sörraktárt, jégvermet és szatócsboltot működtettek. A családi gazdaságra jellemző volt, hogy árultak terményeket, de szenet, petróleumot, oltott meszet illetve sörapparáttal helyben palackozott sört, valamint üdítőitalt és *Szent István* illetve *Nagy porter* üveges sört forgalmaztak. A cég fő profilja azonban a szódagyártás volt. Emellett a háború alatt, majd az 1950-es évekig jeget is szállítottak kocsmárosoknak, henteseknek, mészárosoknak. E termékeket részben maguk szerezték be, részben kereskedők szállították illetve saját maguk állították elő. A háznál mindig volt 8-10 disznó, egy ló és számtalan baromfi. A gazdasági világválság alatt (1929–1933) jelentősen eladósított a család, ami újabb és újabb hitelek felvételét tette szükségessé. Ráadásul csak Ilona és Sándor tudott részt venni a kisüzem működtetésében.

2.2.3. A kisipar tevékenységi köre

A fő tevékenység egyre inkább a szódagyártásra, valamint a jégszállításra korlátozódott. Jellemző volt abban az időben, hogy a működéshez, már akkor is el kellett végezni a szikvízgyártó tanfolyamot. Ez volt az iparigazolvány kiállításának feltétele. Az egyre jobban eladósodott család fő szállítási-értékesítési területe Kiskunmajsa és környéke – Harkakötöny, Szank, Csólyospálos, Jászszentlászló – volt, ahova hetente egyszer a lovaskocsi, a kezdetekben pedig ökrösfogat vitte a

22-28 láda szódát (220-280 üveget). Egy üveg szóda ára kb. 1 tojás árának felelt meg, 1 láda szóda áráért pedig 1 kg disznóhúst lehetett venni. Mivel nem volt sem vezetékes víz, sem elektromos áram, ezért vödörrel hozták a vizet az artézi kútból, és a szódatöltő gép nagy kerekét kézi erővel tekerték villanymotor hiányában. A nagykeréken a négyzet alakú fanyél beillesztő helye a mai napig megtalálható. A szénsavat a tartályokba már a két világháború között is Répcelakról hozták.

2.2.4. A nagy gazdasági világválság hatása a családi vállalkozás működésére

A gazdasági világválság következtében az egyre inkább elnehezedett körülmények miatt Ilona 18 évesen elhagyta az országot, és Belgiumba ment pénzt keresni. Brüsszelben dolgozott három évig egy ezredesi rendfokozattal rendelkező belga főtiszt családjánál. Itt egyrészt tökéletesen megtanult franciául, másrészt aktív közösségi életet élt a Brüsszeli Magyar Honleányok Egyesületében. Annyira sikerült javítania a család anyagi helyzetén, hogy a teljes összegben hazaadott keresményéből – mely abban az időben magasabb volt, mint a minisztériumi köztisztviselői bér („a legendás" havi 200 pengő) – a család stabilizálta a gazdasági helyzetét, adósságai java részét sikerült törlesztenie, és emellett még 9 hold földet vásároltak Ilona részére Ötfán, mellyel megoldódott a gazdaság takarmányproblémája. Lóherén, kukoricán és krumplin kívül szőlőt (kövidinkát és kadarkát) termesztettek, így – hol legálisan, hol nem, de – bort is árultak a gazdaságban. A kezdeti konjunktúra után a II. világháború katasztrofális helyzetbe hozta a családot. Mivel a Topolyaiak férfitagjai kivétel nélkül a keleti fronton harcoltak, helyüket orosz hadifoglyok töltötték be, akik a ház körüli munkákba is besegítettek. A front közeledésével az orosz hadifoglyok elmenekültek, mivel féltek, hogy a Vörös Hadsereg őket, mint árulókat kivégzi. A hivatásos katona, Topolyai Ferenc orosz hadifogságba került, Sándor hősi halált halt és József évekig bujkálni kényszerült. Ezt követően 1947-1948-ban államosították a szódagyárat, elvették az egyik szódagyártó gépet, több mint 5000 üveget, több száz

ládát, a szódagyártásra használt helyiséget lepecsételték, a belső átlátszó üveges ajtókat papírral lefedték, és mivel Kiskunmajsa legnagyobb háza volt a Topolyai család otthona, először menekülteket, majd zsellérsorból származó embereket szállásoltak el benne. Mindez felőrölte mind a család gazdasági helyzetét, mind a szülők – Topolyai Ferenc és felesége, Lajos Regina – egészségi állapotát.

2.2.5. A fellendülés időszaka

A válságos és tragikus időszakból Sztálin halála és Nagy Imre 1953-as hatalomra kerülése hozta ki a családot, és – bár korlátozott mértékben illetve nem a saját épületben, de – ismét működhetett a maszek szódagyártás Lajos Regina és lánya, Ilona munkájával. Ezt követően 1955-ben még a forradalom előtt Lajos Regina is elhalálozott, a szódagyártás teljes egészében Topolyai Ilona irányítása alá került a családban. Emellett azonban el kell mondani, hogy ugyancsak működött a „*Szövetkezet*", mely a Topolyai családtól elrabolt géppel, ládákkal, üvegekkel, lovaskocsival és lóval látta el a falu egy részét, a Földműves Szövetkezethez tartozó gazdasági egységeket, kocsmákat pedig szódával. Ebben az időben rendkívül nehéz volt kisiparosként, osztályellenségként és osztályidegenként az élet, és ezt nemcsak az irreális összegű forgalmi adó és a – szerencsére korrupt – revizorok rendszeres megjelenése tette elviselhetetlenné, hanem az a tény is, hogy nagyon nehezen lehetett szódásüveghez, új üveghez illetve alkatrészekhez – így szódásüvegfejhez, rudacsszárhoz, csőhöz, tömítő gumihoz, nyakhoz stb. – és szerszámokhoz jutni. A szikvízkészítőgép javításához, és a tevékenységhez szükséges minden alkatrészt Budapestről, a Mester utcából, a Baumgartner testvérektől szerezte be Ilona. Ezen időszakra, illetve az 1950-es és az 1960-as évekre jellemző volt, hogy megszűnt a környező falvakba történő szódakiszállítás. Erre nem adódott lehetőség, noha kereslet lett volna rá. Ehelyett a kuncsaftkör szélesítését kifejezetten Kiskunmajsára koncentrálta a Topolyai szódagyár, ahol a lakosság lovaskocsiról történő kiszolgálása mellett egyre jelentősebb szerep jutott a viszonteladókhoz történő szódakihelyezésnek, így egyes

viszonteladókhoz – mint pl.: „*Rudi*”, „*Irénke*”, „*Kellnerné*”, „*Boldog trafik*”, „az *Árvai zöldséges*”, „*Gárdián*”, „*Deli*”, „*Kormáynosné*” – helyszínekre 8-16 ládás szódakiszolgálás történt. Ez annyit jelentett, hogy amíg 1 üveg szódát az 1960-as és az 1970-es években az ügyfeleknek 1 Ft 10 fillérért értékesített a vállalkozás, addig a viszonteladók 88 fillérért kapták a szikvizet. Egy-egy viszonteladónál 80 és 180 üveg között volt a kintlévőség, ahol a forgalmat minden alkalommal feljegyezték, és havonta egyszer fizették ki a számlát. A vállalkozásból meggazdagodni nem lehetett, hiszen rendkívül olcsó volt a termék ahhoz képest, hogy egy új üveg beszerzési ára 80-100 Ft-ot is kitett anélkül, hogy fel lett volna szerelve. A megtérülés nagyon nehézkes volt, hiszen 88 filléres szódából csak sokára térült meg az üveg és az alkatrészek ára, nem beszélve az egyéb kiadásokról: a szénsavról, a forgalmi adóról, a bejelentett alkalmazottak után lévő adófizetési kötelezettségről, a ló ellátásáról, a patkolásról, a kovács felé fizetett rendszeres számlákról és az SZTK-díjról.

2.2.6. A szódagyár családi tulajdonba történő visszakerülése

Újabb állomást jelentett a szódagyár történetében, amikor 1968 után a Fock Jenő nevével fémjelzett új gazdasági mechanizmus bevezetésével Topolyai Ilonának sikerült visszaszereznie a saját házukban lévő üzlethelyiséget, melyet a kommunisták eltulajdonítottak. Ez könnyebbséget jelentett a vállalkozás életében. Így nem kellett tovább a falu másik végén, az Alvégben üzlethelyiséget bérelni ahhoz, hogy működhessen a szódagyár. Ezt követően nagy problémát jelentett, hogy egyre keményebb harcot kellett vívni a fennmaradásért az üvegek romlása, a javítási költségek megnövekedése, valamint az alkatrészek nehezebbé váló beszerezhetősége miatt. Eljött az az idő is, amikor már csak saját vevőit szolgálta ki az üzem, ugyanis gyakorlattá vált, hogy ismeretlenek, illetve nem az üzletkörhöz tartozó vásárlók az üveg cserélése során rossz (ragasztott) üvegeket adtak a jó üvegért cserébe. Ez csak a töltéskor derült ki, amikor szétrobbant az ember kezében az üveg.

Topolyai Ilona jelentős tevékenységet fejtett ki a helyi KIOSZ-ban, melynek minden ülésén részt vett, és több évtizedes munkájáért ezüstgyűrű jutalomban részesült. A családi kisüzem újabb profilbővülését jelentette az 1970-es évek második felében, hogy megjelentek, majd egyre inkább elterjedtek a kezdetben alumíniumból készült szódásballonok. Ezekbe 20 liter víz fért és előszeretettel rendelték a vendéglátóhelyek, kocsmák, éttermek. Az üzlet télen-nyáron mindennap nyitva tartott, csak vasárnap délután volt zárva. Ünnepnapokon volt a legnagyobb forgalom, akkor fogyott a legtöbb szóda.

A 1990-es évek elején egy felmérés keretében Kiskunmajsán riportot készítettek Topolyai Ilonával, mely a *Magyarok '94* c. kötetben (*Krasznai Korcz–Zsigmond*, 1994) jelent meg. A Néprajzi Múzeumban 1994. november 14-én kiállítás nyílt Krasznai Korcz János és Zsigmond Gábor fényképanyagából. A két fiatal fotóművész egy éven keresztül járta az országot, hogy megörökítsék az embereket a miniszterelnöktől a zöldségesig, az operaénekestől a munkanélküliig. A könyv kilencvennégy szereplője közül több mint hatvanan vettek részt a megnyitón a Mezőgazdasági Minisztériumban, ahol megjelent a még aktívan dolgozó Topolyai Ilona is. A 78. évében járó idős asszony, aki ekkor már túl volt a 180 000-dik üveg palackozásán, három év múlva 1997 nyarán, Szegeden elhunyt. Élete munkája öt úszómedencét tudna megtölteni – olvasható a *Magyarok '94* c. kötetben. A szódagyártás tárgyi és eszközvilágát megörökölve az üzletet még évekig dédmamám Topolyai Józsefné (1924–2010), majd nagymamám Fülöp Zoltánné (1941–) vitte tovább.

2.2.7. A szóda forgalmazása

Édesapám (1960-) gyerekfejjel 1970 és 1980 között maga is aktívan dolgozott a kisüzemben. A fő dolga az volt, hogy megpakolja a lovaskocsit, azaz az üres ládákat a kocsiról le és a teliket az üzemből a kocsira fölrakja. Mosta és összepárosította az üvegeket, elrakta a teli ládákat. A kuncsaftokat kiszolgálta, a pénzt kezelte, és ha idősebb vevő jött, akkor a *Szolgálja!* – köszöntéssel üdvözölte. A lovaskocsi elengedhetetlen eszköze volt a szállításnak, melyen később már ő is

dolgozhatott. Ha utcára mentek, akkor dédapám *Itt a szódás!* – kiáltással édesapám pedig csengetéssel jelezte, hogy megérkeztek. Édesapám az *utcázáskor* gyakran a lovas kocsi mellett gyalogolt, hogy így szolgálja ki a vevőket. Az eladásnak ez a formája gyorsabb és hatékonyabb volt, mivel nem kellett le-fel ugrálni a kocsira, emellett ő választhatta ki, melyik üveget adja el.

A lovaskocsi nálunk vagy a fedett kapubejáró alatt vagy az udvaron állt, a ló pedig az istállóban. A Magyar Kisiparos 1962. július 12-i számában megjelent egy minisztériumi rendelet, miszerint a szódás kolompolhatott vagy csengethetett, hogy felhívja az emberek figyelmét termékére. Akinek nem volt pénze lóra, az szamáron, kordén, szánkón vagy triciklin árulta a szódát. Az egykori források szerint 1970-es években a motorizáció következtében a fővárosban és környékén a jólmenő szódások kisteherautón, IZS, Ural vagy régi BMW motorkerékpárral hordták a szódát. (*Kiss*, 2008) Családunk jellemzően az igavonásra alkalmas lovat (*Szellő, Sanyi)* a kiskundorozsmai állatvásáron szerezte be.

Édesapám végül nem a szódásmesterséget választotta, hanem a szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett középiskolai tanári diplomát, majd 28 évesen egyetemi doktori (*doctor universitatis*) címet. Az ősöktől azonban megörökölte a mesterségbeli tudást, a munka iránti elkötelezettséget, a pozitív hozzáállást, a szimpátiát és empátiát a fizikai dolgozókkal szemben. 1998-ban eladásra került az üzlet, mert egyedül, segítség nélkül nagymamám Fülöp Zoltánné már nem tudta folytatni a kisipari tevékenységet. Amíg tulajdonosként szinte egymaga végezte ezt a rendkívül kemény férfimunkát új kihívásokkal kellett szembesülnie. Így például fel kellett tüntetni a szódásüvegen a forgalmazó nevét, címét, a termék eltarthatóságát stb. Ráadásul az üvegtöltés mellett csak az acélballonok töltését engedélyezték. Ez megpecsételte az örökség sorsát. A Topolyai-féle szikvízüzem, mely az 1910-es évektől szállított szódát spricnihez és málnához, kikerült a családi kézből, az üvegeket felváltotta a műanyag palack, a lovas kocsit a kisteherautó illetve *csettegő*, a Szent Erzsébet utcából előbb Rákosi Mátyás,[5] majd Tanácsköztársaság utca, 1990 után pedig

5 Határozat a Kiskunfélegyházai Járási Tanács VB. III. Oszt. Ipari Csoportjától. Szám: T: 599-17/1954

Fő utca lett. Egy helyi lakos Faragó Lászlóné vásárolta meg a családi vállalkozást és a házat, napjainkban pedig fia, Faragó László tervezi, hogy új alapokra helyezve ismét beindítja Kiskunmajsán a szikvízgyártást.

2.2.8. Az örökség tárgyi világa

A szódás kultúrát megközelíthetjük a tárgyi világon keresztül is, mivel a tárgyak, mint jelentéshordozó materiális objektumok képesek visszaadni a múlt élményvilágát és élményvalóságát. A gyermekkoromból előtörő emlékképek is ezt a feltevést erősítik meg. Valahányszor hazalátogattunk apai rokonainkhoz, mindig feltárult előttem egy „régi új világ". Kisgyerekként elbűvölt a konyhakredenc tetején sorakozó sok-sok szódásüveg: a kétdecis piccoló, a klasszikus egyliteres kék és piros üveg. Kíváncsisággal töltött el változatos méretük és formájuk. Rácsodálkoztam a színes és domborműves díszítésekre, gyermeki fantáziámat megmozgatták a különleges üvegfejek. Meséket, történeteket szőttem köréjük, melyek elvezettek engem a titkokkal átszőtt múlt világába. A tárgyakhoz fűződő személyes érzelmek, élmények és absztrakciók is azt bizonyítják, hogy a nagyvilág és az idő makrokozmosza sajátos kapcsolatrendszerben kötődik az emberi világ mikrokozmoszához. (*Dacosta Kaufmann,* 1994)

Az ember ősidőktől fogva – funkcionális és esztétikai okokból – tárgyakkal veszi körül magát, a hétköznapi, személyes dolgoktól kezdve az egészen a különleges eszközökig. Azonban egy tárgynak sincs önmagában jelentése, hiszen a dolgokat az ember ruházza fel intencionális aktussal, a jelentés pedig mindig attól az aktustól függ, amihez viszonyítjuk. Az egyes tárgyak elsődleges tartalmuk, anyaguk, technikájuk, formájuk, stílusuk, funkciójuk révén vannak jelen a világban, ám rendelkeznek szimbolikus jelentéssel is, melyek az értő közösség számára többletjelentést hordoznak. (*Boglár*, 2002) A szódás múlt és hagyomány megértéséhez elengedhetetlen a tárgykultúra és a *szelektív tradíció* történetének vizsgálata (*Williams*, 2003), mivel a fennmaradt tárgyak nemcsak betekintést nyújtanak a szódás kisiparosok

világába, hanem általuk a múlt üzenetét is megérthetjük. Így – meglátásom szerint – az örökség már nem is annyira a múltról, sokkal inkább a jelenről és a jövőről szól. Ez a felismerés ösztönzött arra, hogy a szódával kapcsolatos objektivációkban megtaláljam a szellemi determinizmust, mely azért fontos, hogy az immateriális jelentéskonstitúciók reprodukálhatóvá váljanak.

Az alábbiakban a szódagyártás főbb eszközeinek bemutatására vállalkozom, melynek során arra törekszem, hogy a tárgyak gyakorlati életben betöltött szerepét a vizsgált közösségen belül az egyes személyekhez köthető funkciókkal és szubjektív élményekkel kapcsoljam össze. Elsőként e sajátos kultúrából a szódásüvegeket szeretném bemutatni, melyeket osztályozhatjuk méretük, színük, formájuk és díszítésük alapján. Megmunkálásuk lehetett domborműves, festett, homokfúvatott vagy mindhárom egyszerre. Formavilláguk is változatos képet mutat, hiszen csepp, szoknya, körte, kétgömbös és váll alakú szódásüvegek egyaránt használatosak voltak. A szódásüvegen felirat is szerepelhetett, ami többnyire az üveg, a gyár vagy a forgalmazó származási helyére utalt: például *Innsbruck, Frühwirth és Molnár Vecsési Szódagyára, Karl Schultz Wien.* (*Kiss*, 2008) Egyes üvegekhez a család nagyon ragaszkodott, nemzedékeken át megőrizte például a *Hans Kichl, L. w. A. Rhonberg,* a piros-fehér-zöld koszorúba foglalt *Nem, Nem, Soha* és a kiskunmajsai *Szent Erzsébet Szódagyár* feliratúakat. A lovaskocsi csengője illetve a pénztartó ládika szintén elválaszthatatlanul hozzánőtt a családhoz. Most, hogy újra kezembe veszem e tárgyakat, megpróbálom értelmezni nekem szóló üzeneteiket. A többszempontú vizsgálat során igyekszem e tárgyak funkcionális, szimbolikus és kommunikációs dimenzióit interpretálni és feltárni a mögöttük rejlő jelentésrétegeket. (*Frykman*, 2004)

Az idők folyamán a szódásüvegek többféle változáson mentek keresztül, ugyanakkor funkcionális jegyeiket megőrizték. Kezdetben a szódavizet üvegekben forgalmazták, majd a 20. század 2. felében megjelentek a patronos szifonok, melyek már fémből készültek. A 20. század végére a szikvízgyártó kisiparosok átálltak a műanyagpalackban forgalmazott szódavíz árusítására, melyet Budapesten és egyes

nagyvárosokban a 21. században újra a fémfejű üveg váltott fel. Ám nemcsak az üvegek, hanem a szódafejek is sokat változtak az évek előrehaladtával. A múltban az ónozást és a tiszta ón használatát porcelánnal próbálták meg kiváltani, amit az alumínium fej követett, a műanyag fej azonban már kortárs találmány, de a mai napig a rugó, a kar, a rudacsszár fémből, rézből vagy acélból készül. A szódásüveg fejei között a sas-, a kígyó- és a delfinfejű is előfordult. (*Kiss*, 2008) A kiskunmajsai szódagyárban a legtöbb szódásfej azonban egyszerű alumíniumfejes volt, melynek gyakorlati haszna elsősorban az árban és a könnyebb tölthetőségben mutatkozott meg. Ez is azt példázza, hogy az örökség alakulását mindig a gyakorlat szentesíti. (*Erdősi*, 2000)

A szódagyártás fő eszköze, a szódásgép vagy másképpen szódatöltő gép elsősorban az eladásra váró üres üvegek megtöltésén keresztül jelképezte a megélhetés biztonságát a családnak. Dédnagyapám gyermekkorában a szódásgépet még kézi erővel, a nagykerékbe illeszkedő hajtókar segítségével kellett mozgásba hozni annak érdekében, hogy az elektromos indításkor egyáltalán elinduljon a gép. Mindeközben természetesen arra is figyelni kellett, hogy a villanymotor kiálló vastengelyén és a hajtókeréken végigfuttatott bőr hajtószíj kellően meg legyen faggyúzva, hogy le ne essen. Egyfajta modernizációt jelentett a fényes acél keverőhenger, melybe egyik oldalról egy nagy réztartályból szivattyú segítségével egy csövön keresztül jutott el a víz, a másik oldalról pedig a szénsavtartályból a Répcelakon gyártott széndioxid került bele. Ha fogyott a mérő átlátszó vasfoglalatú üveghengerében a víz, a szivattyún elhelyezett kar segítségével lehetett a réztartályból nagyobb mennyiségű vizet juttatni a hengerbe. Arra azonban mindig ügyelni kellett, hogy a keverőtartályban megfelelő legyen a víz és a széndioxid aránya: üvegek esetén a 7,5 atmoszféranyomás, a ballonoknál 10,5 atmoszféranyomás nyomás volt az ideális.

A szódagyártás fontos kelléke volt a speciális munkaruházat, mely sem szépnek, sem kényelmesnek nem volt nevezhető, de nélküle életveszélyes lett volna dolgozni, így hamar meg kellett vele barátkozni. Ennek egyik legfontosabb része a drótból készült, sűrű szövésű fémháló volt, mely a teljes arcot beborította. Ez a furcsa – kicsit a vívómaszkra

emlékeztető darab – arra szolgált, hogy a töltés alatt a nagy nyomás miatt esetlegesen szétrobbanó üvegek szilánkjai meg ne sebezzék az embert. A ruházathoz tartozott még az ugyancsak védelmi funkciót betöltő – kezdetben bőrből, később műbőrből készült, térdig érő – kötény és a bőr csuklóvédő. Bár a család mindig is vigyázott, hogy csak sérülésmentes, ép üvegeket használjon, a gyárba bekerült rossz, ragasztott üvegek a nyakuknál időnként szétrobbantak töltés közben. Mivel azonban az előírások betartására nagy hangsúlyt fektetettek őseim, soha nem sérült meg senki.

Édesapám már tizenévesen kitanulta a szódakészítés minden fortélyát. A szódásgép kattogása, a meghajtó szíj sercegése, az üvegekbe juttatott szódavíz jellegzetes spriccelő hangja máig édes dallamként cseng vissza a fülébe. Mindig is elbűvölte a *csapatás*, melyet gyerekfejjel egyfajta varázslatként élt meg, hiszen a szóda csak akkor távozott az üvegből, ha hozzáértő kezek készítették. Számára ezek az évek egy, a mai modern elvárosiasodott világban már oly ritkán felbukkanó családképet idéznek fel: egy olyan világét, ahol a legkisebbektől a legöregebbekig több generáció együtt, közös erővel biztosította a megélhetést nem csak saját magának, hanem az alkalmazottak családja számára is, és ahol megbecsülték és értékelték a kemény fizikai munkát. Ennek köszönhetően az előkerült régi szerszámok – többféle méretű nyakfogó, satu, harapófogó, csípőfogó, speciális kéthegyű csavaró, villáskulcs, franciakulcs és a hozzájuk tartozó egész sor alkatrész –, valamint a felszerelésre váró új üvegek, üvegfejek, nyakak, rudacsszárak, gumitömítések sem egyszerű tárgyak, hanem a régi korok emlékét idézik. Az ácsok, asztalosok keze munkáját őrző szódásládák, az öreg, sok rekeszes munkaasztal és a megsárgult, Topolyai Ilona nevére kiállított iparengedély a külső szemlélőnek csak egy mesterség kellékei, a szódás tevékenység társadalmi legitimációja, viszont számunkra az élő múlt tanújelei.

A szódagyártáshoz szorosan hozzátartoztak a szóda kiszállításának eszközei. Példaként említhetjük Topolyai Ilona, majd a későbbiek során nagymamám, Fülöp Zoltánné nevével és címével ellátott lovaskocsit, valamint annak a legkülönfélébb kellékeit (a bak, a rúd, a puska, az istráng, a gyeplő, az ostor). Természetesen idesorolhatók

a lószerszámok is, vagyis a ló fejére kerülő zabla (a *Geschirr*), az állat szájába helyezett vas, vagy az istállóban tárolt szerszámok, kaparók, reszelők, takarók és nem utolsó sorban az etetésre szolgáló kőből készült ún. *jászol*. Fontos volt a „ló vödre", melyből más állat (disznó, baromfi) nem ihatott. Az istálló tisztántartása során nagy szerep jutott a trágya kihordására és a homok beszállítására szolgáló talicskának, valamint a szalma lepakolásához szükséges vasvillának. A kolompot sem szabad elfelejtenünk, melynek hangját az emberek már jó messziről meghallották, így előre tudták, hogy érkezik a szódás.

Elmondható, hogy a szódagyártás és a kiszállítás családunk számára jóval több volt, mint egyszerű mindennapi rutinfeladat: szódásnak lenni egy életformát jelentett, amit csak kellő elhivatottság, szorgalom és kitartás birtokában lehetett igazán jól művelni. Ezért is tölt el büszkeséggel, ha a múltra gondolok, s bár a szódagyár már nincs családi tulajdonban, a munka iránti szeretet, alázat, a tisztesség és becsület nemzedékről nemzedékre megöröklődött.

Az örökség-gondolatnak az előbbiekben felvázolt funkcionális vetülete mellett szimbolikus forrása is van, amely az adott közösség számára fontos tárgyak örökkévalóságával függ össze. (*Chastel*, 2004) A szimbolikus jelentéssel felruházott tárgyak, mint a családi identitás jelképei generációkon át az önkifejeződés és az önértelmezés eszközei voltak azáltal, hogy visszatükrözték a múltat, emlékeztettek az elődökre, ugyanakkor meghatározták a jelent és bizonyos mértékben előrevetítették a jövőt is (*Monok*, 2005), vagyis egyfajta modellként szolgáltak. A szódás múlttal kapcsolatos tárgyak jelenben történő alkalmazásával egyúttal a hagyomány is aktualizálódik, és mint az együvétartozás szimbolikus eszközei megnyilvánulásaikban elősegítik a reprezentációt. (*Boglár*, 2002) Mint jelképek megjelenítik azokat az értékeket, melyeket a családi közösség fontosnak tartott egyrészt önmaga vonatkoztatásában, másrészt a külvilág felé közvetítésben. Számomra a múlt kézzel fogható objektivációinak egyik jelentősége abban áll, hogy különböző idősíkokat kapcsol össze. Erre már Lowenthal is felhívta a figyelmet, amikor úgy fogalmazott, hogy anyagi és erkölcsi hagyatékunk legfőbb célja, hogy ráébresszen bennünket az akkor

és most összetartozására. (*Lowenthal*, 2004) Ám az örökös feladata, hogy értelmezze a tárgyak rejtett kódjait és levonja a megfelelő következtetéseket. E folyamat során tehát az eredeti tartalom a birtokba vevő értelmezésével gyarapszik. Az örökséget ezáltal nem lezárt, hanem folytonosan megújított vagy megújuló tárgykészletként értelmezhetjük. (*Paládi-Kovács, 2004)*

Ezek az anyagi realitások azonban *képlékenyek* és múlandók, hiszen az idő előrehaladtával elveszhetnek, megsemmisülhetnek vagy csak töredékes formában maradnak fenn. Ezért különösen fontos számomra a szódás múlthoz kapcsolódó tárgyi örökség számbavétele. (*Erdősi*, 2000) A családi kisüzem tárgyi emlékei azonban nem önmagukban álló jelenségek, hanem az adott kultúra kontextusában többletjelentést hordozó, az adott közösség számára szimbolikus jelként értelmezhető történetileg átörökített modell, melynek segítségével kommunikálnak az örökösök, illetve megőrzik önmagukat és identitásukat. (*Hoppál – Niedermüller,* 1983) A tudatosan kialakított jól szervezett szimbólumrendszerek ugyanis képesek megvédeni a befogadásra nyitott egyént vagy közösséget az elidegenedéstől, a társadalmi atomizálódástól és a multikulturalizmussal együtt járó uniformizálódástól. (*Csörgő*, 2002) Kétségkívül a szódás tárgykultúra – mint szimbólumokban megtestesülő jelek történetileg áthagyományozott mintája –, jelentős hatást fejthet ki a nemzeti jegyeket egyre inkább elmosó modern pluralizmussal és a globalizációval szemben, mivel segítségével a kisüzem képes reprezentálni magát, alakítani a személyiséget, valamint az emlékek tárházaként érzelmi és gondolati tartalmat közvetíteni. (*Hankiss*, 2005) Mivel a Topolyai családban a tárgykultúra szimbolikus jelentése generációkon át hagyományozódott tovább, egy olyan egyedi kulturális közeget hozott létre, amely a mai napig befolyásolja a hozzátartozók múltról alkotott elképzeléseit, (*Russel*, 2004) meghatározza a családtagok gondolkodását, cselekedeteit és mintegy vonatkoztatási keretként szolgál minden érintett számára. (*Eriksen*, 2006) Megállapítható, hogy a jelentés annak ellenére, hogy interszubjektív környezetben épült fel, mégis szubjektív, és mint ilyen, térben és időben dinamikus. (*Pászka*, 2007) A szelektív múlt újratermelése az idők folyamán olyan

elemmé alakult át, amely, mint társadalmi érték az örökség részét képezi. Mindemellett azonban szem előtt kell tartanunk, hogy az autenticitás egyetlen örökség – így a szódás örökség – esetében sem tekinthető abszolútnak, hiszen nyitott fogalomként kell kezelnünk. (*Husz*, 2007)

Végül érdemes a tárgyak kommunikációs dimenzióból történő vizsgálatát szemügyre vennünk. Ha a tárgyakat üzenetként értelmezzük, akkor a részvevők közötti kommunikációt szolgálják, vagyis lehetőséget teremtenek a múlt és a jelen párbeszédére. A befogadás újbóli élményét Ricoeur eseménytermészetűnek nevezi, mivel a tények soraként felfogott történet helyébe a történés lép, így túlmutatva önmagán egy újfajta egyéntől függő történet jön létre. (*Bókay*, 1997) Az kiskunmajsai családi vállalkozás néma tárgyai, a hozzájuk kötődő emlékfoszlányok felidézésével mesélnek egy régmúlt világról, mintegy kommunikációs hidat képezve múlt és jelen között, következésképpen a szikvízgyár története a kutatás végére egy személyes élményekkel átszőtt gyűjtéstörténetté alakul át. Habermas ezt a szimbolikusan közvetített interakciót a kommunikáció egyik fajtájának tekinti, mivel egyes jelentések „*átvihetők egyik közegből a másikba.*" (*Pászka*, 2007) Ebben az összefüggésrendszerben a szódás múlt ásványvízcímke gyűjtéssé történő átértelmezése ezt a hagyományban bekövetkezett jelentésmódosulást reprezentálja. Mivel az ideális kommunikációs közeg nemcsak a kortársakat fogja össze, hanem a már elhunyt és a születendő nemzedéket is, a *Gemeinschaft* világában a múlt és a jelen generációja egy interpretív közösséget alkot. (*Felkai*, 2007; *N. Kovács*, 2007)

3. TANULSÁGOK

Végigtekintve a szódás múlt átörökítésének folyamatán, szembeötlik, hogy a szikvízüzem működése mélyen beágyazódott az adott kor politikai, gazdasági, társadalmi kontextusába, amely alapvetően meghatározta tulajdonosaik gondolkodását, viselkedését, emberi kapcsolatait. Magatartásformáik szimbolikus jelek rendszereként értelmezhetők, melyek átkódolása egy a múlthoz szorosan kapcsolódó, sőt elsősorban

abból táplálkozó, ám külső jegyeiben mégis teljesen eltérő, a későmodern kor igényeihez alkalmazkodó ásványvízgyűjtő szenvedély kialakulásában realizálódott. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a szódagyár és a szódás mesterség a hagyomány újraalkotásának és újrafeldolgozásának forrásává tudott válni a megváltozott életfeltételek és szociális viszonyok között. (*Fejős,* 2005) A családi örökség *képlékeny*. Ennek oka, hogy a múltat csak a ma szemüvegén keresztül tudjuk nézni, és mivel a jelen is változó, ennek prizmájában a múlt is az. A jelen nézőpontjának felelőssége, hogy mit tart értékesnek a hagyatékból. A múlt felelevenítésével, a szódás kisipar tárgyi világának feltárásával új jelentéskapcsolatok tárultak fel, melyek világossá tették, hogy önképünk kialakításában nélkülözhetetlen a múlt ismerete, az elődök tisztelete, identitásunk felismerése, hiszen a hely csak a maga lokalitásában adhat választ arra a kérdésre, hogy hol élünk és kik vagyunk. (*Frykman*, 2004)

ADATKÖZLŐK, A DOLGOZATBAN SZEREPLŐ CSALÁDTAGOK

(1) id. Topolyai Ferenc (1886–1951)
(2) Lajos Regina (1892–1955)
(3) ifj. Topolyai Ferenc (1911–1977)
(4) Topolyai József (1912–1992)
(5) Topolyai Erzsébet (1913–1995)
(6) Topolyai Ilona (1916–1997)
(7) Topolyai Sándor a II. világháborúban tűnt el.
(8) Topolyai Józsefné sz. Balog Irma (1924–2010)
(9) Fülöp Zoltánné, sz. Kordás Olga (1941–)
(10) Faragó Lászlóné (1942–)
(11) Dr. Fülöp Zoltán (1960–)
(12) Faragó László (1969–)

FELHASZNÁLT IRODALOM

ASSMANN, J.

- A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai *magaskultúrákban.* Hidas Zoltán (ford.), Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004. 48.

BOGLÁR Lajos

- Az adaptáció művészete. In: A. Gergely András (szerk.) A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése). Új Mandátum, Budapest, 2002. 339.

BÓKAY László

- Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 453.

CHASTEL, A.

- Az örökség fogalma. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): A kulturális örökség. Szekeres András (ford.), L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 2004. 101–102.

CSÖRGŐ Zoltán

- Archaikus hagyományok mindennapjainkban. In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.) Mir-susné-xum II. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 573–588.

DACOSTA KAUFMANN, Th.

- A kincstártól a múzeumig: Az osztrák Habsburg-ház gyűjteményei. Mészáros F. István (ford.), In: Café Bábel 14., 1994. 116.

ERIKSEN, Th. H.

- Kis helyek- nagy témák. Bevezetés a szociálantropológiába. Karádi Éva, Varró Zsuzsa és a Társadalomelméleti Szakkollégium szociálantropológia-szeminárium hallgatói (ford.), Gondolat Kiadó, Budapest, 64.

ERDŐSI Péter

- A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon In: Regio 2000. 11 (4.), 26., 35–36.

ERDŐSI Péter – SONKOLY Gábor

- A kultúra melankóliája. In: Világosság 2005/6.,74–75.

FEJŐS Zoltán

- A néprajz, az antropológia, a kulturális örökség és az emlékezet In: György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.): Kulturális örökség – társadalmi képzelet. OSZK, Akadémiai Kiadó, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és

Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék Média Oktató és Kutató Központ, Budapest, 2005. 73.

FELKAI Gábor
- A diskurzusetika. In: Boros Gábor (főszerk.): Filozófia. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007. 1228.

FRYKMAN, J.
- Hely valami másnak. Egy kulturális képzetrendszer elemzése. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.) A kulturális örökség. Krasznai Zoltán (ford.), L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 2004. 181-210.

GYÖRGY Péter
- Minden archívum, minden örökség. In: György Péter- Kiss Barbara- Monok István (szerk.) Kulturális örökség – társadalmi képzelet. OSZK, Akadémiai Kiadó Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék Média Oktató és Kutató Központ, Budapest, 2005. 127.

HANKISS Elemér
- Az ezerarcú én. Emberlét a fogyasztói civilizációban. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 177.

HOPPÁL Mihály – NIEDERMÜLLER Péter
- Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció. In: Hoppál Mihály – Niedermüller Péter (szerk.) Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1983. 258., 265.

HUSZ Mária
- Hét fejezet a kulturális örökségturizmusról. PTE FEEK, Pécs, 2007. 20., 30.,154–155.

KISS Imre
- Szódavíz, egy magyar kultuszital. Szikvíz ipartörténeti album. Soda water, a cult drink in Hungary. Book of soda-industry history, MOSZI, Országos Szikvízkészítő Ipartestület, Budapest, 2008. 28–32., 34–39., 42–59., 61–64.

N. KOVÁCS Tímea
- Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 143–159.

KRASZNAI KORCZ János – ZSIGMOND Gábor
- Magyarok '94. Más-Kép-Más Fotószolgáltatási Kiadói Kft., Budapest, 1994. 71.

LOWENTHAL, D.

- Az örökség rendeltetése. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): A kulturális örökség. Goda Károly (ford.), L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 2004. 81–82.

MASZAHIRO, Ogino

- Az aktualizálás logikája. Japán és a kulturális örökség. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): A kulturális örökség. Czizmadia Dominika (ford.), L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 2004. 325–333.

MONOK István

- A kulturális örökség közvagyon? In: György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.): Kulturális örökség – társadalmi képzelet. OSZK, Akadémiai Kiadó, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Szociológia és Kommunikáció Tanszék Média Oktató és Kutató Központ, Budapest, 2005. 9–12.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. Örökség, hagyomány, néprajz. In: Honismeret 2004/2. 61–67.

PÁSZKA Imre

- Narratív történetformák. Belvedere Meridionale, Szeged, 2007. 83., 392.

RUSSEL, J.

- Az örökség átfogóbb, életközelibb modelljei felé: ausztrál perspektívák. In: Erdősi Péter–Sonkoly Gábor (szerk.) A kulturális örökség. Krasznai Zoltán (ford.) L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 2004. 255–258.

SONKOLY Gábor

- A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. In: Regio 2000. 11 (4.), 58.

ULLMANN Tamás

- Hermeneutika. In: BOROS Gábor (főszerk.): Filozófia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 1033–1035.

WILHELM Gábor

- Az ősök földjén: japán etnoturizmus és az anju mozgalom. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.) Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2003. 172.

WILLIAMS, R.

- A kultúra elemzése. In: Wessely Anna (szerk.): A kultúra szociológiája. Babarczy Eszter (ford.) Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 2003. 39–40.

YOUNG, J. E.

- Törött sírkövek Lengyelországban. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.) A kulturális örökség. Krasznai Zoltán (ford.), L'Harmattan (Atelier füzetek 7.), Budapest, 2004. 37–54.

ZRINSZKY László

- Fejlesztő kommunikáció és kommunikációfejlesztés. PTE FEEK, Pécs, 2005. 284.

ELEKTRONIKUS HIVATKOZÁSOK

http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-898.html), 2012.12.02.
http://www.szellemiorokseg.hu/files/letoltesek/14.pdf 2013.09.29.

ISBN 978-963-08-8904-9

Kiadta a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
6724 Szeged, Bálint Sándor u.18/B. I/2.
Felelős kiadó: Dr. Miklós Péter
Megjelent 2014-ben, Szegeden
Tipográfia és tördelés: Fazekas Gábor
Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda Bt.
6794 Üllés, Bem József u. 7.
Felelős vezető: Szabó Erik